

Молодь і ринок №7 (22) 2006

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Засновник:
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Заснований в 2002 році, виходить щоквартально

Статті, опубліковані в журналі, зараховуються як фахові з педагогічних наук
(підстава: Постанова ВАК України №2 05/5 від 08.06. 2005 р.)
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія ЛВ №291

Схвалено Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету
(протокол № 13 від 02.11.2006 р.)

Головний редактор

Мирон ВАЧЕВСЬКИЙ, *к.е.н., професор, Науковий кореспондент АПН України,
член Національної спілки журналістів України*

Заст.головного редактора

Григорій ЛЕВЧЕНКО, *к.пед.н., Вчений секретар апарату Президії АПН України*

Редакційна колегія:

Валерій СКОТНИЙ, *д.філос.н., професор, академік*

Василь МАДЗІГОН, *д.пед.н., професор, академік*

Володимир КЕМІНЬ, *д.пед.н., професор*

Марія ЧЕШЛЬ, *д.пед.н., професор*

Василь ВИННИЦЬКИЙ, *д.філол.н., професор*

Мирослав САВЧИН, *д.психол.н., професор*

Микола ЗИМОМРЯ, *д.філол.н., професор*

Віктор СИДОРЕНКО, *д.пед.н., професор, академік*

Олександр КОБЕРНИК, *д.пед.н., професор*

Іван МИХАСЮК, *д.е.н., професор, академік*

Олександр ШПАК, *д.пед.н., професор*

Іван ВОЛОЩУК, *д.пед.н.*

Юрій ДОРОШЕНКО, *д.техн.н.*

Степан ДАВИМУКА, *д.е.н., професор, член Академії економічних наук і Академії
менеджменту та підприємництва*

Наталія ПРИМАЧЕНКО, *відповідальний секретар, заст.головного редактора*

*Адреса редакції: 82100 Дрогобич, Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вулиця Івана Франка, 24,
тел.:(03244) 3-12-76, 2-50-48, 8(067) 2677635*

Редакція приймає замовлення на випуск тематичного номера або окремого розділу за кошти замовника

Редакція приймає замовлення на розміщення реклами.

Редакція розглядає рукописи, подані в першому примірнику машинопису.

Редакція зберігає за собою право скорочувати і виправляти матеріали. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції. Рукописи авторам не повертаються.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, статистичних даних та інших відомостей відповідають автори публікацій.

ISBN 966-7996-48-4

Молодь і ринок №7 (22) 2006

ЗМІСТ

Інна Багрова, Олександра Нефедова Дослідження чинників конкурентоспроможності підприємства.....	5
Володимир Ковальчук Деякі аспекти сучасного бачення місця і ролі вчителя в інформаційному суспільстві.....	9
Надія Сопнєва, Володимир Федорик З досвіду соціологічного аналізу етичних уявлень студентів педагогічних навчальних закладів.....	13
Валентина Перегудова, Світлана Караченцева Застосування комп'ютерних технологій в процесі фахової підготовки майбутніх вчителів економіки.....	17
Мирон Вачевський Особливості впливу конкуренції на рівень освіти та підготовки професійних компетенцій маркетологів.....	20
Микола Криловець Проблеми економічної підготовки майбутніх учителів географії.....	26
Вікторія Жигірь До питання про визначення змісту професійно-педагогічної діяльності інженера-педагога.....	29
Віктор Алькема Складові соціально-психологічного простору вищого навчального закладу.....	33
Лариса Георгінова Умови та засоби формування моральної відповідальності студентської молоді.....	36
Любов Сидоренко Проблеми формування духовних цінностей студентської молоді.....	41
Юрій Чорний Значення педагогічної діяльності Б. Бартока і З. Кодая в системі сучасної музичної освіти Угорщини та України.....	44
Олена Юрош Концепти музичного виховання: зміст як чинник.....	49
Елеонора Мірошніченко Проблеми економіки, творчі засади та інноваційні методи діяльності підприємств.....	52
Тетяна Сидорченко Інфраструктура страхового ринку, як важлива ланка ринкової інфраструктури.....	55
Ірина Макарова, Олена Ліпанова Фінансово-кредитна підтримка розвитку малих підприємств харчової промисловості Запорізької області.....	60

ЗМІСТ

Ірина Верховод Центри професійної реабілітації на шляху гідного працевлаштування інвалідів.....	63
Микола Бабич Необхідність та можливість реалізації механізму іпотечного кредитування сільськогосподарських земель.....	68
Катерина Марченко Шляхи глобалізації.....	71
Ірина Сагайдак, Любов Менів Екологічна освіта фахівців – важливий компонент економіки.....	78
Олександр Корж, Олена Дубова Курс “Екологія рідного краю” як передумова зміни свідомості нового покоління.....	80
Олена Вороновська Облік і аудит екологічної діяльності в АПВ: теоретичні засади та навчальна дисципліна.....	83
Людмила Тименко Визначення рівнів навчальних досягнень учнів у процесі навчання економічної і соціальної географії світу.....	86
Михайло Машакевич Економічні цінності в діяльності – важлива складова професіоналізму вчителя економічних дисциплін.....	89
Валерій Кирилюк Шляхи розв’язання екологічно-етичних проблем засобами мистецтва в умовах впровадження Болонського процесу.....	92
Олександр Антоненко Порівняння методик еколого-економічного регулювання природокористування та вибір оптимуму для України.....	95
Марина Федюшко Антропогенно-етологічні фактори в штучному розведенні польової дичини.....	99
Валентина Єлагіна Рекреаційний потенціал курорту Бердянськ.....	101
Марина Гудзь Соціальний ресурс розвитку курортних територій.....	105
Олена Котикова Методологічні основи комплексної оцінки сталого розвитку землекористування.....	108
Наталія Харів Краєзнавство як засіб патріотичного виховання молодших школярів (1900 – 1939 рр.).....	112
Марія Чепіль, Любов Прокопів Навчально-виховна робота з обдарованою молоддю у вищих навчальних закладах II половини XX ст.	115
Василь Зінкевич Менеджмент у сільськогосподарському виробництві.....	120
Ольга Панагушина Соціально-педагогічна робота як умова соціалізації особистості.....	124

Інна Багрова, доктор економічних наук, професор
Олександра Нефедова, аспірант
кафедри економічної промисловості та організації виробництва
Українського державного хіміко-технологічного університету
м. Дніпропетровськ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті запропоновано основні чинники конкурентоспроможності підприємства і наведено результати практичного дослідження щодо їх місця у загальній ієрархії.

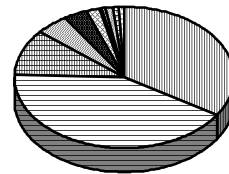
Постановка проблеми. Питання конкурентоспроможності українських підприємств було і залишається актуальним для науковців. Це підтверджують численні різнопланові дослідження, в яких автори пропонують своє бачення сутності поняття, джерел і наслідків конкурентоздатності, способів оцінки і т. ін. Але на сьогодні проблема вже не стоїть у тлумаченні поняття і наповненні його змістом, гостро постає проблема конкретних заходів і рекомендацій, які б дозволили свідомо впливати на рівень конкурентоспроможності у напрямку його підвищення. У свою чергу конкретні рекомендації є неможливими без моніторингу конкурентного стану реальних підприємств. А саме: на сьогодні важливим є проведення польових досліджень, які б давали відповіді на питання: як самі підприємці оцінюють свій конкурентний потенціал, які основні чинники, на їхню думку, найбільшою мірою на нього впливають, які з них формують конкурентоспроможність українських підприємств.

Результати подібних досліджень стали б у пригоді як при розробці вітчизняних методик оцінки, так і при формуванні конкретних пропозицій зважаючи на світогляд керівників вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що, з одного боку, багато що робиться задля розв'язання цієї проблеми: досліджуються джерела і фактори конкурентоспроможності [1, 6], пропонуються методики її визначення [3, 4, 7], а з іншого, зазначені пропозиції часто ґрунтуються на іноземних дослідженнях [2, 7], або суто теоретичних викладах авторів [3, 7] і є відірваними від реальності сьогодні. Відтак незаповненою залишається ланка практичних досліджень у

цій сфері: Тому метою даної статті є спроба частково заповнити цю прогалину та ознайомити усіх зацікавлених з результатами практичного дослідження чинників конкурентоспроможності підприємства, а також дати відповіді на наступні питання: які чинники конкурентоспроможності є важливими для будь-якого підприємства, а які формують її реально і про які проблеми свідчать відповіді експертів від підприємства.

Виклад основного матеріалу У період з 15.03.06 р. до 30.04.06 р. авторами було проведено дослідження основних чинників конкурентоспроможності підприємства з метою визначити найпріоритетніші з них. Об'єктом такого маркетингового дослідження виступала сукупність підприємств Дніпропетровської області. Дослідження проводилося як одночасне, яке характеризує думки респондентів на конкретний момент часу, несущільне спеціально організоване спостереження. Експертами виступали керівники найвищої і середньої ланки підприємств різних форм власності і підпорядкування (див. рис. 1).

- 1 - Приватне підприємство
- ▤ 2 - Товариство з обмеженою відповідальністю
- ▣ 3 - Акціонерне товариство
- ▨ 4 - Науково-виробниче підприємство
- 5 - Фермерське сільськогосподарське підприємство
- ▩ 6 - Державне підприємство
- ▧ 7 - Орендне підприємство
- ▩ 8 - Кооператив
- ▣ 9 - Комунальне підприємство
- ▤ 10 - Госпрозрахункове підприємство
- ▩ 11 - Спільне підприємство

Рис. 1 Види підприємств, що брали участь у дослідженні

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

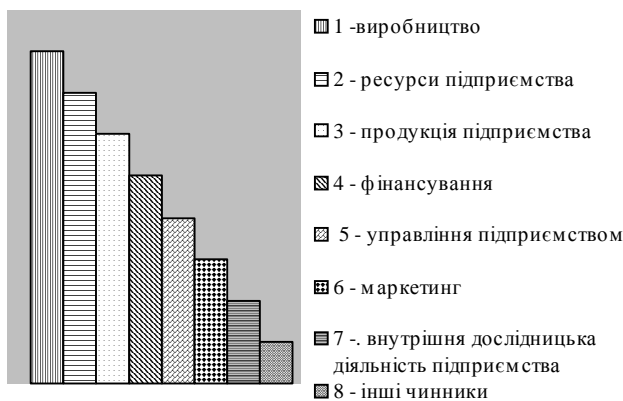
У результаті формування вибірки на основі типового способу відбору за схемою випадкової вибірки була утворена сукупність з 352 експертів з 327 підприємств (деякі підприємства виявилися особливо активними і були представлені більш ніж одним експертом; наприклад, ВАТ “Дніпропетровський лакофарбовий завод” – 8 експертів).

Перший етап дослідження було присвячено відбору чинників конкурентоспроможності підприємства, тобто відповідних характеристик його діяльності, здатних певним чином впливати на його конкурентоздатність. Автори виходили з того, що будь-яке підприємство як об’єкт аналізу характеризується великою гамою різнопланових показників, які доцільно об’єднати у декілька груп з метою вивчення впливу кожної групи на стан конкурентоспроможності підприємства і визначити найвпливовіші з них. У результаті аналізу відповідної літератури, спеціальних досліджень і власних міркувань було сформовано 7 основних груп конкурентоспроможності підприємства: *ресурси, що використовуються підприємством* (відомо, що багато в чому якість готової продукції підприємства залежить від ресурсів виробництва, до того ж якість самих ресурсів зумовлює наявність резервів виробництва); *виробництво* (маємо на увазі як технологію виробництва (в т.ч. її прогресивність, сучасність), так і мобільність виробництва, здатність швидко переорієнтуватися (в т.ч. швидко відновлювати діяльність у разі зміни місцезнаходження) і, безумовно, витратність виробництва, яка багато в чому зумовлює і прибутковість основної діяльності підприємства); *фінансування діяльності підприємства* (достатність фінансових ресурсів, фінансова незалежність підприємства, прибутковість його

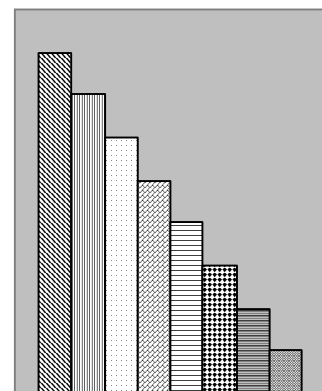
діяльності); *продукція підприємства* (товари) – велика група, що характеризує всю продукцію підприємства (або основний продукт) з різних боків (асортимент, якість, ціни, унікальність тощо); *управління підприємством* (наявність злагодженості команди підприємства, досвідченість керівників, витратність управлінської функції і її результативність); *маркетинг* (дослідження ринку, просування продукції, робота зі споживачем тощо); *науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи* (створення промислових зразків нової продукції, інвестиційна активність підприємства, наявність науково-дослідного підрозділу, виробничої лабораторії на підприємстві).

Початковий перелік було сформовано із зазначених вище складових, але, розуміючи що він не є вичерпним, було вирішено залишити його відкритим. Тобто лист опитування містив вільні позиції, які, в разі необхідності, експерт міг доповнити іншими чинниками (таких було обмаль).

Другий етап був, власне, дослідженням, яке проводилося у формі письмового анкетного опитування респондентів. У ході дослідження авторів цікавило вивчення думок експертів з питань конкурентоспроможності підприємства на предмет ранжування за рівнем значимості запропонованих чинників. При цьому респондентам було запропоновано проранжувати зазначені чинники для свого і для деякого узагальненого підприємства. Для цього експертам слід було поставити цифри від 1 до 7 (або від 1 до 8, у разі, якщо ними враховувалися інші, власноруч вписані у вільну графу, чинники), де № 1 належить найбільш, а №7 (8) відповідно – найменш важливому з точки зору експертів чиннику. Крім того, однакові номери позицій

а) для будь-якого підприємства

б) для даного підприємства

Рис. 2. Ієрархія чинників конкурентоспроможності підприємства

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

дозволялось присвоювати декільком чинникам, якщо вони, на думку експерта, були рівнозначними.

Третій етап – це обробка зібраної статистичної інформації. Дані за допомогою пакета “Statistica” оброблялися на комп’ютері. Відповідно було отримано усю нижчеподану інформацію: місце кожного чинника у загальній ієрархії, відсоток голосів експертів, відданих за відповідну конфігурацію, категорії підприємств-учасників та ін. При чому наведена інформація стосується всієї вибірки у цілому; надалі планується “очищення” інформації і її конкретизація за окремими напрямками.

Як бачимо, для узагальненого і реально існуючих підприємств роль більш ніж половини чинників збігається, що свідчить про невеликі розбіжності між уявним і реально існуючими підприємствами.

Розподіл голосів стосовно місця кожного чинника в обох варіантах представлено у табл. 1.

всіх видів діяльності підприємства стоїть на четвертому місці, а управління – аж на п’ятому, в той час коли раціональне виробництво є неможливим без ефективного управління.

2. Основним для існуючих підприємств виявилось фінансування, що вказує на стримуючу роль цього чинника при досягненні конкурентоздатності і є наслідком досить низької ліквідності й платоспроможності вітчизняних підприємств. На друге місце для свого підприємства більшість експертів поставила виробництво, що вказує на високу залежність конкурентоспроможності від наявної технології, мобільності виробництва, його витратності і, зрештою – прибутковості; товари підприємства недаремно посіли високу третю позицію, адже здатність випускати конкурентні товари й успішно їх реалізовувати на ринку створює передумови конкурентоздатності підприємства; важливість управління підприємством експерти позначили

Таблиця 1

Рівень значимості чинників конкурентоздатності підприємства

Чинник конкурентоспроможності	Для будь-якого підприємства		Для даного підприємства	
	Рівень значимості чинника	Відсоток голосів експертів за місце чинника	Рівень значимості чинника	Відсоток голосів експертів за місце чинника
1. Виробництво	1	34	2	25
2. Ресурси підприємства	2	24	5	22
3. Управління підприємством	5	21	4	24
4. Товари підприємства	3	21	3	26
5. Фінансування	4	19	1	23
6. Маркетинг	6	25	6	20
7. Внутрішня дослідницька діяльність підприємства	7	53	7	54
8. Інші чинники	8	12	8	14

Як видно з табл.1 найбільш злагодженими і однотайними є думки експертів стосовно місця внутрішньої дослідницької діяльності підприємства: як для свого, так і для узагальненого підприємства більшість експертів поставила її на 7 місце; так само однаково для двох підприємств на 3 місце експерти поставили товари. В узагальненому ж підсумку найголовнішим чинником для всіх підприємств респонденти назвали виробництво.

Висновки з дослідження.

1. Основні чинники для деякого узагальненого підприємства це: виробництво, ресурси і товари, що пропонує підприємство на ринку; фінансування

четвертим місцем, а ресурси, що мають вирішальний вплив на якість продукції – тільки п’ятим.

3. Цікаво, що в обох випадках роль маркетингової складової і внутрішніх досліджень не визнається експертами визначальною: їм виділяють відповідно 6 і 7 місця.

Подібна ситуація для реальних українських підприємств в цілому є зрозумілою – усвідомлення ролі маркетингових досліджень приходить з Заходу і не має відповідної внутрішньої традиції. Тут, на жаль, зазвичай під маркетингом розуміють тільки збут продукції, в той час, як засоби маркетингу дозволяють підприємству випускати саме необхідну продукцію, яка буде беззаперечно

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Я. Франка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БАЧЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ ВЧИТЕЛЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті автор розглядає актуальні проблеми вітчизняної освіти. У ряді випадків існуюча освітня практика не відповідає вимогам сучасного інформаційного й техногенного суспільства, а тому не може забезпечити своєчасну й адекватну підготовку молодих людей до майбутнього, а тому необхідна її суттєва перебудова, стратегічно орієнтована на формування нового типу інтелекту, іншого способу та стилю мислення, пристосованого до невідворотних соціально-економічних трансформацій.

Постановка проблеми. На нинішньому етапі розвитку України, вітчизняній освіті доводиться враховувати реалії новітніх умов розвитку економіки, техніки, освіти і культури не лише на вітчизняному, але й на європейському просторі. Принципово новий рівень усвідомлення потреби реформування системи освіти в Україні постав завдяки запровадженню новацій в економічній стратегії суспільного розвитку. У нашому суспільстві стало очевидним, що відбувається утвердження плюралізму форм власності, а тому домінування приватної власності зумовлює зміни в процесах соціалізації особистості, на що вже давно звертають увагу вітчизняні науковці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу існуючого стану речей в освітній сфері активно долучаються науковці і практики. Значний внесок у справу дослідження світоглядно-методологічного підґрунтя трансформації вітчизняної освіти зробили А.М. Алексюк, О.С. Анісімов, Г.О. Балл, В.П. Бех, О.А. Грицай, І.А. Зязюн, М.С. Коган, В.О. Кудін, Ф.Т. Михайлов, В.Ф. Паламарчук, І.П. Підласий, та інші. У той же час, описуючи особливості цього процесу і доводячи його давні традиції, вітчизняні фахівці-освітяни досить часто застосовують не автентичний категоріальний апарат, припускаються односторонності у своїх оцінках і висновках.

Мета статті. У своїй статті, автор має на меті, враховуючи існуючий рівень дослідження світоглядно-методологічного підґрунтя трансформації вітчизняної освіти, а також особливості сучасного етапу розвитку вітчизняної освіти в контексті розвитку європейської освіти, поглибити дослідження зазначеної теми, спираючись насамперед на визначення місця і ролі

світогляду вчителя у процесах трансформації і модернізації освіти.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток в Україні ринкових відносин, кардинальне реформування відносин власності, активне впровадження підприємництва в усі сфери діяльності тощо спричинили суттєві зміни у свідомості людини, переосмислення її місця в системі сучасних соціально-економічних відносин. Відома теза, що людина повинна самостійно формувати своє майбутнє, проявляти ініціативу, пошук, наполегливість при досягненні своєї мети, накладає свої відбитки і на методологію викладання низки навчальних дисциплін.

Слід враховувати, що не тільки період юнацтва, а й дитинство – це період формування соціально-природних передумов творення свого життя. Вже у дитинстві виникають духовні та духовно-практичні форми життєтворчості – мрії, прагнення, плани. Хоча маємо визнати, що якісний стрибок у формуванні здатності до життєтворчості відбувається саме у підлітково-юнацькому віці, "...коли головним психічним новоутворенням стає прагнення до самоствердження та орієнтованість на майбутнє" [1, 405].

Зрозуміло, що в цьому контексті неабияке значення має та сукупність цінностей, яку буде сформовано самою особистістю і під впливом зовнішнього оточення, що включає й освіту загалом. Вітчизняні науковці, які досліджують проблему цінностей, знають, що зацікавлений і систематичний аналіз проблем теорії цінностей було започатковано у вітчизняній філософсько-соціологічній літературі лише з середини 1960-х років. До того часу численні культурні, етичні, етнічні та релігійні феномени розглядалися

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БАЧЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ ВЧИТЕЛЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

переважно поза межами ціннісних інтерпретацій. Значну роботу у плані дослідження теорії цінностей здійснили у 1970 – 80-х рр. провідні вчені з Інституту філософії НАНУ та філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка.

Сьогодні зрозуміло, що довгий час проблема цінностей як проблема науково-дослідницька обмежувалась, зважаючи на певні, об'єктивні для свого часу, соціальні обставини. Панування командно-адміністративного стилю управління економікою, політикою, ідеологією та мистецтвом проявилось насамперед у тенденції жорсткої регламентації індивідуальної діяльності. Сталось так, що сама можливість творчості, особливо у царині політики й ідеології, відчужувалась від конкретної людини, стаючи винятково прерогативою абстрактно-всезагальної адміністративної системи. Достатньо очевидно проявлялось це і в системі освіти на всіх її рівнях.

Під пануючим впливом ідеологічних стереотипів доби “розвинутого соціалізму” матеріальні і духовні цінності не могли повною мірою слугувати не те що декларованому всебічному розвитку особисті, але й розвитку особистості взагалі. Пригадується одна з популярних телевізійних передач: “Роби з нами, роби як ми, роби краще, ніж ми”. Вже сама назва “прогресивної” передачі демонструє обмеження творчої складової діяльності людини, оскільки для адміністративної системи неприпустимо, щоб робили не так, як “ми”. У такій ситуації і наукова творчість часто замішувалась на пануючій у суспільстві “міфології”, сліпій вірі в авторитети, була зорієнтована на вказівки “зверху”. Але якщо творчість не стимулює постановку питань “у чому сенс творчої діяльності?”, “яке відношення моєї творчості до творчості інших?”, “якими цілями, ідеалами та нормами повинна керуватись людина (вчений) у своїй діяльності?”, то це явно незадовільний стан речей.

Актуальність проблеми формування сукупності аксіологічних стереотипів нині в Україні загострилась як ніколи. Це відбувається в умовах формування, хочемо ми цього чи ні, мультикультурного суспільства. Саме про що свідчать і події листопада – грудня 2004 року, коли багатомільйонні маси людей заявили про нагальну потребу задоволення своїх прав, визначених вже століттями у світі існуючих ліберальних традицій: це право на життя, право на свободу, право на справедливе судочинство, право на свободу слова, свободу вибору релігії тощо. Наше суспільство почало усвідомлювати і заявляти про своє усвідомлення цього, що існують фундаментальні свободи, які ніколи не повинні бути порушені, і

існують певні привілеї та пільги, які хоча і є важливими, але все ж таки можуть бути скасовані або обмежені в тому випадку, якщо цього вимагає суспільна політика. Яким чином сьогодні **практично** ми зможемо втілювати в життя і в практичну свідомість молодого покоління ці ліберальні цінності? Саме це питання стає в площину ідеології освіти.

Мабуть, не зайве сказати й про те, яким чином у оновленій системі цінностей буде віднайдено місце для культур інших народів. Мультикультуралізм актуальний і для нашої культуротворчої свідомості, що викликає численні дебати у засобах масової комунікації тощо. Зрозуміло, що головним осередком цих дебатів є освітянські кола. Слід погодитись з Чарльзом Тейлором, який, акцентуючи увагу на особливостях формування системи освіти у країнах, що стають на шлях самостійного національно-культурного розвитку, пише: “Одним з центрів цих дебатів є, зокрема, гуманітарні факультети університетів, де висувуються вимоги змінити, розширити або скасувати “список” установлених для вивчення авторів” [2, 64]. Підстави цього можуть бути різні: більше авторів-жінок; більше “живих” чи, навпаки, “вже неживих” авторів; більше західноєвропейських класиків; більше класиків російської літератури тощо. І саме, зважаючи на численність різноспрямованих вимог, слід не скорочувати, а розширювати та змінювати навчальні програми не лише заради того, щоб кожен мав доступ до ширшої культури, але тому, “... що за допомогою цього робиться спроба забезпечити належне визнання тим, кого досі до жодних навчальних програм не включали” [там же].

Цілком логічно, що у сучасному мультикультурному, мультинаціональному, мультиконфесійному, мультикомунікаційному та багато в якому ще мультисвіті дуже багато почали говорити про “чужого”. Для нашої культури це не новина, адже і наш духовний авторитет і класик вітчизняної культури Т.Г. Шевченко теж закликав не лише навчатись своєму, але і чужого не цуратись. У цій частині свого дослідження не можна не звернути увагу на фундаментальну роботу про “Чужого”, яка належить Бернарду Вальденфельсу [3]. Враховувати феномен Чужого, починаючи з його появи в історії, з його місця в особистому і суспільному досвіді, із занепокоєння ним, а також усвідомлюючи зв'язок свого світу і світу чужого, – це й означає свідомо визначити ту сукупність цінностей, яка найліпше відображає сутність особистості. Хто зможе зробити це краще за відповідним чином підготовленого вчителя-наставника?

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БАЧЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ ВЧИТЕЛЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Тож розмірковуючи над особливостями підготовки сучасного вчителя, неодмінно виявляєш важливе значення цінностей у філософсько-світоглядній складовій вищої освіти. А зважаючи на те, що переважна більшість учительства – це вчителі природничих дисциплін, історії, суспільствознавства і літератури, то виявляється, що світоглядно-методологічна підготовка, яка потребує вміння оперувати ціннісними орієнтирами та фундаментальними філософськими поняттями і категоріями на рівні вимог конкретних дисциплін, повинна займати і займає важливе місце в системі вищої освіти.

Вважаємо, що вплив на освітні процеси усієї сукупності вже зазначених у нашому дослідженні кризових явищ важко заперечити. Важливий чинник, що істотно впливає особливо на вищу освіту і який потребує дослідження, – це процес сучасної глобалізації. Адже глобалізаційні явища загострюють конкуренцію і в царині вищої освіти. Отже, вітчизняна вища школа повинна готувати конкурентоспроможного фахівця не тільки з огляду на умови України, а й з огляду на світовий контекст.

Зважаючи на цілий ряд взаємопов'язаних обставин сучасності, цілком слушно В.І. Кушерець розглядає систему освіти в ноосферному вимірі, підкреслюючи основні суперечливі тенденції, що виявляються в системі освіти в останні роки. Роль освіти зростає, а між тим у багатьох районах світу рівень освіти явно погіршується: освіта набуває рис елітарного характеру. В.І. Кушерець зазначає: “Внаслідок диференціації країн світового співтовариства за рівнем технологічного розвитку в останні роки істотно зростає роль систем освіти як геополітичного фактора [4, 37]. До того ж сьогодні стає очевидним, що можливість отримати гідну освіту на батьківщині стримує еміграцію молоді.

У контексті досліджуваної проблематики особливостей трансформації суспільних цінностей і відповідної модернізації світоглядно-методологічної і професійної підготовки вчителя у сучасному суспільстві заслуговують на автентичне сприйняття і застосування результати досліджень, яких досягли у різні часи В.Л. Іноземцев, О.М. Коршунов, В.І. Кушерець, М.І. Михальченко, І.С. Нарський, В.П. Тугарінов, О.І. Уткін, О.І. Яценко [4; 5 та ін.] та західні дослідники Д. Белл, З. Бжезинський, Е. Вайцеккер, Д. Гелбрейт, Г. Кан, Г. Маркузе, А. Печчеї, І. Пригожин, Д. Рісмен, Ч. Тейлор, О. Тоффлер [6; 7; 8 та ін.] та інші. Адже перспективи майбутнього розвитку світової спільноти та особливості сучасного

цивілізаційного процесу в контексті розвитку освіти і нової системи цінностей – це дуже цікава й актуальна проблема.

Серед певної частини ідеологів та суспільствознавців існує намагання перетворити саму творчість у різновид освіченого егоїзму, що приводить до виключення усіх аксіологічних аспектів культури. Тут досить пригадати, наприклад, негативні екологічні наслідки застосування науково-технічної творчості, які виявились у нашому техногенно спотвореному суспільстві. Гуманістично орієнтовані мислителі, вчені та громадські діячі вже давно звернули увагу на однобічне розуміння цінностей в індустріальному суспільстві. Саме тому Ауреліо Печчеї відзначав необхідність “...как можно скорее перейти от концепции, ориентированной на человеческие потребности и их удовлетворение, к другому понятию, в основе которого лежало бы человеческое развитие, а главной целью стало бы самовыражение и полное раскрытие возможностей и способностей человеческой личности” [6, 229].

Власне нині йдеться про утвердження через навчальний процес, зокрема через особистість вчителя нової системи цінностей, оскільки науково-технічний потенціал людства стає все потужнішим, комунікативна складова суспільного життя все важливішою, а суцільно особистісні відносини між людьми, коли можна дивитись один одному у живі очі, все більш випадковими, все складнішими. Адже можливість використати підручні засоби комунікації (наприклад, той же мобільний телефон) та стрімкі темпи життя частогусто заважають людям проводити більше часу у тісному спілкуванні один з одним. Те саме ми вже зараз спостерігаємо і в освіті, у поширюваних системах дистанційного навчання тощо, які відривають педагога – носія знань – від учня – споживача знань.

У плані усвідомлення особливостей феномена цінності як предмету виховання слід акцентувати увагу на основних точках зору, які видаються нам найбільш поширеними й обґрунтованими. Прибічники першої вважають, що цінності – це об'єктивні властивості речей, які вкорінені в їх власній природі. Звідси і відповідне уявлення про поділ цінностей на природні і суспільні. Прибічники другої точки зору вважають за необхідне обмежити сферу цінностей лише суспільною свідомістю. Перший підхід приводить до певної натуралізації ціннісних феноменів, до необхідності уявляти категорію “цінність” як універсальну, що відображає якості і природного, і суспільного світів. У цьому випадку до сфери теоретичного

З ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Надія Сопнева, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри валеології та безпеки життєдіяльності
Володимир Федорик, кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та соціології
Бердянського державного педагогічного університету

З ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті досліджується етичне уявлення студентів педагогічних ВНЗ щодо моральних критеріїв, пропонованих до професії вчителя, а також про фактори моральних якостей, що впливають на формування педагога.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Моральне виховання – найважливіша складова частина підготовки майбутнього вчителя. Ця проблема знайшла відображення у працях В.Гриньової [1], Зязюна [2], В.Сухомлинського [4], М.Станчиця [5] та ін. Предмет нашого дослідження – уявлення студентів педагогічних навчальних закладів щодо моральних критеріїв, пропонованих до професії вчителя, а також про фактори моральних якостей, що впливають на формування педагога. Висновки здійснюються на основі емпіричних соціологічних досліджень, що проводилися у педагогічних навчальних закладах Харкова, Запоріжжя, Бердянська, Маріуполя. У ході дослідження опитано близько 550 студентів ВНЗ, а також учнів педучилищ і ліцеїв [3]. Вибірка, однак, не репрезентує усі навчальні заклади країни даного профілю, а, отже, висновки коректні лише стосовно регіону, репрезентованого названими містами.

Мета дослідження. Вихідним пунктом дослідження було визначення етичної моделі

вчителя очима студентів, яким пропонувалося з переліку, що включає понад чотири десятки моральних якостей особистості, вибрати декілька, які найбільше відповідають професії вчителя. На додаток, їх просили підкреслити таку ж кількість рис особистості, що несумісні з цією професією.

Виклад основного матеріалу. Отже, етична модель педагога складається з двох підмоделей та виглядає як сукупність позитивних і негативних моральних рис особистості, що сумісні та несумісні з майбутньою професією респондентів (див. табл. 1). На думку опитаних, сукупність схвалюваних моральних якостей педагога включає, у першу чергу, терпимість, людяність, доброту, тактовність, працьовитість та ін.. Ці критерії особливо помітні на тлі несумісних з роботою педагога якостей: жорстокості, злості, зарозумілості, безвідповідальності, ліні, черствості, нетактовності й ін. Суб'єктивні уявлення респондентів виражені за допомогою термінів, що утворюють взаємовиключні пари, які описують модель у категоріях добра і зла:

Таблиця 1.

Етична модель педагога

Сумісні якості		Несумісні якості	
терпимість	46,9%	Жорстокість	42,3%
людяність	36,9%	Злість	32,3%
доброта	30,4%	Зарозумілість	24,3%
тактовність	28,0%	Безвідповідальність	24,0%
поважність	26,0%	Лінь	22,2%
працьовитість	22,8%	Черствість	21,6%
відповідальність	20,1%	Нетактовність	20,7%
об'єктивність	12,7%	Егоїзм	20,1%
гідність	10,0%	Нетерпимість	16,0%
чуйність	10,0%	Непорядність	9,8%

З ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

“терпимість – нетерпимість”, “доброта – злість”, “тактовність – нетактовність”, “працьовитість – лінь”, “відповідальність – безвідповідальність”, і т.п.

Відзначимо диференціацію уявлень про етичну модель учителя (див. Таблицю № 2). Юнаки вимогливіші до таких якостей учителя, як працьовитість, відповідальність, гідність і вірність, а дівчата – до доброти, терпимості, тактовності, поважності, чуйності і порядності.

Таблиця №2
Диференціація уявлень про моральні критерії педагога в залежності від статі

	юнаки	дівчата
доброта	25,30%	31,90
гідність	15,20%	8,50
терпимість	38,00%	49,60
вірність	10,20%	5,00
тактовність	21,50%	30,00
працелюбність	27,90%	21,10
увічливість	22,80%	27,30
порядність	1,20%	8,10
відповідальність	24,00%	18,90

Маємо і вікову диференціацію. Так, для осіб не старших 16 років (ліцеїсти, учні педучилищ), головними якостями педагога є людяність (36,2%), терпимість (31%) і відповідальність (29,3%). Когорта 17 – 18 - літніх (перший – другий курси) до таких відносить терпимість (55,1%), людяність (36,5%), увічливість (29%). Вікова група 19 – 20 - літніх (середні курси) – терпимість (47,5%), доброту (43,4%), людяність (40,2%). А старшокурсники (21 – 22 року) до найважливіших моральних якостей учителя відносять терпимість (46,3%), увічливість (36,6%), тактовність (35,6%).

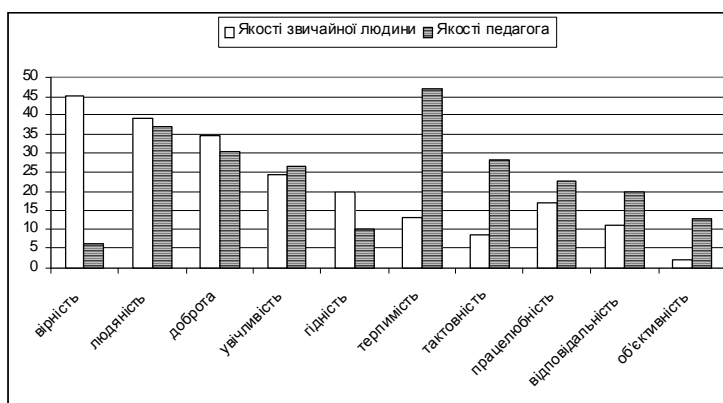
Разом з тим, виникає питання: “Наскільки вимоги до морального потенціалу педагога відрізняються від моральних домагань до особистості взагалі?” Чим педагог повинен відрізнитися від “звичайної” людини? Поставивши перед випробовуваними таке питання, можна отримати непряму інформацію про їх власні уявлення, а потім порівняти з результатами самооцінки.

Отже, до п'яти, що найбільш часто зустрічаються, позитивних якостей особистості,

респонденти віднесли: вірність (45,2%), людяність (39%), доброту (34,6%), увічливість (24,3%), гідність (24,3%). У числі найбільш зневажуваних у людях якостей, студенти назвали: зрадництво (54,9%), жорстокість (33,7%), егоїзм (33,1%), злостивість (24,9%), нахабність (23,2%).

Як і у моделі педагога, тут спостерігається парність етичних категорій: “доброта – злостивість”, “вірність – зрадництво”, “людяність – жорстокість”. Поза своєю парою виступають нахабність (скромність), егоїзм (альтруїзм) та інші. Виявилось також, що для педагогів і “звичайних” людей моральні критерії, загалом, збігаються, хоча очікувана інтенсивність їхніх проявів – різна (див. діагр. 1). Порівняння моральних домагань до педагога і особистості взагалі, показує, що, по-перше, вимоги респондентів до таких якостей, як людяність, доброта і увічливість однакові для порівнюваних контингентів. По-друге, від педагога не очікують вищих, ніж до інших людей показників вірності та гідності (!). По-третє, від педагога очікуються підвищені вимоги до таких критеріїв, як терпимість, тактовність, працьовитість, відповідальність, об'єктивність. З огляду на виявлену вище парність етичних вимог, порівняємо також якості, що вважаються нетерпимими для всіх людей і окремо для педагогів.

**Діаграма 1. Етична модель “ідеальної” особистості та “ідеального” педагога.
Бажані якості.**

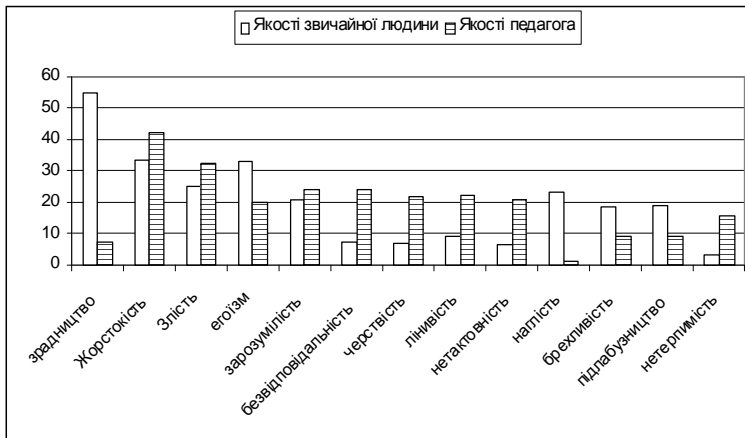

Як видається опитаним, у порівнянні з недоліками звичайних людей, стосовно педагога особливо нетерпимі жорстокість, злостивість, безвідповідальність, черствість, лінь, безтактність, нетерпимість (див. діагр. 2). При цьому, щодо зрадництва, егоїзму, нахабності, облудності, догідництва до вчителя вимогливість занижена.

Ми одержали інформацію про те, яким бачить

З ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

**Діаграма 2. Етична модель “ідеальної” особистості та
“ідеального” педагога.
Небажані якості.**

ідеального вчителя той, хто ним прагне стати. Важливо знати також, якими моральними особливостями володіє майбутній вчитель у дійсності? Яке моральне поле формують довкола нього родина, друзі, одногрупники, викладачі ВНЗ? Чи відчувають наші студенти потребу у самовдосконаленні, чи вірять в успіх?

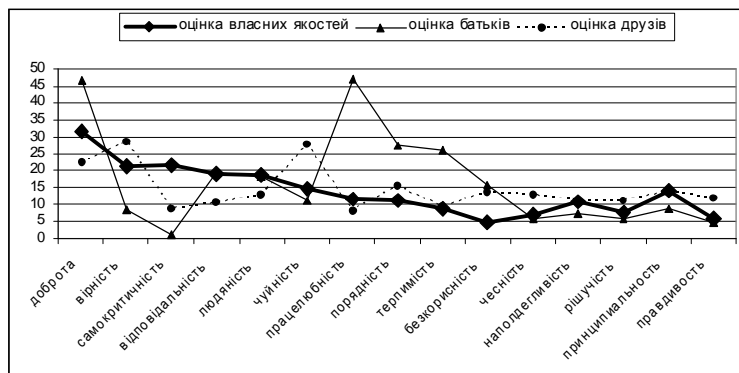
Щодо останнього, наші студенти – оптимісти. Усього 10,86% респондентів не відчувають потреби самовдосконалення, інші твердо відповідають: “Так, відчуваю таку потребу (31,7%)”, чи: “Іноді відчуваю таку потребу (54%)”. У можливість удосконалити моральні якості людини вірять 40,2%, частково – 54,6% і лише 3,8% – не вірять.

Оцінюючи власні моральні якості, студенти називають: доброту (31,6%), самокритичність (21,5%), вірність (21,2%), відповідальність (19,2%), людяність (18,6%), чуйність (14,8%), совість (13,3%), гідність (11,5%), порядність (11,2%). А до своїх “мінусів” – низьку терпимість (36,7%), рішучість (36,3%), наполегливість (29,6%), витриманість (29,5%), працьовитість (19,6%), самокритичність (10,2%). Перелік цих якостей, скоріше, відповідає уявленням респондентів про загальні моральні вимоги до особистості, аніж про вимоги до майбутнього вчителя. Легко помітити, що студенти ідентифікують себе як “звичайну” людину, а не як майбутнього вчителя, тобто, орієнтуються на моральні критерії, не пов’язані з майбутньою професією. Усе це – непрямі свідчення недоліків професійної орієнтації,

помилку у стратегії морального виховання студентів педагогічних ВНЗ.

Вплив середовища на процес моральної соціалізації особистості загальновідомий. З графіка 1 видно, що інтенсивність прояву таких моральних цінностей найближчого оточення респондентів, як людяність, чесність, наполегливість, рішучість, лагідність, правдивість – приблизно однакові. Ці якості формують своєрідну силову “вісь”, навколо якої обертається моральне поле індивіда. При цьому, відповідно до опитувань, батьки виступають для респондентів прикладом

Графік 1. Самооцінка моральних якостей респондентів, їх батьків і друзів. Позитивні якості.

доброти, працьовитості, порядності, терпимості, безкорисливості. Друзі ж – зразок вірності і чуйності. З іншого боку, батьки не досить самокритичні й у порівнянні з найближчим другом програють у вірності (?), і, особливо, у самокритичності. Але, у цілому, позитивний вплив батьків відчутніший, ніж вплив на моральні цінності друзів випробовуваних. До того ж, якості батьків набагато ближчі уявленням респондентів про “ідеальну” модель педагога, ніж властивості, якими володіють їх друзі. Таким чином, у вирішенні завдання морального виховання майбутнього вчителя, батьки відіграють більш важливу роль, ніж друзі.

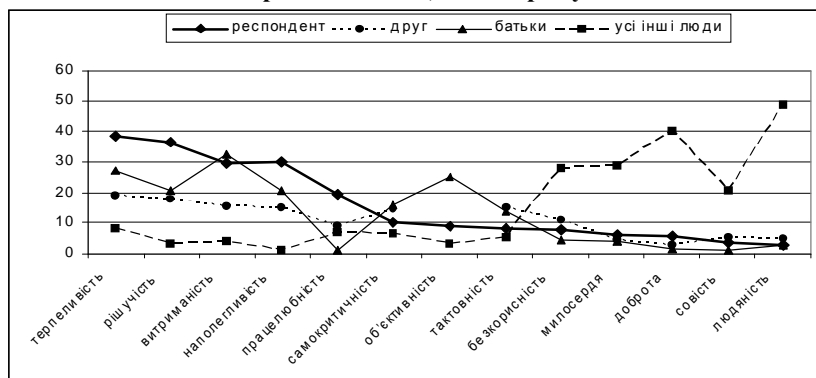
Самооцінка моральних якостей індивіда і його оточення страждає неповнотою. Для одержання цілісного уявлення, ми пропонуємо студентам з 28 етичних якостей відібрати ті, котрими вони володіють недостатньо. У такий спосіб зменшується суб’єктивізм респондентів та досягається об’єктивізація уявлень. Студентам пропонувалося згадати свої вчорашні вчинки,

З ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

співвіднести їх з моральними якостями, що були виявлені під час цих дій, і дати їм оцінку за шкалою: “шкодую – не шкодую”.

Самооцінка моральних якостей, властивих респондентам і їх оточенню, недостатньою мірою, наочно представлена на графіку 2.

**Графік 2. Самооцінка моральних якостей респондентів, їх батьків, друзів і всіх інших людей.
Моральні якості, яких бракує.**

Дані графіка показують, що існує ряд якостей “усіх” людей, що не актуальні для індивіда, і тому вони випадають із загальної системи оцінок. Індивід, схоже, “не бачить” багатьох загальнолюдських недоліків і вважає, що особисто йому, друзям і батькам більшою мірою, ніж усім іншим людям, бракує терпимості, рішучості, витримки, наполегливості. У той же час, студенти вважають, що суспільство страждає відсутністю милосердя, людяності, доброти. Іншими словами, студент шукає в мікросередовищі захисту від деяких недоліків суспільства, залишаючись, одночасно, індиферентним до більшості інших, котрі для нього не актуальні.

Як видно, студенти самокритичні. Вони гадають, що у порівнянні з батьками, друзями й іншими людьми їм бракує терпеливості, рішучості, витримки наполегливості, працьовитості. Це свідчить про компенсаторний вплив найближчого оточення, завдяки якому респондент компенсує власні недоліки перевагами близьких людей.

Порівнюючи самооцінку моральних якостей студентів з їхніми вчинками, дослідження виявило деякі невідповідності. Згадуючи учорашні вчинки, респонденти описували їх у термінах етичних категорій і показали себе терпимими, поважними, добрими, ввічливими і чуйними. Але, разом з тим, злими, ледачими, егоїстичними, марнотратними і нахабними. Зазначені якості не збігаються з етичною моделлю “ідеального” педагога ні номінально, ні кількісно. Якщо номінальні параметри “ідеального” педагога включають категорії терпимості, людяності, доброти,

тактовності (їхні кількісні показники див. у табл.1), то студент, усе-ж, виявляючи своїми вчинками ці якості, демонструє меншу інтенсивність їх прояву, а, крім того, виявляє властивості, несумісні з майбутньою професійною діяльністю. Це підказує основні напрямки корекції морального виховання студентів у педагогічних ВНЗ.

Розгляд впливу “навколишнього середовища” на формування моральних якостей майбутнього вчителя повинен також урахувати вплив викладачів ВНЗ і колег по навчальній групі. Якості, викладачів (у порядку зменшення розташувалися так: терпимість (36,2%), принциповість (29,4%), тактовність (22%), працьовитість (21,7%), поважність (21,4%), порядність (21,1%). А серед п'яти якостей, які найчастіше зустрічаються в однокурсників, студенти називають егоїзм (25,7%), увічливість (22,1%), доброту (19,7%), чуйність (18,2%), лінь (17,6%). Тут вищі, ніж серед викладачів показники безвідповідальності (19,7%), зазнайства (9,3%), догідництва (8,4%), зрадництва (9,3%). Порівняння показує, що моральні якості викладачів оцінюються студентами вище. У викладачів, по-перше, вища інтенсивність прояву позитивних рис. Вони тактовніші, терплячіші, порядніші та принциповіші. По-друге, перелік їх типових якостей краще відповідає моделі “ідеального” педагога. По-третє, вони чинять менший негативний вплив, ніж однокурсники.

Однак, студенти фіксують і такі якості своїх викладачів, як зарозумілість (19%), нетерпимість (10,1%), черствість (9,2%), суб'єктивізм (8,9%), догідництво (3,7%), безтактність (5%), нечесність (5,3%), нахабність (3,6%), безсовісність (3,7%), що дає привід для визнання нагальної потреби у вихованні самих вихователів. З іншого боку, треба визнати – жоден з факторів середовища не впливає на майбутнього педагога лише позитивно. Респонденти вказували на недоліки усіх: від батьків – до “усього людства”. У цьому сенсі важливо інше: яким є загальний баланс позитивних та негативних факторів впливу на студентів, чи не прагне, часом, студент запозичити негативні етичні стандарти які необхідні для майбутньої професійної діяльності? Але відповідь на це питання виходить за рамки проведеного дослідження.

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЕКОНОМІКИ

Висновки. Уявлення майбутніх педагогів про моральні критерії, щодо діяльності вчителя, відрізняються значною статевою та віковою диференціацією. Це вимагає її урахування для корекції виховної роботи у педагогічних ВНЗ. На жаль, наш досвід свідчить, що практика вузівської роботи не враховує належною мірою цієї диференціації.

Студенти педагогічних ВНЗ розрізняють етичні вимоги до особистості “узагалі” і моральні якості педагога. Використовуючи самооцінку студентами власних якостей, ми виявили їх орієнтацію на етичну модель, яка не збігається з майбутньою професійною діяльністю.

Серед факторів “середовища”, що впливають на формування моральності майбутнього вчителя, більша відповідність етичної моделі педагога виявляється серед батьків і викладачів, а менша – серед колег по групі і друзів. Етичні якості найближчого оточення утворюють своєрідну силу “вісь”, навколо якої обертається моральне поле індивіда. Багато моральних властивостей не актуальні для респондентів і “випадають” з їхньої ціннісної системи. Вони шукають у мікросередовищі захисту від деяких недоліків суспільства, залишаючись індіферентними до більшості інших, котрі для них не актуальні.

У зв'язку з цим формування етичних якостей як складової частини професійної підготовки вчителя повинно виходити не з довільного набору абстрактних моральних властивостей особистості, а враховувати необхідність корекції цілком конкретних уявлень про етичні норми, які склалися у студентів, їх батьків, друзів, викладачів, одногрупників.

1. Гриньова В.М. *Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (Теоретичний та методичний аспекти)*. – Харків: Основа, 1998. – 300 с.

2. Зязюн И.А., Лебедик И.П. *Социальная зрелость и педагогическое мастерство будущего учителя // Советская педагогика*. – 1991. – №6. – С. 74 – 78.

3. Сопнева Н.Б. *Педагогічні умови формування навчальної етичної діяльності майбутнього вчителя. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (на правах рукопису)*. Харків. – 2002.

4. Сухомлинский В.А. *Как воспитать настоящего человека*. – М.: Педагогика, 1989. – 263 с.

5. Станциц М.А. *Уроки нравственности*. – Минск: Нар. Асвета, 1991. – 111 с.

Валентина Перегудова, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри машинознавства та методики викладання технічних дисциплін
Світлана Караченцева, старший викладач
кафедри машинознавства та методики викладання технічних дисциплін
Бердянського державного педагогічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджується питання підготовки майбутніх вчителів економіки в умовах використання комп'ютерних засобів.

Постановка проблеми. Згідно з Національною доктриною одним з пріоритетних напрямів розвитку освіти є запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, а також створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання. Держава повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки педагога в умовах використання комп'ютерних засобів досліджували

М. І. Жалдак, Н. В. Морзе, Ю. С. Рамський, В. І. Клочко, Ю. О. Білий, Р. Ф. Абдеев та ін. Психолого-педагогічні проблеми застосування програмних засобів навчального призначення, створення та використання комп'ютерних програм у традиційному навчальному процесі розглядаються у працях Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдака, В. С. Гершунського та ін.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми дослідження “Застосування комп'ютерних технологій в процесі фахової підготовки майбутніх вчителів економіки”.

Об'єктом дослідження є процес фахової

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЕКОНОМІКИ

підготовки майбутніх вчителів економіки у вищих педагогічних закладах освіти.

Предмет дослідження: особливості використання комп'ютерних програм у процесі фахової підготовки майбутніх вчителів економіки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання комп'ютерних технологій при вивченні дисципліни "Метрологія, стандартизація та керування якістю".

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що ефективність фахової підготовки майбутніх вчителів економіки зростає, якщо при вивченні дисципліни "Метрологія, стандартизація та керування якістю" використовувати комп'ютерні програми навчального призначення.

Виклад основного матеріалу. Виділимо найбільш значущі, на нашу думку, **дидактичні цілі** використання засобів інформаційних технологій [2]:

1) розвиток умінь здійснювати експериментально-дослідницьку діяльність (наприклад, за рахунок реалізації можливості комп'ютерного моделювання);

2) формування інформаційної культури, вмінь виконувати обробку та зберігання інформації;

3) формування вмінь приймати оптимальне рішення або пропонувати варіанти вирішення у складній ситуації (наприклад, за рахунок використання комп'ютерних ігор, які орієнтовані на оптимізацію щодо прийняття рішення);

4) розвиток мислення (наприклад, наочно-діючого, наочно-образного, інтуїтивного, теоретичного);

5) естетичне виховання (наприклад, за рахунок використання можливостей комп'ютерної графіки, технології "мультимедіа");

6) розвиток комунікативних здібностей.

Крім того, в умовах сьогодення необхідна відповідна підготовка майбутніх спеціалістів у галузі володіння засобами комп'ютерних технологій як пропедевтична підготовка до майбутньої професійної діяльності. Не менш важливе використання можливостей інформаційних технологій для забезпечення спонукальних мотивів (стимулів), які зумовлюють активізацію пізнавальної діяльності (наприклад, за рахунок візуалізації навчальної інформації, використанні ігрових ситуацій, вибору режиму навчальної діяльності); поглиблення міжпредметних зв'язків, які побудовані на інтеграційній основі; фундаменталізації професійної підготовки [3].

Дане дослідження присвячене застосуванню комп'ютерних технологій в процесі фахової підготовки майбутніх вчителів економіки під час

проведення практичних занять з дисципліни "Метрологія, стандартизація та керування якістю".

Мета практичних занять – засвоєння студентами науково-теоретичних положень предмету, опанування ними найновішої техніки експериментування в галузі науки, що вивчається, інструменталізація здобутих знань, тобто перетворення їх у засіб розв'язання навчально-дослідницьких, а потім реальних практичних завдань, отже, встановлення зв'язку теорії з практикою [3].

Одна з переваг практичних занять порівняно з іншими видами аудиторної роботи полягає в тому, що вони інтегрують знання теоретико-дослідницького характеру. Зіткнення теорії та експерименту, що здійснюється у навчальній лабораторії, активізує пізнавальну діяльність студентів, надає конкретного характеру теоретичному матеріалу, який вивчається на лекціях та в процесі самостійної роботи, сприяє детальному і стійкому засвоєнню навчальної інформації. Робота в лабораторіях вимагає від студента творчої ініціативи, самостійності в рішеннях, які він приймає, знання та розуміння навчального матеріалу, оволодіння дослідницькими навичками [2].

На початку практичного курсу дисципліни "Метрологія, стандартизація та керування якістю", що вивчається студентами 4-го курсу економічного факультету (групи 41 і 42), ми пропонуємо структуру, цілі й організаційні форми (індивідуальна, групова, фронтальна) практичних занять і графіком контрольних заходів, а також знайомимо студентів з вимогами до виконання та оформлення звітів і контрольних робіт.

У процесі виконання практичної роботи "Штангенінструменти" нами використовується комп'ютерна програма, що надає можливість:

- отримувати ілюстративно-інформаційний матеріал високого рівня якості;

- засвоювати наданий теоретичний матеріал в індивідуальному для студента темпі сприйняття;

- залучати до навчання всіх без винятку студентів;

- активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Студенти експериментальної групи в процесі виконання лабораторної роботи після організаційного етапу та актуалізації опорних знань отримують необхідну теоретичну інформацію стосовно видів штангенінструментів, їх основних метрологічних показників, будови та принципу дії із застосуванням комп'ютерної програми. Особливої уваги заслуговує динамічна

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЕКОНОМІКИ

частина програми, що наочно демонструє принцип дії штангенциркуля (рамка зі шкалою ноніуса рухається відносно штанги і дає можливість читати будь-який розмір, встановлений на інструменті). Крім того, після виконання практичної роботи здійснюється програмований контроль знань та умінь студентів за даною темою.

При виконанні практичної роботи “Освоєння статистичного методу дослідження точності і побудова кривих розподілу” студенти знайомляться з інформацією стосовно статистичного методу визначення рівня якості виробів, що супроводжувалася демонстрацією різноманітних видів графіків залежності між числовими значеннями випадкової величини та ймовірністю їх появи (крива розподілу за законом рівної ймовірності, крива розподілу за законом Сімпсона, крива розподілу за законом Гаусса) [1]. Після вступного інструктажу студенти експериментальної групи виконують практичну частину роботи в режимі навчальної комп'ютерної програми “Статистика”, що складається з чотирьох етапів.

Крок 1. Виділений на кресленні деталі заданий розмір з основним відхиленням, якітетом точності, верхнім та нижнім граничними відхиленнями заноситься в програму

Крок 2. Вимірювання розмірів партії деталей 50 шт., що оброблена при одному налагодженні верстата без зміни і підналагодження інструмента з точністю до 0,01мм за допомогою мікрометра. Дані заносяться у відповідні поля програми.

Крок 3. Результати вимірювань після їх розподілу заносяться до таблиці. Після виконання математичних розрахунків визначаються величини середнього арифметичного діаметру

$$D_{ср} = \frac{\sum (D_i \cdot m)}{n},$$

а також значення середнього квадратичного відхилення

$$S^2 = \frac{\sum (D_i - D_{ср})^2 \cdot m}{n} = \frac{\sum x_i^2 \cdot m}{n}.$$

Крок 4. Побудова кривих фактичного і нормального розподілу розмірів із визначенням поля допуску розмірів. З правого боку на екрані розташовується пояснення до побудови з наведенням усіх необхідних формул і розрахунків.

За отриманими результатами студенти роблять висновки про відповідність заданого виробничого процесу отримання виробів вимогам конструкторської документації.

Практична робота “Розрахунок спряжень деталей” проводиться нами з використанням комп'ютерної презентації, що складається з 34

слайдів у вигляді “зошита”, які мають різноманітну анімацію. Перший слайд – титульний лист, що повідомляє тему теоретичної частини. З 2-го до 31 - го слайду пояснюється безпосередньо сама теорія, що розкриває наступні питання: основні терміни та визначення гладких циліндричних поверхонь; види з'єднань та посадок, їх застосування та ін. Викладення матеріалу супроводжується виведенням на екран потрібних формул, яскравих схем, креслень, малюнків та ін., що спрощує роботу викладача, сприяє раціональному та економному використанню навчального часу, виключаючи необхідність креслення вищезазначеного на дошці. 32-й слайд містить список необхідної літератури, а останні (33-й та 34-й) слайди “зошита” повідомляють варіанти практичних завдань, які потрібні студентам для виконання практичної роботи, закріплення отриманих знань та набуття навичок з розрахунку спряжень деталей.

Кожна з практичних робіт, що проводиться з використанням комп'ютерних технологій, закінчується контролем набутих студентами знань та умінь за допомогою тестування.

Висновки. Проведене нами експериментальне дослідження свідчить, що якість підготовки студентів економічного факультету при вивченні дисципліни “Метрологія, стандартизація та керування якістю” в експериментальній групі перевищує даний показник в контрольній групі на 16 %. Крім того, вивчення навчального матеріалу за допомогою комп'ютера захоплює студентів і має наочний характер, аналогічно комп'ютерним іграм, що широко поширені в даний час. На думку студентів, введення комп'ютерних програм у навчальний процес викликає у них зацікавленість, скорочує термін і полегшує процедуру підготовки до виконання практичної роботи, створює умови для повноцінної роботи під час експерименту та розв'язання практичних задач.

Можна також зазначити, що у багатьох студентів підвищився інтерес до дисципліни, поповнилися уявлення про значення даного курсу у фаховій підготовці майбутнього інженера-педагога, про можливості застосування набутих знань й умінь у майбутній професійній діяльності.

1. Боженко Л.І. Стандартизація, метрологія та кваліметрія у машинобудуванні. – Львів, 2003. – 326 с.

2. Богданов І.Т. Вибрані питання методики навчання загальної фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі у вищій педагогічній школі. Бердянськ. 2004. – 206 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

3. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. *Сучасні педагогічні технології*. – К.: Просвіта, 2000. – 368 с.

4. Шпак О. Т. *Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної*

освіти. – К.: “Четверта хвиля”. – 2000.

5. Шпак О. Т., Падалка О. С., Шепотько В. П. *Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності*. – К.: Четверта хвиля. – 1998. – 224 с.

Мирон Вачевський, кандидат економічних наук, професор

кафедри менеджменту і підприємництва

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Я. Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

У статті висвітлені аспекти конкуренції та її вплив на освіту у процесі підготовки маркетологів до ринкової економіки, необхідність використання новітніх технологій у навчальному процесі, що сприятиме підвищенню професійних компетенцій у випускників ВНЗ.

Постановка проблеми. Здобувши державну незалежність, Україна розв’язує надзвичайно важливе завдання – створення економіки, спроможної забезпечити гідне життя народів. З цією метою здійснюється перехід до ринкової економіки та належний її розвиток.

Ринкові відносини неможливі без підприємництва, розвитку інформації, маркетингової діяльності, вивчення у ВНЗ інтелектуальної власності, ті знання, які необхідні сучасним маркетологам для формування високих професійних компетенцій. Це вимагає певних знань, бо сьогодні багатьом молодим людям в Україні здається, що стати підприємцем можна без спеціальних знань, *сформованих професійних компетенцій*. Це хибні уявлення, породжені нерозвиненістю і примітивністю ринкових відносин, що існують в нашій країні. Ринкова конкуренція, саме життя, залишає у підприємстві не просто кмітливих і впевнених у собі початківців, а тих, хто володіє теоретичними і практичними економічними знаннями, *має високий рівень сформованих професійних компетенцій*, уміє створювати конкурентну продукцію з використанням винаходів, промислових зразків, нових технологій і ноу-хау. До цього слід додати й широкую трансформацію освітянської політики, нову ідеологію реформ нашої освіти, що є важливою складовою глибинної перебудови процесу навчання, метою якого є переосмислення змісту світоглядно-методологічної підготовки вчителя маркетолога до умов конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури

дозволяє констатувати, що проблема освіти та набуття високого рівня професійних компетенцій у майбутніх маркетологів не має належного висвітлення в наукових розробках. Багато наукових досліджень присвячено окремим актуальним питанням ринкової економіки: С.Вовканич [10], С.Давимука [12], М.Єрмошенко [13], питання маркетингу досліджувалися А.Павленком [21], Л.Балабановою [3], проблема економічного виховання та управління навчальним процесом розробили у своїх працях відомі вітчизняні вчені В.Андрущенко [1], Н.Бібік, О.Овчарук [2], І.Прокопенко [22], В.Мадзігон [16], В.Кремень [15], О.Сухомлинська [24], В.Сидоренко [25], О.Пометун [23] та інші. У працях відзначених авторів розкривається структура і логіка та концепції вивчення окремих курсів, робиться акцент на підготовку випускників ВНЗ до умов сучасної ринкової економіки.

Усвідомлення реформування системи освіти в Україні виникло внаслідок розвитку ринкової економіки, конкуренції, або, як стверджує І. Зязюн, “Освіта через утвердження на основі плюралізму форм власності домінування приватної власності зумовлює зміни в процесах соціалізації особистості” [14, 76]. Останнє потребує трансформації освіти як системи, яка має не тільки озброювати людину відповідними професійними компетенціями, але й навчити жити і працювати в нових умовах ринкової економіки при гострій конкуренції.

Мета статті – розкрити закономірності процесу формування у майбутніх маркетологів професійних

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

компетенцій, що складають одну з фундаментальних проблем теорії і практики педагогічної освіти в конкурентній ринковій економіці.

Виклад основного матеріалу. Практика показує, що найдійовішим засобом підвищення рівня конкурентоспроможності і сформованості професійної компетентності вчителя до сучасних умов ринкової економіки є чітка організація реформ навчального процесу стосовно різних його компонентів, що мають свої цілі і завдання, зміст і структуру, форми і методи організації формування у маркетологів професійних компетенцій, які зводяться до наступного [7].

- Структура освіти. Очевидно, що коли унітарність освіти у минулому обмежувала права дитини і її батьків у виборі школи, то демократизація покликана їх розширювати. Звідси процес утворення якісно інших типів навчальних закладів гімназій, ліцеїв, коледжів, технічних училищ, приватних форм ВНЗ є зовнішнім виявом цього процесу. Нові форми навчальних закладів дотримуються усіх загальних концепцій освіти, які доводить МОН України і одночасно виробляють новітні технології удосконалення навчального процесу до чого спонукає конкуренція освіти.

- Управління освітою. Тривалий час воно було адміністративно-командним і деякою мірою таким залишається. Слід зазначити, що навчальні заклади в нинішніх умовах одержали ширші права удосконалення навчального процесу, застосування новітніх технологій, але питання перебудови управління досі не вирішується, бо: по-перше, не діє ринок праці, який змусив би школу і вчителя удосконалити свою діяльність, пристосовуючи її до умов ринкової конкуренції, і, по-друге, – повністю відсутній громадський нагляд за навчальними закладами, зокрема, у вигляді опікунських рад. Перші зусилля МОН України в цьому напрямку, на жаль, не знайшли підтримки з боку громадськості і керівників низових ланок освіти.

Процес едукції. Він є серцевиною формування професійних компетенцій у системі освіти. Ідеї демократизації – партнерства чи співробітництва вже не є новиною, але сприймаються поверхово. Партнерство можливе у конкурентному середовищі між дійсно рівними людьми, коли кожен робить свою справу, для досягнення загальної поставленої мети – високого рівня професійних компетенцій..

Зміст едукції – передбачає відповідь на запитання: що СШ, ПТНЗ і ВНЗ повинні дати глибокі знання та навчити діяльності – тобто сформувати у майбутніх маркетологів – вчителів чи працівників сфери виробництва – професійні компетенції. З огляду на це демократизація змісту едукції полягатиме, по-перше, у забезпеченні

можливостей учнів та студентів для власної повноцінної діяльності, а, по-друге, у розширенні прав на вибір навчальних предметів – відповідно до вибору професії та належного рівня *формування професійних компетенцій*.

Засоби едукції. Вони завжди перебувають у прямій залежності від розуміння змісту освіти і форми діяльності на уроках з метою формування високих професійних компетенцій. Очевидно, що ситуація вимагає, крім традиційних форм навчання – дошки, екрана, єдиних підручників, географічної карти тощо, застосування новітніх технологій навчання – індивідуального призначення комп'ютера, інновації, інформацію, патентознавство та самостійну диференційовану роботу студентів, буде сприяти високому рівню формування професійних компетенцій у конкурентному ринковому середовищі вчителя-маркетолога.

У Національній доктрині розвитку освіти України, у пункті 31, зокрема, задекларовано: “Забезпечення умов для педагогічної, науково-педагогічної та наукової діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників, умов для навчання учнів і студентів, а також соціального захисту учасників навчально-виховного процесу є найважливішим напрямком державної політики у галузі освіти”, відзначено на 2-му Всеукраїнському з'їзді працівників освіти [15]. На виконання цього завдання Постановою Кабінету Міністрів України №379 від 28 березня 2002 р. Затверджено державну програму “Вчитель”, де зазначено: “Не подолано вплив негативних чинників, що спричинюють відплив висококваліфікованих педагогічних працівників до інших сфер. З кожним роком стає відчутнішою нестача вчителів, вихователів, майстрів виробничого навчання та інших педагогічних працівників. Професія вчителя втрачає престиж. Існує невідповідність між суспільною роллю і соціальним замовленням педагога”, зазначає А.Гужий [11, 4 – 5].

Значимо, що підвищення заробітної плати автоматично не підвищить якість освіти. Для цього потрібна копітка робота щодо професійного розвитку вчителя, щоб він був конкурентоспроможним на ринку праці і користувався попитом у навчальних освітніх закладах. Для цього слід розробляти і використовувати навчальні програми до сучасних умов, належного дидактичного забезпечення, підтримки навчальних закладів суспільством в цілому та кожною місцевою громадою зокрема, здійснювати підготовку викладацьких кадрів педагогічними університетами до вимог конкурентної ринкової економіки.

Розглядаючи конкуренцію у виробничій діяльності та підготовки до неї маркетологів із високим рівнем професійної компетенції слід

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

зазначити, що конкуренція стає рушійною силою для виробника, умовою покращення якості та зниження ціни продажу.

Конкуренція – основна відмінна риса ринкових відносин. В економіці – це суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів. Як регулятор ринкової економіки, конкуренція ґрунтується на свободі вибору, формує ринкові ціни, урівноважує попит і пропозицію, стимулює зниження витрат виробництва та впровадження нової технології, об'єктів інтелектуальної творчості, забезпечує суверенітет споживача [6].

За методами конкурентної боротьби розрізняють:

- цінову конкуренцію – форму суперництва, яка здійснюється на ринку за допомогою ціни продажу товарів;

- нецінову конкуренцію – суперництво, яке ведеться між конкурентами-виробниками за покупця через надання товарам неповторних особливостей – новизни, якості, високого дизайну та естетичних властивостей. Такі особливості товару забезпечують продукти інтелектуальної власності – винаходи, промислові зразки.

Торгівля неконкурентоздатним товаром не має сенсу через те, що приносить збитки – як фінансові, так і моральні. Адже немає і не може бути “абсолютної” конкурентоздатності або не конкурентоздатності: обидва поняття пов'язані із ринком, тобто із географією торгівлі і часом, а також різними політичними та іншими факторами, що впливають на ринок.

Конкуренція виконує роль такого механізму, який дає змогу раціонально розподіляти ресурси між окремими галузями та виробництвами і швидко орієнтувати виробників на задоволення потреб споживачів.

Дослідження поведінки покупців говорить про те, що під час порівняння і відбору виграє той товар, у якого відношення корисного ефекту (**P**) до витрат на його придбання і використання (**C**) дає більший, порівняно із іншими аналогічними товарами, питомий корисний ефект [9, 282 – 286].

Тому умова переваги одного із товарів над всіма іншими має вигляд:

$$K = \frac{P}{C} = \max \quad (1)$$

Це є умова конкурентоздатності товару в найзагальнішому вигляді. Але визначити, чи відповідає наш потенційно-експортний товар такій умові, можна тільки, порівнявши його з іншими, представленими на ринку товарами.

При визначенні набору порівнювальних параметрів для перевірки конкурентоздатності товару, виходять з того, що частина параметрів характеризує споживчі властивості товару, інша частина – його економічні властивості (вартість). Споживчі властивості нашого товару, із яких складається його корисний ефект, описуються набором “жорстких” і “м'яких” споживчих параметрів.

“Жорсткі” параметри описують важливі функції товару і пов'язані з ними основні конструктивні характеристики виробу. Найбільшою групою “жорстких” параметрів є технічні – винаходи, які поділяються на параметри призначення (технічно-ефективні, конструктивні), ергономічні, а також параметри відповідних міжнародних і національних стандартів, нормативів, законодавчих актів.

Параметри з найбільшими “перевагами” (пріоритетні в сенсі конкурентоздатності) стають головним об'єктом досягнень. Це не виключає аналізу другорядних параметрів, тим більше, що деколи вони можуть несподівано посприяти ринковому успіхові товару. Не можна нехтувати навіть малою можливістю підвищення конкурентоздатності товару, хоча, безумовно, найбільший ефект дає поліпшення пріоритетних параметрів – винаходів, промислових зразків і можливих ноу-хау. Такі параметри відповідно продовжують і життєвий цикл товару на ринку.

За аналогічною схемою визначається набір економічних (вартісних) параметрів товару, які характеризують його основні економічні властивості, або витрати покупця на придбання і використання виробу протягом усього періоду експлуатації (споживання).

Значення економічних параметрів визначається:

- 1) ціною виробу..... C_1
- 2) витратами на його транспортування..... C_2
- 3) установленням..... C_3
- 4) експлуатацією..... C_4
- 5) ремонтом..... C_5
- 6) технічним обслуговуванням..... C_6
- 7) навчанням персоналу..... C_7
- 8) податком..... C_8
- 9) страховими внесками..... C_9

У сукупності всі витрати складають ціну споживання (**C**) – суму коштів, необхідну споживачеві для використання товару протягом всього терміну експлуатації:

$$C = C_1 + C_2 + C_3 + C_4 + C_5 + C_6 + C_7 + C_8 + C_9 \quad (2)$$

$$C = \sum_{i=1}^m C_{1i} \times C_{yi} \quad (3)$$

де доданки (економічні параметри) і їх конкретні значення для кожного товару є індивідуальними.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІІ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

Розрахунок інтегрального показника. Відносна конкурентоздатність розраховано на експорт товару визначається порівнянням його параметрів з параметрами товару-зразка (існуючого або розроблюваного), розраховано на найповніше задоволення потреб покупців.

Оцінка ступеня задоволення потреб покупця робиться за допомогою узагальненого параметричного індексу Y_n , який можна розрахувати за формулою:

$$Y_n = \sum_{i=1}^n a_i \times i_j, \quad (4)$$

де n – число аналізованих кількісних параметрів;
 a_j – переваги j -го параметричного індексу, в тому числі виявлені групою експертів;

i_j – параметричний індекс j -го параметра.

Необхідно мати на увазі, що ні i_j ні Y_n не повинні перевищувати 100%, бо потреба, задоволена більше, ніж на 100%, – це економічно недоцільна витрата коштів, яку споживач не оцінює.

Параметричні індекси будь-якого регламентуючого параметра мають тільки два значення – 0 і 1, залежно від того, чи відповідає даний параметр усім необхідним нормам і стандартам. Нульове значення індекса означає повну втрату виробом конкурентоздатності.

Після розрахунку параметричних індексів і “переваг” кожного економічного параметра можна визначити загальний індекс конкурентоздатності за економічними параметрами Y_e , що має такий вигляд:

$$Y_e = \sum_{i=1}^m a_i \times j_i, \quad (5)$$

де m – число аналізованих економічних параметрів;

a_i – параметри і його параметричного індексу;

j_i – параметричний індекс і його параметра.

Загальні індекси конкурентоздатності за споживчими економічними параметрами Y_n і Y_e дають інтегральний показник відносної конкурентоздатності K виробу, порівняно зі зразком.

Цей показник відбиває різницю між споживчими ефектами порівнюваних товарів і визначається за формулою:

$$K = \frac{Y_n}{Y_e}. \quad (6)$$

Якщо $K > 1$ – конкурентоздатність аналізованого виробу вища за зразок, якщо $K < 1$ – нижча, якщо $K = 1$ знаходиться на однаковому рівні. Завдання підприємства в такому випадку одержати $K > 1$. Це

можна зробити, цілеспрямовано збільшуючи Y_n і зменшуючи Y_e завдяки поліпшенню відповідних споживчих і економічних параметрів виробу.

Інтегральний показник конкурентоздатності товару засвідчує рівень його привабливості для покупця. У цьому випадку існує показник привабливості експортного товару для продавця, що визначається його валютним виторгом (B_v), який дорівнює контрактній ціні за мінусом витрат на продаж товару та інших валютних витрат. Визначення загального ефекту (Ke), який показує економічну доцільність експорту одиниці продукції, дорівнює:

$$Ke = \frac{B_v}{S_e}, \quad (7)$$

де B_v – чистий валютний виторг від експорту;

S_e – всі витрати на виробництво експортної продукції і транспортування її до кордонної митної станції або порту, через який ведеться експорт нашого товару.

Проведені дослідження підтверджують, що абсолютних лідерів у конкурентоздатності товару немає, якщо брати до уваги всі параметри. Це пояснюється тим, що покупець із двох однотипних товарів за однаковими цінами – вибере той, чий споживчі властивості кращі. Якщо в товарах використані винаходи і промислові зразки, то одночасно підвищується ціна і якість товару.

Маркетинг – це не тільки важлива функція сучасного бізнесу, але й своєрідна філософія ведення ділових операцій. Маркетинг потребує, щоб всі аспекти господарської діяльності планувались та здійснювались з постійною орієнтацією на ринкові процеси і запити споживачів. В умовах майбутньої конкуренції нерозвинутої оптової торгівлі, дефіциту, економічного хаосу, політичної нестабільності – це єдиний шлях забезпечення прибутковості виробництва, зростання та розвитку підприємства [4].

І.Максимчук стверджує, що розвиток маркетингу в нашій країні передбачає створення асоціацій, корпорацій та інших структур, їхню інтеграцію для інтенсивного використання на комерційній основі творчого, наукового і виробничого потенціалу трудових колективів та окремих громадян, їхніх матеріальних і фінансових ресурсів в організації виробництва товарів народного споживання та інших видів продукції.

До основних видів діяльності таких заново створених організаційних структур можна віднести: розробку інвестиційних програм і окремих проектів у промисловості, сільському господарстві, будівництві, науці, культурі, освіті, туризмі та інших галузях [10].

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАРКЕТОЛОГІВ

Отже, завданням маркетингу є створювати конкурентоздатний товар на основі інтелектуальної власності, вміти визначити систему товароруху, швидко реагувати на зміни ринку, проводити зважену цінову стратегію реалізації, а сервіс та реклама є доповнюючими чинниками і займають чільне місце в діяльності підприємства під час конкурентної боротьби. Крім того, знайти сприятливий сегмент збуту, який міг би послужити основою для розширення діяльності на ринку, вважається основним завданням маркетингу в нинішніх умовах ринкової економіки.

Запропоновані рекомендації доцільно використовувати у виробництві підприємствами регіону, але вони не можуть бути вичерпними у мінливому ринковому середовищі, особливо в перехідний період економічних систем [5].

Таким чином, демократизація і новітні технології освіти вимагають від кожного освітянина усвідомлення необхідності професійного досвіду, його цінності, особистісного розвитку творчої індивідуальності, в основі яких **сформована професійна компетентність**.

Рівень сформованості професійної компетенції може бути різним залежно від виду діяльності, вибраної професії, але компоненти високого рівня професійної компетенції складають однаковою основу. Як показує практика, усвідомлення взаємозв'язку всіх компонентів професійної компетенції у ринковій економіці при гострій конкуренції вимагає постійного удосконалення, навчання, самоосвіти та практичного досвіду для використання у практичній діяльності [9].

Упровадження таких заходів вимагає підготовки спеціалістів, які б володіли знаннями і досвідом у торгово-економічній (комерційній) діяльності, мали нове мислення ринкової економіки, обходились без адміністративних методів господарювання. Це повинні бути спеціалісти зі знаннями іноземних мов, інтелектуальної власності, менеджменту і маркетингу, бухгалтерського обліку, інформації і права, яких у даний час готують ВНЗ, враховуючи Освітньо-кваліфікаційну характеристику випускника вищого навчального закладу, яка узагальнює зміст освіти та професійної підготовки. Рівень підготовки випускника ВНЗ, на наш погляд, і надає йому конкурентоспроможності на ринку, але не сам випускник як особистість. До цього слід додати, що випускник ВНЗ повинен орієнтуватись у різних видах власності, відповідно до яких проходить процес виробництва, фінансової та податкової політики, які впливають як на освіту, так і на розвиток і формування високих професійних компетенцій сучасного випускника навчального закладу.

Висновки. Важливим напрямком подолання всіх

негараздів, у тому числі і розвитку інтелектуальної власності, є проведення широкого вивчення (всеобучу) основ економіки, патентознавства, маркетингу у навчальних загальноосвітніх закладах освіти. Для цього необхідна державна програма обов'язкового вивчення економіки у всіх навчальних закладах. Випускник середньої школи, спеціального середнього та вищого навчального закладу повинен мислити теперішніми категоріями, як цього вимагає сучасна політика державотворення.

Економічне зростання регіону та держави в цілому без високого ступеня організації та дисципліни праці, контролю, введення сучасної жорсткої системи менеджменту та маркетингу на всіх рівнях ієрархії управління макро- і мікроекономічними процесами незалежно від форм власності і господарювання неможливе.

Отже, для створення розвинутого суспільства потрібні значні зусилля держави, і населення.

Нові умови господарювання вимагають нового підходу і підготовки особистості до цих умов, формування високих професійних компетенцій у майбутніх педагогів-маркетологів, готовності їх до самостійної трудової діяльності на сучасному етапі ринкових відносин у нашому суспільстві.

На основі проведених досліджень нами пропонуються наступні основні висновки та рекомендації.

За умов кардинальних перетворень у системі освіти і підготовки випускників ВНЗ до умов ринкової економіки, нових форм господарювання, виникає необхідність:

- переорієнтації системи освіти молоді в загальному і зокрема економічному до сучасних умов ринкової економіки;

- вироблення нового методологічного підходу до змістовивчення економічних дисциплін: маркетингу – промислового і сфери послуг, фінансів, податків, кредитів, інтелектуальної власності, що сприятиме активній адаптації молоді в сучасних ринкових умовах господарювання;

- вироблення особливих методологічних підходів до вивчення блоку економічних дисциплін для тих випускників ВНЗ, які планують свою діяльність у відповідних галузях, щоб надати їм у процесі навчання максимально приближених до трудової діяльності практичних навичок та вмінь;

- надавати і розвивати більше демократичних засад у сфері освіти і науки, із одночасним вибором професійних курсів навчання до умов регіону та майбутньої діяльності спеціаліста-випускника ВНЗ у галузі виробничої діяльності та сфері послуг;

- використовувати нові методологічні підходи використання міжпредметних зв'язків у процесі підготовки спеціаліста, що укрупнює і синтезує

Микола Криловець, кандидат педагогічних наук, доцент
Ніжинського державного університету
ім. Миколи Гоголя
Чернігівська обл.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

У статті висвітлено проблеми економічної підготовки майбутніх учителів географії. Викладений матеріал може бути використаний у практиці підготовки молодих фахівців у вищих педагогічних закладах країни, в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Постановка проблеми. Заплановані в Україні соціальні перетворення, їх масштабність, потребують відповідного рівня економічної освіти і культури громадян, яка є синтезом минулого та нинішнього досвіду поколінь, включає у себе перспективні потреби та мету майбутнього розвитку держави. Настав час, коли органам освіти необхідно перевести процес навчання у відповідність до нових вимог суспільства, наповнити його змістом, не лише співзвучним з сьогоденними реаліями економіки, але й спрямованим на випереджуваче реагування на зміни в потребах суспільства.

Дослідження з проблем економічної освіти та виховання у вищих навчальних закладах України переконують у тому, що за останні роки була проведена робота з ініціації, вдосконалення та поглиблення економічної освіти студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічному аспекті питання економічної освіти і виховання розглядаються у роботах Ю.Васильєва [2], Н.Грама, Л.Куракова, О.Кравчук, О.Падалки, О.Савченка, В.Сидоренка, О.Шпака [1; 5] та інших учених.

Однак проблемам економічної підготовки вчителів-географів до цього часу не надається належної уваги. А від цього в учителів цього фаху економічні знання сформовані почасти однобічно, без необхідної проєкції на практичну реалізацію в умовах нових економічних відносин.

Мета дослідження – визначити та науково обґрунтувати шляхи вдосконалення економічної підготовки майбутніх учителів географії.

Виклад основного матеріалу. Виховання людини прямо пов'язане з відображенням об'єктивної дійсності – мисленням як вищим ступенем людського пізнання. Розрізняють політичне, правове, екологічне, економічне та інші види мислення.

Можна виділити головні принципи, на основі яких будується сучасне мислення: неперервність, системність, гнучкість, послідовність.

У процесі викладання економіко-географічних дисциплін викладачам необхідно розвивати в студентів економічне мислення. Це процес накопичення і розвитку економічних знань, який затверджується формуванням певних економічних переконань, поглядів на економічну дійсність.

Економічне мислення майбутніх фахівців має бути тісно пов'язане з економічною свідомістю, оскільки процес мислення неможливо відокремити від свідомості. Свідомість включає у себе не тільки знання процесів і явищ, але й ставлення до них. Економічна свідомість має бути складовою економічного мислення і формуватися у процесі економічного навчання і виховання [1; 5].

Щоб якомога повніше сформувані економічне мислення майбутніх вчителів географії необхідно систематизувати економічні знання: методологічні, теоретичні (економічні закони, поняття, загальні питання економіки), емпіричні (конкретні відомості про економіку України, її районів, про розвиток у вільних економічних зонах, в галузях народного господарства, територіально-виробничих комплексах, економічний розвиток різних типів країн тощо), а також уміння (аналізувати статистичні показники, скласти економіко-географічну характеристику підприємства, пояснити вплив різноманітних факторів на розміщення продуктивних сил).

Сучасне економічне мислення має будуватися на двох критеріях – науковості і об'єктивності. Ці критерії рівноцінні і тісно взаємопов'язані. Науковість визначається ступенем врахування економічних законів у практичній діяльності. Відомо багато негативних наслідків в планування, в організації виробництва і праці. Наслідки, котрі вплинули на свідомість людей, привели до бюрократизму, з одного боку, і соціальної пасивності суспільства – з іншого. Отже, кожна людина в нинішній час повинна не тільки володіти певною сумою економічних знань, а й уміло і своєчасно використовувати їх у своїй діяльності [2].

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

Інший критерій – об'єктивність – є результатом аналізу досягнень і резервів соціально-економічного розвитку суспільства. Завдання економічної науки – дати конкретні відповіді на питання, що висуваються суспільством.

При виборі засобів, форм, методів формування елементів економічного мислення необхідно враховувати взаємозв'язок економічних, економіко-географічних, соціально-політичних явищ в економічній підготовці майбутніх вчителів географії. Також слід враховувати, що економічна спрямованість пронизує всі вузівські географічні дисципліни, особливо картографію, географію ґрунтів, географію населення, основи промисловості, сільського господарства і транспорту та особливо економічну і соціальну географію України, економічну і соціальну географію зарубіжних країн.

Майбутніх учителів географії потрібно навчити прийомів активізації пізнавального інтересу школярів до економічних знань і забезпечення позитивного емоційного ставлення до них, оскільки в процесі вивчення географії учні нерідко важко засвоюють соціально-економічні та економіко-географічні поняття. Часто учні дають досить точне визначення поняття, але не можуть розкрити його суть, наприклад, змішують такі економічні поняття, як концентрація і спеціалізація. Тому при формуванні економічних понять в учнів під час педагогічної практики в школі необхідно спиратися не тільки на інтелектуальний бік свідомості, а й на почуття: потрібне чітке, образне пояснення навчального матеріалу із застосуванням таблиць, схем, інших засобів наочності, які б допомогли розкрити зміст абстрактних економічних знань. Також студентів необхідно навчити використовувати в навчально-виховному процесі урядові документи, місцевий краєзнавчий матеріал, дані періодичної преси, матеріали екскурсій, фрагменти телепередач тощо.

Для формування елементів економічного мислення студентам під час лекцій і практичних робіт необхідно аналізувати наслідки безгосподарності, щоб виробити непримириме ставлення до її проявів, знайомити з новими технологіями, сучасними механізмами, напрямками науково-технічного прогресу та їх перевагами. Важливими прийомами формування елементів економічного мислення студентів-географів є екскурсії на різні підприємства під час виїзної тривалої практики з економіко-географічних дисциплін на третьому курсі, дидактичні ігри, котрі дозволяють моделювати різноманітні ситуації [4].

Практика застосування ділових ігор на практичних заняттях з економіко-географічних дисциплін показує, що вони:

- є стимулятором творчої уяви і нестандартного мислення;
- формують активну, мобільну особистість, котра вміє відстоювати свої позиції, свою точку зору;
- сприяють перетворенню знань у переконання;
- розвивають економічне мислення і культуру;
- сприяють розвитку стійкого інтересу до економічного аналізу навколишньої дійсності;
- є колективною формою організації студентів, розвивають співробітництво, змагання.

Досить ефективні такі форми організації навчального процесу, як семінари, конференції, зустрічі з відомими економістами, державними діячами, народними депутатами, лідерами партій, на яких студенти вчаться розв'язувати економічні задачі, аналізувати проблеми, мають змогу брати участь у конкретних справах.

Проблема взаємодії людського суспільства і природи стала однією із важливих проблем сучасності. Нині це розуміють не тільки вчені, а й більшість людей, що живуть на Землі. Всі розуміють: стан стосунків людини з природою в багатьох випадках стає критичним: посилюються посухи, відбуваються опустелювання великих територій, вичерпуються поклади води і корисних копалин, зокрема кольорових металів, гостро відчувається нестача харчування у багатьох країнах, що розвиваються, погіршуються стан ґрунтів, водного та повітряного басейну, ускладнюється боротьба з шкідниками сільськогосподарських культур. Антропогенні зміни останнім часом торкнулися всіх екосистем планети, газового складу атмосфери, надходження сонячної радіації та енергетичного балансу Землі. Це свідчить про те, що стрімкий індустріальний прогрес одночасно з матеріальним достатком і небаченим раніше комфортом приносить все більш зростаюче забруднення довкілля, руйнування природних комплексів, виснаження природних ресурсів.

Стійке економічне зростання неможливе, якщо довкілля деградує. Подолання складної екологічної ситуації змушує відмовлятися від вузькоспоживацького підходу до використання природних систем і переходу до вищого ступеня економіки – раціонального природокористування. Зростання виробництва може бути забезпечене тільки при послідовному зниженні технологічних навантажень на всіх рівнях – від топологічного до регіонального, національного, глобального.

Зміни в суспільстві, ускладнення господарських

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

Вікторія Жигірь, кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри професійної педагогіки

Бердянського державного педагогічного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

У статті йдеться про те, що сучасний викладач професійної школи повинний розуміти основні теоретико-педагогічні проблеми, володіти педагогічним понятійним апаратом, орієнтуватися в педагогічних технологіях, основних складових педагогічного процесу (мета, зміст, метод, засіб, контроль і т.д.).

Постановка проблеми. Успіх модернізації освіти в Україні значною мірою залежить від якості професійної підготовки педагогічних кадрів, здатних до інтелектуального і творчого розвитку особистості учнів як основи успішного функціонування людини в умовах постійних змін. Особливої уваги потребує професійна підготовка педагогічних кадрів для потреб системи професійної освіти, оскільки зміни в економіці, поступ науково-технічної революції, процес інтеграції з Європою вимагають підвищення ефективності підготовки висококваліфікованих робітників та молодших спеціалістів.

Мета статті. Дослідити професійно-педагогічну діяльність інженера-педагога, тенденції гуманізації педагогічної освіти, технологізації педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Діяльність викладача (інженера-педагога) училища, ліцею, технікуму або коледжу багатогранна, вона вимагає від нього широкого кругозору і різнобічних знань.

Основний зміст діяльності викладача включає виконання декількох функцій – навчальної, виховної, розвивальної, організаторської та дослідницької. Ці функції виявляються в єдності, хоча в багатьох викладачів одна з них домінує над іншими.

Професіоналізм інженера-педагога в педагогічній діяльності виражається також в умінні бачити і формулювати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їхнього рішення. Заздалегідь описати все різноманіття ситуацій, розв'язуваних педагогом у ході роботи неможливо. Приймати рішення доводиться щораз у новій ситуації, своєрідній та мінливій. Тому однією з найважливіших характеристик педагогічної діяльності є її творчий характер.

Одним з немаловажливих чинників, котрі визначають ефективність діяльності інженера-педагога, є його психолого-педагогічна культура.

Викладацький склад професійних навчальних закладів до останнього часу поповнювався в основному фахівцями, що одержали вищу освіту у класичних університетах (спеціальність “інженер-педагог” була введена в Україні з 2002 року), за фахом, як правило, не зв'язаним з викладацькою діяльністю. Починаючи свою професійну діяльність, такі фахівці вважали провідними, насамперед, наукові проблеми спеціальності, а не проблеми підготовки фахівців з цієї спеціальності. Звідси власне викладацька діяльність складалася з інтуїтивно-емпіричних рішень або в ході освоєння і копіювання прийомів більш досвідчених колег. Так поступово методом проб і помилок здобувався методичний досвід. Але, на жаль, уся ця корисна робота здійснювалася без належної опори на значний досвід навчання та підготовки фахівців для виробничої сфери. Брак у значній частині інженерно-педагогічних кадрів психолого-педагогічних знань – велике гальмо.

Актуальність оволодіння педагогічними знаннями очевидна й у зв'язку з усвідомленням тих вимог, що ставляться сьогодні до сучасного інженера-педагога – глибоке знання свого предмету і ґрунтовна педагогічна підготовка. Сучасний викладач професійної школи повинен розуміти основні теоретико-педагогічні проблеми, володіти педагогічним понятійним апаратом, орієнтуватися в педагогічних технологіях, основних складових педагогічного процесу (мета, зміст, метод, засіб, контроль і т.д.). Без цього необхідного педагогічного мінімуму не може бути результативної професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз стану теорії та практики підготовки

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

інженера-педагога доводить, що поки ще до кінця не усвідомлений зміст його підготовки, котрий без чіткого обґрунтування формується епізодично, за інерцією.

У дослідженнях професійно-педагогічної діяльності інженера-педагога можна знайти різні підходи до формування змісту цієї діяльності. Деякі з них виокремлюють як основний компонент умови діяльності, інші зосереджують увагу на змісті праці викладача. Загальна кількість педагогічних теорій формування змісту освіти інженера-педагога досить велика, проте процедура його конструювання залишається єдиною та передбачає:

- визначення провідних тенденцій підготовки та формулювання принципів побудови змісту освіти;
- визначення мети та конкретних завдань підготовки;
- накопичення та систематизація вихідної інформації, визначення її вірогідності і повноти;
- виділення основних чинників, котрі впливають на зміну закономірностей професійно-педагогічної діяльності.

До провідних тенденцій та принципів підготовки сучасного інженера педагога відносять:

- гуманізація педагогічної освіти;
- творча самореалізація особистості у професійній діяльності;
- технологізація педагогічної освіти.

Тенденція гуманізації педагогічної освіти, містить у собі логіку переходу від технократичної до антропологічної парадигми, розкриває залежність формування готовності викладача до взаємодії зі студентом, орієнтацію на особистісний компонент професійної підготовки. Ця тенденція стимулює необхідність перегляду існуючої системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів з урахуванням таких принципів, як суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості інженера-педагога, пріоритет суб'єктного навчання в порівнянні з інформаційним, персоналізація педагогічної взаємодії, єдність системного й особистісно-діяльнісного підходів.

Гуманізація педагогічної освіти передбачає насамперед суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості майбутнього викладача, готового на професійному рівні брати участь у навчально-виховному процесі, реалізовувати на практиці сучасні педагогічні технології, здійснювати процеси творчості у всіх сферах своєї діяльності [3]. Одним з можливих варіантів реалізації цього принципу є самостійна творча педагогічна діяльність, якою в процесі навчання може бути педагогічна практика. Вона дає можливість

студенту відчувати себе дійсно суб'єктом свого професійного становлення і суб'єктом педагогічного процесу. Самостійна професійно-орієнтована діяльність повинна відповідати двом вимогам: по-перше, бути змістовно складною, але цікавою, що вимагає інтелектуальної й емоційної напруги, по-друге, самокерованою, що допускає варіанти у способах досягнення результату. Реалізація цих вимог у процесі практики виключає надмірну оцінку, дріб'язковий контроль, стимулює розвиток соціальної відповідальності та творчої індивідуальності.

Сформована система підготовки педагогів, напрацювавши величезний досвід в галузі дидактики, орієнтована насамперед на інформування студента. Проте важлива не стільки сума знань, їхня кількісна характеристика, скільки якість знань, умінь використовувати їх у практичній професійній діяльності. Тобто завданням педагогічної освіти має стати озброєння студентів системними знаннями, що дозволяють опановувати критеріями оцінки соціальних і природних явищ, феноменів культури, а також способами добування й інтерпретації наукової інформації, її обробки та збереження.

Процес гуманізації педагогічної освіти передбачає необхідність персоналізації педагогічної взаємодії як принципового положення. Така необхідність покликана реальним рівнем сформованості практичної готовності викладача до взаємодії зі студентами.

Реалізація системного й особистісно-діяльнісного принципу передбачає дотримання двох значимих умов: по-перше, у змісті професійно-орієнтованої діяльності майбутнього інженера-педагога повинні бути відбиті цілі педагогічної освіти, що полягають у безперервному соціально-моральному, загальнокультурному і професійному розвитку; по-друге, можливість вибору системи педагогічних засобів, які стимулюють активно-позитивну мотивацію діяльності студентів, самостійне цілеукладання й спільне з педагогом рішення педагогічних завдань [2].

Тенденція творчої самореалізації відбиває залежність формування готовності інженера-педагога до взаємодії від ступеня розвитку професійної свободи особистості, розкриття її потенціалу в педагогічній діяльності. Дана тенденція знаходить своє вираження у таких принципах, як індивідуалізація і диференціація, єдність суб'єктного і суб'єктивного, рефлексивне керування процесом загального і професійного розвитку студентів, принцип включеності студентів в інноваційну діяльність.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

Реалізація принципу індивідуалізації й диференціації дає можливість студенту відчути себе суб'єктом свого професійного становлення і суб'єктом педагогічного процесу. У зв'язку з цим самостійна професійно-орієнтована діяльність повинна бути не тільки змістовно складною і цікавою, але і самокерованою, що розкриває індивідуальність кожного майбутнього педагога, а способи досягнення проєктованого результату повинні бути особистісно адаптовані і диференційовані залежно від умов їхнього застосування.

Єдність індивідуалізації практичної професійної підготовки і внутріпрофесійної диференціації – це закономірний процес, котрий характеризується визначеною мірою поділом праці, що виражається у розвитку більш розроблених відособлених видів діяльності в межах педагогічної професії, діалектика розвитку якої така, що об'єктивні процеси диференціації тісно зв'язані з інтеграційними процесами. Вони вимагають від викладача здійснення цілісної педагогічної діяльності, котра додає їм загальні риси у поєднанні з чітко вираженим індивідуальним способом досягнення результату.

Будь-яка діяльність, будучи системоутворюючою, повинна бути колективною, творчою, особистістю значущою. У процесі діяльності формуються міжособистісні відносини, що можуть бути сприятливими, якщо будуть мати гуманістичну спрямованість. У зв'язку з цим, важливо не стільки організувати діяльність майбутнього викладача, скільки розв'язати завдання організації професійної практичної діяльності на основі знання її структури, видів, педагогічних засобів, умов освоєння й ефективного функціонування. А з позиції особистісного (суб'єктного) підходу важливо зв'язати ці компоненти з конкретною особистістю.

Можливість творчої самореалізації інженера-педагога в процесі його професійної підготовки передбачає включення студентів в інноваційну діяльність на різних етапах навчання. Це має принципове значення для розвитку творчої активності педагога.

Тенденція технологізації педагогічної освіти, відповідно до якої формування готовності студентів до взаємодії стає деякою мірою керованим, якщо воно реалізується як технологічний процес, що відповідає вимогам діагностичності, інтенсивності, відтворюваності, професійної контекстності, моделювання професійних ситуацій, поєднання дидактичних комунікативних й індивідуально-значенневих функцій, суб'єктивності та вибірковості, творчої

індивідуальності педагога. Найбільшу ефективність у цьому плані виявляють особистісні та практико-орієнтовані технології. Дана закономірність дозволяє сформулювати ряд принципів: єдність теорії і практики, інструментальна оснащеність педагогічного процесу, орієнтація на розкриття психологічних резервів особистості, стимулювання процесів цілеукладання та цілездійснення, полісуб'єктний (діалогічний) підхід, ситуаційне проєктування, сполучення фронтальних, групових та індивідуальних форм взаємодії, опора на методи контекстного і проблемно-діалогового навчання.

Щодо мети підготовки інженера-педагога технічного профілю, вона визначається перш за все якістю підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, які володіють високим рівнем загальної та професійної культури, конкурентоспроможних в активній професійній та суспільній діяльності. Отже, мета професійно-педагогічної підготовки інженера-педагога містить не лише професійну компетентність у предметній галузі, а й володіння знаннями у галузі педагогіки, психології, професійної педагогіки та інших гуманітарних дисциплін.

Будь-яка професія вимагає від сучасного фахівця середньої ланки не лише репродуктивної, а й творчої діяльності, наявності у нього діагностичних, прогностичних, раціоналізаторських та винахідницьких умінь, самостійності у прийнятті рішень, володіння практичними навичками. В основі творчої діяльності лежить прогноз-передбачення її вірогідних результатів. Отже й спроможність до творчості є початковим моментом, що визначає професійно-педагогічну працю інженера-педагога. Тому зміст цієї підготовки багато в чому визначається творчою складовою діяльності, котра включає:

- отримання спрямованості на створення нової техніки та технологій, спроможності забезпечення продуктивності праці, ресурсозбереження тощо;

- формування знань з техніко-економічного обґрунтування конструювання та використання нових об'єктів та інноваційних технологій, вибір та прийняття оптимальних рішень, обізнаність щодо нових прогресивних матеріалів, обладнання тощо.

Під час оволодіння теоретичним матеріалом через прогнозування перед студентами виникає ряд дослідницьких завдань: самостійно розпізнати та описати об'єкт чи явище; описати та пояснити його зв'язки та відношення (довести їх закономірності та характер); на основі цього сформувати правила перетворення даного об'єкта чи явища. Для успішного розв'язання цих завдань

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

інженеру-педагогу необхідне володіння теорією та методологією наукового пізнання, а отже важливою складовою професійно-педагогічної діяльності виступає науково-дослідницька.

Продуктом діяльності інженера-педагога виступають педагогічні винаходи, ідеї, нові способи заохочення студентів до пошукової діяльності, рефлексії. Важливе місце тут займають активні методи навчання (проблемний, ігровий, ситуаційний, дослідницький та ін.), нові організаційні форми навчання (проблемна лекція, семінар-дискусія та ін.), котрі залучають студентів до активного навчального процесу. Творча атмосфера на заняттях стимулює виникнення дискусій, висування та вибір неординарних гіпотез.

Сутність професійно-педагогічної діяльності у створенні умов для саморозвитку студентів, їх самореалізації, самовиховання. Акцент на "само" не означає послаблення педагогічного впливу. Мова передусім йде, про подолання звичного уявлення про студента як про об'єкт навчання та виховання.

Основою навчального процесу слід вважати діяльність студента, мобілізацію його інтелектуальних, вольових зусиль та емоційних переживань. Викладач має спрямовувати та коригувати цю діяльність. Важливо, щоб зміст навчального матеріалу, форми, методи та засоби навчання на кожній стадії відповідали реальним та потенційним можливостям студентів, виступали чинником мотивації навчання.

Професійно-педагогічна діяльність інженера-педагога має також відображати всю сукупність компонентів, функцій, навчальних та навчально-виробничих завдань, котрі співвідносяться із реальними завданнями робітника на виробництві.

Навчально-виробничі завдання (задачі) розробляються адекватно типовим професійним, проте мають іншу мету. Якщо розв'язання перших є дією, спрямованою на виконання певної виробничої мети у заданих умовах, то вирішення других спрямовано на оволодіння способами досягнення цієї мети.

Імітація студентами професійної діяльності під час розв'язання навчально-виробничих завдань (задач) забезпечує оволодіння необхідними уміннями і навичками. Іншими словами, навчально-виробничі завдання (задачі) є фізичним аналогом, з котрим студентам неминуче доведеться зіштовхнутися на виробництві під час розв'язання реальних виробничих завдань. Комплекс завдань є модель операційно-практичного компонента професійної діяльності.

У системі професійної освіти існують та перехрещуються три логіки:

1) професійна діяльність – розподіл діяльності відповідно до складу та послідовності виконання типових функцій;

2) систематизація знань відповідно до принципів розвитку наукових знань, котрі обслуговують ту чи іншу сферу професійної діяльності;

3) психолого-педагогічні уявлення щодо процесів навчання, виховання та розвитку студентів.

Проте існує центральна ланка, на котрій всі ці логіки перетинаються. Такою ланкою є людина, котра включається у систему освіти та професійну діяльність, яка має постійно розвиватися як особистість та працювати як професіонал. Саме цей погляд є провідним у Н.Ф.Талізінної щодо конструювання змісту підготовки викладача – опора на діяльнісний підхід. Вчена зазначає, що існують такі види діяльності, котрі є загальними для будь-якого фахівця. Це спілкування із людьми, праця у колективі, самоосвіта, що дозволяють самостійно поновлювати та поповнювати свої знання [4]. До даного переліку також мають увійти й види діяльності, пов'язані із необхідністю володіння:

- узагальненими методами мислення, котрі забезпечують самостійну орієнтацію у нових психолого-педагогічних знаннях та завданнях;

- світоглядними, загальнокультурними, моральними нормами життєдіяльності особистості у сучасному суспільстві.

1. *Актуальные проблемы профессионально-педагогического образования: Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1 / Под ред. Е.А. Левановой. – Калининград, 1999.*

2. *Осухова Н.Г. Пути и средства гуманизации образования: мотивационный аспект. – Астрахань, 1990.*

3. *Сластенин В.А. Гуманистическая парадигма педагогического образования // Магистр. – 1994. – № 6.*

4. *Талызина Н.Ф. Совершенствование обучения в высшей школе // Советская педагогика. – 1973. – №7. – С.73 – 75.*

5. *Фицула М. М. Педагогика. – К.: "Академія". – 2002.*

OOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOO

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Людина народжується на світ не для того щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина народжується щоб лишити по собі слід вічний”.

Василь Сухомлинський

OOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOO

Віктор Алькема, кандидат технічних наук, доцент

*кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Київського університету економіки та права "КРОК"*

СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті визначено важливість соціально-психологічного простору вищого навчального закладу. Подано альтернативні точки зору на вказане явище. Розглянуто соціально-психологічний простір вищого навчального закладу у нормативному і фактичному утворенні. Наведено розроблену модель структури соціально-психологічного простору вищого навчального закладу.

Постановка проблеми. Докорінне реформування у системі освіти, шляхи якого визначено в Державній національній програмі "Освіта" (XXI століття), нерозривно пов'язане з оптимізацією системи управління освіти на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Створення цілісної системи управління освітою в Україні, якій були б властиві гнучкість, демократизм, мобільність здатність до самоорганізації, значною мірою залежить від рівня внутрішнього управління, від того, наскільки ефективно в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу, воно забезпечує відповідність навчання і виховання запитам особистостей, суспільним потребам та світовим досягненням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Рядом досліджень доведено, що сучасний вищий навчальний заклад є суб'єктом освітньої діяльності, яка здійснюється з метою задоволення освітніх потреб громадян, суспільства і держави [15, 2].

Незважаючи на значну кількість публікацій, що стосуються соціально-психологічних аспектів діяльності організації на сьогодні відсутній системний підхід до опису та аналізу цих процесів. Соціально-психологічні процеси, що відбуваються на етапах заснування, становлення та розвитку усіх організацій, а особливо у вищих навчальних закладах, настільки складні за своєю структурою, що описати їх у всій цілісності, попередньо не розчленувавши на частини, не відділивши другорядне від головного, неможливо [6, 4].

Мета статті. Метою цієї роботи ставилось формування системи складових, що визначають соціально-психологічний простір освітнього закладу. Враховуючи, що соціально-психологічний

простір є найважливішим організаційним компонентом в організаційній структурі на першому етапі дослідження вивчали існуючі точки зору на вказане явище. Соціально-психологічний простір організації визначають як соціально-психологічну територію існування певного закладу, його функціональні та структурні утворення, зовнішні та внутрішні взаємозв'язки, які він створює у процесі своєї діяльності [8, 6].

Виклад основного матеріалу. Існують дві точки зору на соціально-психологічний простір організації як цільової групи. У першому випадку простір організації розглядають як нормативне утворення, тобто кожен член організації належить до певного функціонального відділу, дотримується затверджених керівництвом посадових інструкцій, підкоряється великій кількості правил, заборон і дозволів, які створюють і підтримують соціально-психологічний порядок всередині організації.

Нормативна структура включає у себе цінності – критерії привабливості і правильного вибору цілей, а також оцінки соціальних норм навколишнього середовища; норми – загальні правила, що керують поведінкою працівників, які змінюються і вдосконалюються, приводячи індивідів до досягнення колективних цілей, цілей організації; рольові очікування. Ролі визначають вклад члена організації у загальну діяльність, залежно від позиції, яку він займає в організації, а також взаємні очікування учасників, взаємний контроль за їх поведінкою. Цінності, ролі та норми організовані так, що складають відносно стійкі системи взаємного довір'я і правил, які керують поведінкою членів організації [14, 8].

У другому випадку соціально-психологічний простір організації можна визначити як фактичне утворення. Фактичний порядок – це поведінкова структура. Вона значно відрізняється від нормативної структури передусім тим, що тут на

СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

перший план виступають особистісні якості членів організації, їх взаємні оцінки цих якостей. Відповідно до відомої теорії американського соціолога Дж. Хоманса поведінкова структура складається з дій, взаємодій і сентиментів, які не регламентовані нормами та правилами. Дії і взаємодії членів організації у цьому випадку залежать від сентиментів – первинної форми взаємної вибірковості членів організації. До сентиментів відносять позитивні та негативні почуття, вибір або відчуження оточуючих людей, тобто симпатії і антипатії, прив'язаність або неприязнь. У цілому поведінкова структура – це система відносин між людьми, які перебувають у межах нормативної структури, але в той же час відхиляється від неї (у певних допустимих межах) в результаті прояву особистісних почуттів [14, 9]. На другому етапі дослідження розглядали соціально-психологічний простір вищого навчального закладу у нормативному та фактичному утворенні. У нормативному утворенні соціально-психологічний простір навчального закладу буде мати вигляд його організаційної структури.

У навчальному закладі як комплексній навчально-науково-господарській структурі виділяють “законодавчий рівень” та “виконавчий рівень” організаційної структури. Законодавчим рівнем управління є вчена рада навчального закладу, а виконавчим – лінійна структура керівництва. Поєднання законодавчої та виконавчої влади створює розподіл обов'язків і контроль на верхньому рівні управління інституцією. Додатком до виконавчих органів управління є сукупність колегіальних органів (зібрань та нарад). Вони виконують інформаційно-дорадчі функції і роль зворотного зв'язку для тих управлінських рішень, які приймаються.

Суспільний контроль за дотриманням інтересів працюючих забезпечують профспілковий комітет, рада трудового колективу та інші виборчі органи. Його завдання – попередження управлінських рішень, які чинять утиски на інтереси окремих працівників або колективів, допомога адміністрації в матеріальній і соціальній підтримці персоналу, участь у розробці варіантів розв'язку стратегічних завдань навчального закладу [1, 11].

У навчальній структурі і науковій діяльності ВНЗ виділяють наступні основні управлінські рівні: ректор; перший проректор; проректор; декан; завідувач кафедри.

Діяльність забезпечуючої системи організується керівником, який має у своєму складі відповідні відділи та групи. Вчена рада затверджує правила внутрішньої і зовнішньої

діяльності інституції і контролює їх виконання, приймає плановий та звітний бюджети, затверджує структуру підрозділів і принципи управління.

Виконавчі керівники розподіляють свої повноваження за рівнями підлеглості і сферами діяльності підлеглих підрозділів.

Ректор координує діяльність керівників організацій, що входять до складу інституту, формує принципи рішення стратегічних завдань [2, 12].

Перший проректор як виконавчий керівник основного ядра керує начальниками управлінь і деканами факультетів. Проректори (з навчальної роботи, з наукової роботи, з міжнародних зв'язків) виконують роль експертів і спеціалістів при першому проректорі, який може делегувати їм частину своїх прав. Як і інша складна організація, ВНЗ не може ефективно функціонувати без політики, цілей та стратегії. Вони необхідні для забезпечення узгодженості і комплексності окремих завдань і дій окремих підрозділів.

Діяльність ВНЗ зачіпає інтереси декількох груп людей, що повинно проявлятися в його політиці, цілях та стратегії розвитку. Такими групами є: студенти, викладачі, наукові співробітники, навчально-допоміжний персонал, керівники, представники державних органів управління (Міністерство освіти і науки України, мерія міста та інші), колективи підприємств, споживачів результатів діяльності ВНЗ, населення в особі потенційних учнів і жителів прилеглих районів. Збалансоване поєднання інтересів усіх цих груп людей у межах діяльності ВНЗ і буде політикою з метою діяльності [2, 13].

Фактичне утворення соціально-психологічного простору вищого навчального закладу розглянемо на розробленій на третьому етапі досліджень моделі, поданій на рисунку.

На цьому етапі було висунуто гіпотезу: впровадження в Українському гуманітарному інституті запропонованої моделі соціально-психологічного простору сприятиме удосконаленню організаційної культури навчального закладу та оптимізації його соціально-психологічного простору.

За даною моделлю соціально-психологічний простір ВНЗ складається з трьох взаємопов'язаних частин: студентів; викладачів; адміністрації вищого навчального закладу.

Взаємозв'язок між наведеними частинами на рисунку зображено за допомогою декартової системи координат.

Відповідно до рисунка соціально-психологічним простором називають сукупність

СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

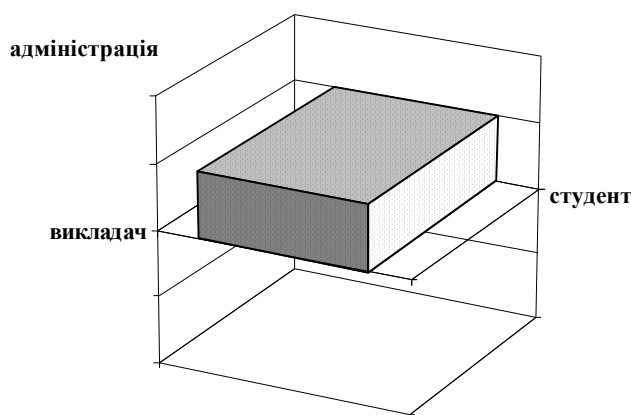

Рис. Соціально-психологічний простір вищого навчального закладу

точок на уявному континуумі, що має задане число осей вимірювання (координат), які описують структуру вищого навчального закладу [14, 15]. Всі точки даного простору – це статуси різних груп (студентів, викладачів, адміністрація ВНЗ). Соціально-психологічний простір ВНЗ можна назвати макропростором організації, який формується з мікропросторів окремих груп, з яких складається ВНЗ. Соціально-психологічним мікропростором окремої групи називають деяку сукупність точок на графіку, які мають “спільні риси”.

Осі “викладач”, “студент” та “адміністрація ВНЗ” характеризують рівень соціального та психологічного розвитку даних груп. Переміщення по осях викликає якісні зміни у складі цих груп.

Тобто, основною властивістю соціально-психологічного простору є його нерівномірність та асиметричність у соціально-психологічних відносинах на різних рівнях та осях координат. Суб’єкти, які розміщені на різних осях, створюють різні типи соціальних відносин у власному мікропросторі, і ті ж люди, спілкуючись з представниками інших груп, будують свої взаємовідносини зовсім іншим способом.

Соціально-психологічний простір ВНЗ як на макрорівнях так і на мікрорівнях характеризуються внутрішніми та зовнішніми взаємозв’язками. Зовнішні взаємозв’язки дають можливість ВНЗ (або його окремії групі) створювати інтенсивний соціальний, психологічний, інформаційний, та виробничий обмін. Внутрішні ж, навпаки, формують простір переробки отриманої інформації, створення локальних комфортних взаємовідносин.

У процесі досліджень було встановлено, що основними характеристиками соціально-

психологічного простору є: структурованість; чіткість ієрархічних структур; взаємозалежність окремих груп; рівень розвитку комунікацій; стиль керівництва та спілкування; мікроклімат групи, колективу.

Висновки. Отже, створення та детальне вивчення соціально-психологічного простору та його складових необхідне для продуктивної роботи організації в цілому та кожного її працівника зокрема. Це завдання не лише психологічне та соціальне, але й здебільшого економічне, тому що від її розвитку залежить рівень задоволення людини працею і її кінцевими результатами.

Для вищого навчального закладу соціально-психологічний простір набуває значення не лише для виробників освітньої послуги – викладачів та адміністрації, але й для споживачів – студентів та їх батьків. Тобто, соціально-психологічний простір ВНЗ – це найбільш значуща категорія, після навчального-виховного процесу.

1. Абульханова К.А., Васина Н.В., Лантєва Л.Г., Сластєнина В.А. Психологія и педагогіка – М.: Совершенство, 1998. – С.153.

2. Автоматизированная система многостороннего исследования личности – современный инструмент практической психологии. /К.И. Кузьмина, Е.М. Кочетченко, Т.М. Семик./ институт программных систем НАН Украины, практическая психология та соціальна робота №5. – 2001, – С. 28 – 30.

3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Методичний посібник для студентів магістратури. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

4. Гібсон Дж. Л., Іванцевич Д.М., Доннелли Д. Х. Організації: поведіння, структура, процеси: пер. с англ. – 8-е изд. – М.: ИНФРА – М, 2000. – XXVI, 362 с.

5. Дефініції соціальної роботи та соціальної психології. /підготовлено до друку І.Д. Зверєвою/. Практична психологія та соціальна робота, №4. – 2001. – С. 12 – 16.

6. Кісарчук З.Г.. Особливості розвитку практичної психології на сучасному етапі.// Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №3. – С.10 – 12.

7. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціологія: Навч. посібник / За заг. Ред. М.В. Туленкова. – К.: МАУП, 1998. – 276 с – Рос.

8. Мартыненко Н.М. Менеджмент фирмы.

УМОВИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

– К.: МП “Леся”, 1995. – С. 360.

9. Наказ МОН України №330 від 20.04.2001 р. Про затвердження Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України.

10. Ньюстроу Дж. В. Дзвіс К. Организационное поведение /перевод с англ. податок ред. Ю.Н.Каптуревського – СПб: Изво “Питер”, 2000. – 448 с. – (Серия “Теория и практика менеджмента”).

11. Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах

Міністерства освіти і науки України. // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №6. – С.41 – 46.

12. Положення про кабінет практичного психолога в закладах освіти. /Н.М.Городнова. //Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №1. – С.27.

13. Серкіс Ж.В. Про організаційну культуру закладу освіти. // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 9 – 10. – С. 4 – 9.

14. Шувалов А.В. Развитие психологической службы в системе дополнительного образования детей // Вопросы психологии. – 2001. – №6.

15. Яновська Н.В. Навчальні заклади: організація та облік. – Х: Фактор, 2000. – 648 с.

Лариса Георгінова, кандидат педагогічних наук, доцент
Українського гуманітарного інституту
смт. Буча
Київська обл.

УМОВИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті на підставі теоретичного та експериментального дослідження розглянуто вплив на формування моральної відповідальності студентської молоді навчання в умовах студентського містечка, спілкування на засадах християнської доктрини, наставництва та суспільно-корисної праці. Аналіз надано на підставі дослідження рівня відповідальності студентів різних ВНЗ.

Постановка проблеми. Демократизація вищої освіти, її входження у загальноєвропейський простір, і водночас державно-національна спрямованість освіти та виховання вимагають пошуку нових шляхів, створення умов та застосування засобів, які б сприяли розв’язанню багатьох питань, пов’язаних не тільки із зовнішньою екологією, але, у першу чергу, і з внутрішньою екологією душі майбутніх фахівців.

Загальновідомим є факт, що майже всі екологічні проблеми селища, міста, регіону, країни, планети у цілому – це результат безвідповідальної дії людей. Прикладом цього є наслідки катастрофи глобального масштабу в Чорнобилі, повені у Західній Україні як наслідок вирубки лісів у цьому регіоні, забруднення світового океану нафтопродуктами тощо. Тому морально-духовне становлення студентської молоді є однією з найважливіших складових розвитку суспільства та держави. Адже саме з цієї категорії молоді вийдуть майбутні посадові особи, які мають приймати відповідальні вузько- та широкомасштабні рішення.

У структурі морально-духовного становлення

особистості студента така якість, як відповідальність, посідає особливе місце. Враховуючи те, що відповідальність є невід’ємною рисою зрілої особистості, важливо, на наш погляд, побудувати процес соціалізації та самовиховання таким чином, щоб водночас задіяними були інтелектуальна, фізична, емоційна сфери розвитку особистості.

Мета статті. Проблема відповідальності у межах навчального та позанавчального процесів у ВНЗ охоплює такі питання: чи здатен студент дотримуватися вимог, що поставлені перед ним? Наскільки правильно він їх розуміє? Чи є здібності та бажання виконувати вимоги щодо навчання та іншої діяльності? Чи повинен студент відповідати за результативність своїх дій?

Виклад основного матеріалу. Відповідальність як рівень виконання обов’язку студентського, професійного, громадянського, батьківського вимагає відповідного розвитку завдяки створенню для цього певних умов та використання відповідних засобів.

Традиційні підходи щодо формування відповідальності студентів свідчать, що ВНЗ,

УМОВИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

переважно, створює умови для формування сумлінного ставлення до навчання. Але для майбутнього фахівця сфера розвитку моральної відповідальності потребує не менш значної уваги, у більш широкому масштабі.

При визначенні умов, що сприяють ефективному розвитку відповідальності, ми врахували наступні фактори:

- самовиховання є цілеспрямоване, активне ставлення особи до формування власних професійних, морально-етичних якостей та навичок відповідно до ідеалу;

- відповідальність як якість особистості має у своєму складі когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий компоненти;

- компоненти відповідальності розвиваються гармонійно при наявності предмета та інстанції відповідальності.

Когнітивний компонент включає засвоєні студентом знання про предмет, обов'язки, норми поведінки, інстанцію відповідальності, знання щодо своїх можливостей діяти певним чином, а також специфіку різних ситуацій поведінки. Емоційно-мотиваційний компонент включає ієрархічну систему змістів і мотивів відповідальної поведінки, а також емоційні переживання, пов'язані з її змістом. Діяльнісно-поведінковий компонент включає реалізацію певної лінії поведінки, конкретних вчинків, що впливають із норм відповідальності [1, 175].

Предмет відповідальності виявляється у сукупності різноманітних зовнішніх і внутрішніх соціально-психологічних, духовних та матеріальних необхідностей та інстанцій, які студент реалізує у власному житті. Він визначається такими параметрами, як зміст та обсяг. Обсяг виявляється у складності та кількості доручень, що має виконувати студент. Інстанція відповідності – це орган контролю за діяльністю та поведінкою студента. Інстанціями у ВНЗ можуть бути певна посадова особа (зовнішня інстанція) чи власне сумління (внутрішня інстанція). У процесі самовиховання, звичайно, пріоритетним є звернення до сумління як органу контролю за особистими діями та вчинками.

В основу процесу самовиховання студентської молоді нами покладено цілісний підхід до розвитку та взаємодії когнітивного, емоційно-мотиваційного і діяльнісно-поведінкового компонентів відповідальності, її предмет й інстанції.

На підставі теоретичного аналізу проблеми та експериментального дослідження, проведеного на базі Українського гуманітарного інституту, ефективному формуванню високого рівня відповідальності можуть сприяти:

- організація навчання студентів на єдиній території студентського містечка, орієнтованого на найвищі цінності життя;

- запровадження у практику ВНЗ християнської доктрини педагогічного спілкування;

- розвиток системи наставництва;

- використання можливостей суспільно-корисної праці у позанавчальний час на основі добровільного та довгостроково взятих на себе обов'язків кожним студентом.

Коротко охарактеризуємо кожен із зазначених факторів.

Так, у системи вищої освіти нашої країни далеко нетрадиційним є підхід до організації життєдіяльності студентської молоді, а саме: навчання, проживання, проведення позанавчальних заходів, вільного часу в умовах студентського містечка. Саме завдяки вивченню досвіду зарубіжних вищих навчальних закладів, зокрема університету ім. Ендрюса (США), університету Монтморелос (Мексика), університету Сам'юк (Південна Корея), та враховуючи кращі культурні традиції України, діяльність Українського гуманітарного інституту запроваджено саме на території студентського містечка. Але визначальним є не стільки цей факт, а орієнтація його виховної діяльності на усвідомлення студентами, що найпріоритетнішими цінностями у житті є Бог, родина, сім'я, Батьківщина, рідний народ, земля і культура.

У таких умовах вірогідність утворення неформального колективу та встановлення безпосередніх довгострокових взаємовідносин значно підвищується і завдяки цьому відкриваються широкі можливості для навчальної, ігрової, трудової діяльності та спілкування на основі вищезазначених цінностей.

Актуальність побудови педагогічного спілкування на християнських засадах зумовлена тим, що Україна є християнською країною за своєю культурно-історичною спадщиною і має, відповідно, відображати на практиці свою приналежність до християнства.

Навчальні заклади України, як відомо, світські, але християнські принципи педагогічного спілкування можуть значно збагатити його зміст та сприяти морально-духовному розвитку особистості. У навчальній практиці особливості такого спілкування визначаються духовним рівнем педагога, його гуманістичною позицією та побудовою своєї педагогічної діяльності на засадах християнської етики. Адже сьогодні, в умовах занепаду духовного і морального стану молоді, педагог ВНЗ бере на себе значну відповідальність, виховуючи та впливаючи на студента.

УМОВИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Завдання педагога – повернути до себе увагу, стати другом, завоювати довіру студента, вміти вислухати, мати терпіння та користуватися принципами любові. Саме такий педагог повинен створити атмосферу, де студенти не тільки вільно себе відчують, ставлячи запитання, реалізуючи свій творчий потенціал, але й отримують моральне заохочення.

Вищий навчальний заклад, у якому викладачі керуються християнськими принципами, відрізняється від інших, насамперед, тим, що студенти в таких умовах набувають нового досвіду спілкування в любові. Адже саме через підтримку та піклування найлегше досягти взаєморозуміння з молодістю людиною, оскільки у більшості випадків найбільшою проблемою є нестача усвідомлення студентом своєї цінності.

Український гуманітарний інститут як один із новітніх вищих навчальних закладів можна назвати експериментальною базою, на якій успішно запроваджуються ідеї виховання через спілкування на християнських засадах. Індивідуальний підхід до студентів реалізується як на заняттях, так і через спілкування в індивідуальних бесідах, у творчих студіях, у дискусійних клубах з морально-етичних проблем, у малих групах, де студентам надається можливість вільно висловлювати свої думки. Адже у студентів іноді виявляється недостатньо розвинений культурний рівень, наслідування звичок і традицій того середовища, де закладались основи розвитку особистості, прихильність до низькопробної аудіо- та відеопродукції, залежність від психотропних речовин, комп'ютерних ігор тощо. Але саме мікросередовище студентського містечка з його християнськими підходами у спілкуванні між педагогами та молоддю допомагають знайти шляхи вдосконалення їхньої взаємодії, сприяють відкритості та розв'язанню багатьох морально-духовних питань.

Однією з умов на шляху морально-духовного становлення студентської молоді, як показує досвід багатьох закордонних ВНЗ та досвід Українського гуманітарного інституту, є наставництво. У вузькому розумінні розвиток системи наставництва є актуальним у зв'язку з тим, що студент, розв'язуючи певні проблеми у своєму житті, часто потребує поради старшої, авторитетної для неї людини. У широкому розумінні наставництво є необхідним для наслідування кращого досвіду попередніх поколінь, а не повторення глобальних помилок, для встановлення тісного зв'язку старшого та молодшого поколінь, а не загострення конфлікту

з причини відмінності поглядів людей різних поколінь.

За основу поняття “відносини наставництва” нами прийнято визначення Ю.А.Ципкіна: “Відносини наставництва – це відносини між молодшими та старшими членами колективу, які сприймаються молодими як корисні, здатні допомогти на шляху особистого вдосконалення” [5, 432].

При розгляді сучасних проєкцій ядра моральності в системі наставництва у ВНЗ нами покладено біблійне “Золоте правило”: “Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви” (Мф. 7:12). Конкретизуючи зміст зазначеного правила, керівними правилами у відносинах між наставником та студентом є наступні:

- цінують людину, бо вона є найвищою цінністю, є особливою та неповторною;
- дотримуйтесь законів: вони встановлені суспільством для захисту кожного;
- щоб бути по-справжньому вільним, не обмежуйте свободу інших;
- не відмежовуйтеся від життя суспільства, не дозволяйте іншим обирати ваше майбутнє;
- не обіцяйте даремно, будьте відповідальними;
- не відступайте від правди;
- ставтесь до людей з повагою;
- будьте доброзичливими, поспішайте робити добро;
- не робіть зла, у конфліктах шукайте миру.

В умовах студентського містечка наставники – це особливо посвячені цій роботі фахівці, які працюють у позанавчальний час у гуртожитках, у соціально-виховному відділі. Результативність цієї роботи дає бажані результати за умови відповідності наставника моделі загальних складових особистості, які обов'язкові для всіх і кожного: високий професіоналізм, високі моральні якості, активна громадська позиція, особистий приклад, повага до законів держави, національна гідність, міцне здоров'я, активний спосіб життя, гуманізм, духовність. За такої умови “подібне викликає подібне”.

Нами проведено анкетування студентів щодо виявлення найважливіших якостей особистості наставника, які сприяють встановленню довіри та значимого для неї спілкування. Анкетування проводилося на підставі оціночної шкали, яка дозволяла висловити свою думку в діапазоні від 1 до 5 балів. Найголовнішими якостями, на думку студентів, є здібність розбиратися в людях, професійні знання та працелюбство.

Одним з ефективних засобів розвитку морально-духовних якостей особистості, зокрема

УМОВИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

відповідальності, є поєднання розумової та фізичної праці завдяки систематичній участі студентів у позанавчальній трудовій діяльності. Запровадження такого підходу найбільш ефективно в умовах студентського містечка, в якому навчальні, житлові, соціальні, спортивні та інші споруди розміщені на єдиній території.

Наведемо деякі результати анкетування, проведеного нами щодо ставлення до суспільно-корисної праці студентів Українського гуманітарного інституту.

Так, на питання “Чим для вас є позанавчальна трудова діяльність?” 31% опитаних відповіли, що це – допомога інституту, 46% – що це допомога для студентів у сплаті за навчання, 23% опитаних вважають, що це зобов’язання, яке випливає з контракту про навчання. На питання “З якою метою ви працюєте?” 46% студентів відповіли, що працюють для розвитку інституту, 23% – для створення гарного оточуючого середовища, 23% – для виконання обов’язку, 8% – для розумового відпочинку.

У студентів з часом спостерігається значна динаміка на користь таких цінностей, як допомога інституту (53%) та сприяння створенню гарного оточуючого середовища (32%). Факторами, які значною мірою сприяли розвитку позитивного ставлення до роботи, на думку самих студентів, є: становлення студентського колективу, виникнення та закріплення традицій ВНЗ, участь органів студентського самоврядування в організації роботи та контролі результатів.

При цьому слід зазначити, що негативного ставлення до роботи у студентів, в основному, не виникає, оскільки вони розуміють необхідність цієї діяльності та матеріальну зацікавленість у ній.

Як з’ясувалося в результаті дослідження, студенти мають до праці позитивне та відповідальне ставлення за умови, якщо вона добровільна, має чітку мету і корисне значення, не шкодить ані людині, що її виконує, ані іншим людям.

Для перевірки дієвості зазначених умов та засобів у 2003 році нами було проведено анкетування студентів трьох ВНЗ України: Українського гуманітарного інституту, Азовського регіонального інституту управління (нині Академія управління та інформаційних технологій “АРІУ”) та Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенко (нині Бердянський державний педагогічний університет). Опитування студентів було здійснено за тестовою методикою, запропонованою та апробованою професором М.В.Савчиним [4, 35 – 40].

Рівень відповідальності за даною методикою визначався за п’ятьма критеріями, кожному з яких відповідали конкретні твердження. Три з них дозволяли діагностувати сформованість:

- когнітивного компонента (“Я завжди обмірковую виконання складних завдань, за які мені доведеться відповідати”, “Я часто забуваю про свої обов’язки”);

- емоційно-мотиваційного компонента (“Особиста відповідальність є те, чим пишається людина”, “Я взагалі не люблю будь-яку відповідальність”);

- діяльнісно-поведінкового компонента (“Я переважно не можу самостійно виконати свої обов’язки”, “Я ніколи не відмовляюсь від виконання доручень”).

Згідно із ще двома критеріями з’ясувалося:

- інстанції відповідальності (“Людина відповідальна тільки перед своїми рідними і близькими”, “Моє сумління – найбільший контролер при виконанні обов’язків”);

- особливості предмета відповідальності (“Усі засоби добрі, що ведуть до мети”, “У мене є багато постійних обов’язків”).

Максимальна сума балів, яку мав змогу одержати респондент за усіма пунктами, становила 120, а середнє значення – 60 балів. Респонденти, які одержали бали в межах від 0 до 20, мають низький рівень відповідальності, в межах від 21 до 99 – середній, а вище 100 – високий рівень.

Попередньо нами було проведено порівняльний аналіз рівня відповідальності студентів УГІ щодо навчання за підсумками зимової заліково-екзаменаційної сесії 2002 – 2003 навчального року та їх ставлення до суспільно-корисної праці. За підсумками аналізу встановлено повну кореляцію між зазначеними показниками, що дозволяє відзначити адекватність самооцінки студентів. В основному студенти, які мають високі показники у навчанні, виявляють високий рівень відповідальності у праці.

Так, у результаті дослідження, проведеного у трьох вищезазначених ВНЗ, виявлено, що до ВНЗ поступають юнаки та дівчата, у яких майже відсутній низький рівень відповідальності. У той же час необхідно відзначити, що найвищий рівень сформованості відповідальності притаманний студентам УГІ та становить 65% від загальної кількості респондентів порівняно з 47% в БДПУ та 20,6% в АРІУ. Наочно порівняльну характеристику показників відповідальності студентів УГІ, АРІУ та БДПУ показано у гістограмі (рис. 1).

*Любов Сидоренко, старший викладач кафедри “Валеології та БЖД”,
заступник декана з виховної роботи
Бердянського державного педагогічного університету*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті досліджується духовність як здатність людини усвідомлювати своє місце в житті, розуміти необхідність постійного самовдосконалення, саморозвитку, потреби будувати свої стосунки зі світом на основі єдності Істини, Добра і Краси.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, потребують нових підходів до розвитку освіти, а також по-новому ставлять питання до розвитку професійної компетентності вчителя. Особистість вчителя, духовне багатство, його професійна компетентність стають найбільш важливими умовами забезпечення ефективності процесу навчання й виховання. В умовах гуманізації висуваються нові завдання, пов'язані зі становленням педагога, формується альтернативний тип особистості.

Зміни, які відбулися в Україні в 90-х роках, призвели до підвищення активності людей у суспільстві. На фоні соціально-політичних перетворень, що стрімко розгортаються, ускладнення всіх суспільних процесів збільшується необхідність в інформованих компетентних спеціалістах, які вміють самостійно приймати рішення й здатні відповідати за свої вчинки. Проте в суспільній свідомості відбувається знецінювання таких понять, як “борг”, “відповідальність”.

Звільнення від централізованих установок, проголошення свободи вибору моральних цінностей сприймалися в недалекому минулому як успіх демократії. Однак подолання моральних обмежень для багатьох обернулося вседозволеністю. Звідси – зростання жорстокості, безконтрольне вживання алкоголю, зростання наркоманії, токсикоманії, відсутність вміння й бажання зважати на оточуючих людей. Окрім збільшення числа осіб, що зловживають наркотичними речовинами і хворих на наркоманію, збільшується обсяг негативних медико-соціальних наслідків наркоманії, а саме: в 7 – 11 разів зросла смертність, збільшилося у десятки разів число суїцидальних спроб і супутніх хвороб (СНІДу, інфекційних гепатитів, венеричних хвороб, туберкульозу та ін.).

Юнацтво і рання молодість – це складний,

суперечливий і різноспрямований вік. Період від 16 до 23 років є найвирішальнішим у житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовуються головні напрямки самореалізації на інших вікових етапах. Уже К.Ушинський підкреслював, що саме в ранній молодості закладаються всі складові способу життя: професійні інтереси, стиль поведінки, характер спілкування тощо.

Як свідчить більшість сучасних соціологічних досліджень і наукових публікацій, у нашій країні 8% молоді періодично вживають наркотики. Ін'єкційних наркоманів серед молоді, вік якої складає 14 – 30 років – 72 – 83%. Серед студентства наркоманією охоплено тією чи іншою мірою 30 – 40%. Проте в окремих регіонах ці цифри значно вищі. Існуючі прогнози зовсім невтішні – зростання показників, пов'язаних з вживанням психоактивних речовин, може продовжуватися аж до 2010 року [6].

За статистичними даними, найбільша кількість самогубств припадає на вік 18 – 19 років. Саме точку 19-річчя А.Ц. Гармаєв визначає критичною, коли “всі попередні стереотипи розпливаються, перестають бути міцними і незрозуміло тепер, що є цінністю для юнака чи дівчини” [4].

Таким чином, ми бачимо, що наркоманія, інфекційні хвороби носять характер загрози національній безпеці України. Тому вважаємо, що основним видом боротьби зі СНІДом у молодіжному середовищі повинна стати первинна профілактика наркоспоживання, спрямована на виховання особових якостей молоді, які б зумовили активний психологічний захист від первинного прийому психоактивних речовин, а також інших форм саморуйнівної поведінки.

Однією з головних причин критичності цього періоду слід визнати несформованість ціннісно-смыслові сфери особистості. Потреба в її формуванні є життєво важливою для людини. Дуже актуальним у положенні А.Маслоу, в якому

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

зазначено: “Якщо людина не має цінностей, якими необхідно керуватися в житті, то вона страждає від когнітивної та духовної хвороби” (с. 319). На жаль, зарубіжний дослідник А.Маслоу має рацію, стверджуючи, що в сучасній освіті недостатньо уваги приділяється формуванню морально-духовних цінностей (любові, красі, істині, добру, та ін.).

Очевидно, що освіта повинна формувати духовні цінності, для чого необхідна розробка особливих соціально-педагогічних програм, що передбачають підтримку психофізіологічних і соціально-психологічних основ здоров'я.

Але це повинно бути не просто збільшення обсягу знань, а й розширення розумового кругозору, формування теоретичних інтересів й узагальнення фактів, зведення їх до регулятивних принципів.

Вік юнацтва та ранньої молодості особливо важливий для формування ціннісних орієнтацій тому, що саме в цей час дозрівають їх когнітивні та особистісні передумови. Широта інтересів у цей віковий період різна, але майже у всіх молодих людей з'являється потреба в “юнацькому філософстві”.

Ставлення до навколишнього світу має особистісне забарвлення. Явища дійсності цікавлять молоді не самі собою, а у зв'язку з її особистим ставленням до них. На попередньому етапі розвитку свідомості, найголовнішим у ставленні до себе було усвідомлення власної своєрідності, несхожості ні на кого. Зараз молода людина усвідомлює себе не лише як окрему яскраву індивідуальність, а й як члена групи, комунікатора. Вона вчиться спілкуватися, співробітничати, дружити, кохати. І саме цю її діяльність необхідно наповнити духовністю. У роботі з молоддю потрібно утверджувати гуманні начала в міжлюдських стосунках:

- доброту, взаємоповагу, щирість, толерантність, справедливість;
- турботливе й відповідальне ставлення до навколишніх;
- вірність у коханні та відповідальне ставлення до сімейних обов'язків.

Отже, серед духовних цінностей передусім варто відзначити любов до ближнього, віру, надію, терпіння.

В ієрархії духовних цінностей на найвищій щабель необхідно поставити любов до ближнього, тому що це перший закон Всесвіту (закон Любові): “Возлюби ближнього свого як самого себе”.

Молодість – це вік пошуків соціальної орієнтації особистості, вибору свого майбутнього

соціального становища та способів його досягнення. Головна проблема – пошук смислу життя. Але де знайти відповідь на це питання?

Соціальна цінність людини визначається тим, наскільки її діяльність сприяє прогресу суспільства. Оскільки людина живе в суспільстві, її особисте щастя теж залежить від цієї діяльності. Чим більше людина дає іншим, тим багатша стає сама як особистість. Ця спільна відповідь важлива, вона дає спільну світоглядну установку. Але ставлячи питання про смисл життя, молода людина думає одночасно про напрямок суспільного розвитку взагалі й про конкретну мету особистого життя. Таким чином питання яке постає перед нею, полягає не стільки в тому ким бути (вибір професії), скільки в тому, яким бути (моральне самовизначення). Молода людина, не задовольняючись думками відомих філософів, моралістів, свідомо шукає смисл життя. Вона хоче самостійно, незалежно вирішити для самої себе, навіщо жити, яким є відношення між життям і смертю, буттям і небуттям.

За характеристикою провідного представника психодинамічного напрямку Е.Еріксона, молодість – це передусім поява потреби і здатності до інтимної психологічної близькості з іншою людиною, включаючи сексуальну. Якщо такої близькості немає, почуття самотності та ізоляції стає майже нестерпним.

У віковий період 17 – 19 років підвищуються, з одного боку, інтелектуальні здібності, а з іншого – усвідомлюється потреба в чіткій ціннісній орієнтації, у розвитку свідомості. Людська свідомість має свій шлях розвитку. За класифікацією С.В.Пролєєва, людська свідомість має такі ступені розвитку:

1. Рівень егоцентричної обмеженості.
2. Рівень сімейних (родинних) цінностей.
3. Рівень суспільних, громадянських, національних цінностей.
4. Рівень загальнолюдських цінностей.
5. Рівень духовної свідомості (космічних чи буттєвих цінностей) [6].

Як бачимо, свідомість людини набуває поступового зростання. Вона починається відокремленням людини від навколишнього світу, любові до себе. Потім переростає в любов до рідних, сім'ї. Згодом усвідомлюється зв'язок особистого життя з життям нації, суспільства, формуються загальнолюдські цінності. Найвищим рівнем розвитку свідомості є розвиток духовних цінностей.

Доведено, що космічні процеси безпосередньо впливають на людство, і розуміння цього факту розширює свідомість людини до космічного, духовного масштабу. Він характеризується

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

розумінням того, що Всесвіт теж єдиний організм, а Земля з усіма істотами, що її населяють, його невід'ємна частина. З цього випливає і ставлення до всіх живих істот Всесвіту як до самих себе.

Більшість дослідників розглядають духовність як здатність людини усвідомлювати своє місце в житті, розуміти необхідність постійного самовдосконалення, саморозвитку, потреби будувати свої стосунки зі світом на основі єдності Істини, Добра й Краси. Духовні потреби кожної людини унікальні, а тому шлях духовного розвитку носить індивідуальний характер. На думку Е.Канта, "Багато хто залишається "неповнолітнім" протягом усього життя".

У зв'язку з цим усе більшої актуальності набуває проблема підготовки вчителів в аспекті формування їх ціннісних орієнтацій, що визначають гуманістичні підходи у вихованні. Для вчительської роботи особливе значення має етизм, коли моральна позиція того, хто навчає та виховує, спрямовує весь навчально-виховний процес. На сучасному етапі процес професійної підготовки вчителя будується з акцентом отримання знань, а не на формуванні ціннісних відношень, розвитку почуттів. На жаль, моральна сторона цієї проблеми – здатність вчителя до розуміння душевного стану учня, співпереживання залишається поза колом завдань професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів.

Видатні українські педагоги, освітяни (О.В. Духнович, Г.С. Сковорода, І. Франко) підкреслюють, що саме ціннісні орієнтації та духовні ідеали людини визначають зміст і характер її взаємини із зовнішнім світом. Якщо до сфери особистісно-значимих орієнтацій майбутнього вчителя увійшли професійні цінності й духовні ідеали, педагог обов'язково буде співвідносити з ними свої дії, прогнозуючи їх можливий результат, передбачаючи можливі їх наслідки. Прогресивні російські педагоги (П.П. Блонський, П.Ф. Каптерев, С.Т. Шацький) зазначали, що завдяки емоційній культурі, витонченості відчуттів вчителя ставлення з учнями будуть відрізнятися любов'ю, душевним теплом. Таким чином, турбота, милосердя, співчуття, благородство, любов, повага до дитини стануть незмінними рисами стилю професійної діяльності, а також головними ознаками розвитку духовно-моральної сфери особистості вчителя.

Важливе значення у процесі підготовки вчителя, на думку..., має те, яким аксіологічним пріоритетам віддається перевага в процесі

професійно-педагогічної освіти. В структурі будь-якої виховної системи цінності займають особливе місце, вони є основою, на якій будуються всі інші компоненти системи. У цьому випадку цінність – це духовні феномени, що мають особистісний зміст і виступають орієнтирами людської поведінки, формують життєві та професійні установки студентів – майбутніх вчителів – вихователів підростаючого покоління.

У психолого-педагогічній літературі сформованість духовних цінностей розглядається як здатність людини усвідомлювати своє місце у житті, Всесвіті, розуміти необхідність постійного самовдосконалення, потреби будувати свої стосунки зі світом на основі єдності Істини, Добра й Краси [Л. Буєва, С. Пролеєв, Г. Сагач].

Так, духовне багатство педагога, на думку Б. Вольфова, віддається з радістю й добровільно дитині. Професійну духовність учителя, Н.Корякіна визначає як "особистісну та соціальну цінність, що відображає його внутрішній світ та збуджує його до педагогічної творчості".

Цікаве дослідження провів Карел Франкен, доктор філософії з соціальних наук, психотерапевт, проповідник з США, який визначив ядро цінностей, що найбільше впливають на здоров'я та успіх людини. Головними він означив такі: 1. Любов, дружба. 2. Радість. 3. Мир. 4. Терпимість. 5. Чуйність. 6. Довіра. 7. Душевна щедрість. 8. Інтелігентність. 9. Самоконтроль. 10. Самоповага. 11. Спілкування. 12. Впливовість. 13. Автономність.

Доречно зазначити, що перші дев'ять цінностей повністю збігаються з біблійськими.

Сформованість духовних цінностей проявляється у якостях особистості, що виявляються в поведінці. Так, М. Бахтін розглядає сформованість духовних цінностей, як здатність людини усвідомлювати своє місце в житті та у Всесвіті, постійне самовдосконалення, потребу будувати свої стосунки з людьми та навколишнім світом на основі Любові та Дружби. Він підкреслює, що саме через вчинок особистості, у якому людина постає як відповідальний суб'єкт життєтворчості, реалізується духовність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна зробити висновок, що проблема формування духовних цінностей є важливою та актуальною. На сучасному етапі вона потребує нових підходів. Тому необхідно враховувати кращий світовий і вітчизняний досвід, розробляти та впроваджувати освітні програми, які були б зорієнтовані на особистісний розвиток, формування духовних цінностей.

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

1. Батліна Л.В. Проблеми світу – проблеми формування духовної свідомості людини//Роль життя, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, Вид-во ППП “Наука і Освіта”, 2003 р. С. 15 – 18.
2. Бек І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: Науково-методичний збірник / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Вид-во АПН України 1997, С. 8 – 11.
3. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадського виховання особистості// Цінності освіти і виховання.
4. Гармаєв А.Ц. Етапи нравственного становлення ребенка. – М.: Центр міжнародного і порівняльного освіти, С.33
5. Оленюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки. Автореферат дис. д-ра пед.наук. 13.00.01 та 13.00.04/ Київський університет ім. Т. Шевченка, – К., 1997 – 50 с.
6. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека. – К.: Наук. Думка. 1991. – 112 с.

Юрій Чорний, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу розкрити вплив педагогічної діяльності видатних корифеїв музичного мистецтва Угорщини на сучасну музичну освіту в Україні.

Актуальність проблеми. Погляди цих всесвітньовідомих вчених були скеровані на те, щоб через вивчення фольклорних надбань своїх предків пізнати національну душу, національну культуру, велику мистецьку спадщину угорців. Сьогодні в умовах відродження українства неабиякий інтерес становлять їх націєтворчі погляди, які значною мірою формувалися через пізнання давніх фольклорних надбань. Власне цим і зумовлюється актуальність даної статті.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дана праця ґрунтується на фольклористичних та етномузикознавчих працях Ф. Колесси, О.Правдюка, В. Гошовського, Е. Тайнеля, І. Мартинова. Системний метод став об'єднуючим чинником досліджуваного матеріалу. Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XIX – першої половини XX ст.

Джерелознавчою базою є дослідження українських та російських вчених, а також маловідомих в Україні наукові праці угорських вчених (І. Арпа, Б. Керестені, Л. Немешсегі, Е. Сені). Опрацьовано статті Д. Задора про Б. Бартока.

Основна мета статті полягає у тому, щоб дослідити кризь призму націєтворчої проблематики

фольклористичні та етномузикознавчі праці Бели Бартока та Золтана Кодая.

Виклад матеріалу. Педагогічні ідеї та наукові праці з проблем музичної педагогіки Б. Бартока і З. Кодая в системі освіти Угорщини та України викликають чималий інтерес. Та насамперед треба зазначити, що особливо багато у цій справі зробив З. Кодай, який фактично створив свою музично-педагогічну систему. Натомість Б. Барток дещо опосередковано виявляв свій інтерес до педагогічної праці, незважаючи на те, що нею безпосередньо тривалий час займався. Ще у 1907 р. він був призначений професором по класу фортепіано Музичної академії в Будапешті, хоча викладацька робота не приваблювала знаменитого на той час піаніста та фольклориста. Але ця обставина закріпила його рішення залишитися жити в Угорщині – місці його роботи з дослідження народної музики. На той час його слава піаніста, що вже декілька років розповсюджувалася в Європі, його талант і знання забезпечували йому великі можливості для роботи за кордоном. Але з 1934 р. він був переведений на службу в Угорську Академію наук, де займався редагуванням великого зібрання угорських народних пісень. Барток не надто надавав увагу своїй педагогічній діяльності. Але

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

своєю творчістю він впливав на слухачів та виконавців. На пропозицію З. Кодая Барток пише хори для дітей. На ці твори Кодай відгукнувся своєю статтю “Дитячі хори Б.Бартока” у 1936 році: “Угорські діти навіть не уявляють собі, які різдвяні подарунки вони отримали на все життя. Б. Барток і раніше звертався до дітей засобами фортепіано і скрипки. А зараз він став для нас автором чудових хорових творів” [13, 308]. У світ дітей, їхніх фантазій, мрій композитор звертався у пошуках простої і чистої правди. У свій час він вперше розкрив дітям багатство щойно відкритої ним народної музики у чотирьох зошитах фортепіанних п’єс. Задум, втілений в обробках народних пісень з циклу “Дітям”, був покладений і в основу 44 скрипкових дуетів. А 153 п’єси фортепіанного циклу “Мікрокосмос” знайомлять юних виконавців з тембральним, ритмічним і динамічним багатством звуків, з прийомами класичної поліфонії, з майже усіма історично сформованими європейськими звукорядами, різними екзотичними гамами. З. Кодай особливо цінував здатність свого друга знаходити шлях до серцець маленьких виконавців і слухачів. Діти “зрозуміють його тому, що Барток звертається до них без учительського педантизму”, що він “ставився до них, як до друзів, людських істот, так, як це властиве тільки йому, тому що, незважаючи на своє сиве волосся, він сам залишається дитиною” [8, 316].

Слід зазначити, що досліджуване Бартоком народне мистецтво мало глибокий вплив на всю його подальшу творчість. Але композитор не намагався наповнити свої твори цитатами з фольклору. Він проникав у глибини народної музики, усвідомлював внутрішні зв’язки всіх елементів музичної мови народної пісні та танцю.

З.Кодай, як і Б.Барток почав викладати в Музичній академії по класу композиції та гармонії з 1907 року. У той час діяльність академії була під сильним німецьким впливом. З.Кодай з перших кроків боровся проти іноземного засилля, виховував молодь у національному дусі. Плоди його педагогічної роботи відчуваються в Угорщині і дотепер: велика кількість музикантів старшого і середнього покоління або безпосередньо пройшли через кодаївську школу, вчилися у його учнів, або відчули його вплив. Кодай турбувався про долю талановитої молоді, енергійно підтримував її, не шукаючи ніякої вигоди для себе.

Значну долю своєї творчої діяльності Кодай присвятив музичному вихованню всього народу і розвитку угорської музичної культури. Ще в 1929 р. він почав займатися проблемами музичної освіти,

і вважав, що уже визріли необхідні передумови для реформи викладання музики в школі, оновлення навчальних матеріалів: “Вчити співати, вчити музиці треба так, щоб це було не мукою, а задоволенням, щоб назавжди прищепити дітям любов до благородної музики” [2, 127].

Широкого розповсюдження набула музична концепція З.Кодая, яка пізніше отримала назву “Метод Кодая” або “Угорська система музичного виховання”. Заслуга Кодая полягає не стільки у методах викладання, скільки в тих педагогічних ідеях, стосовно яких метод є тільки засобом для досягнення мети. В педагогічній концепції Кодая велике місце належить угорській народній музиці – її органічному входженню у цю концепцію. Угорська народна музика є не просто сільською музикою, і не частиною Угорщини, а “залишком стародавньої угорської академічної культури і тому її призначення знову стати основою музичної культури цілої нації, і насамперед музичної освіти народу”. Починати музичне виховання з народної музики З.Кодай уважав не педагогічним прийомом, а педагогічним завданням.

Народні пісні повинні стати материнською музичною основою для дітей. Кодай доводив: “До народної пісні найбільш короткий шлях веде через музичну освіту” [4, 140]. Вчений поставив основою угорської музичної педагогіки народну пісню тому, що вона – вища художня і національно-культурна цінність. “Ясно, – писав композитор, – що цим я не виступаю проти європейської і взагалі проти зарубіжної музики, проти музики, створеної композиторами. Відтіснити потрібно не Палестріну, Баха і Моцарта, а ті шлягерні пісеньки, які не мають ніякої цінності і які засмічують шкільну музичну педагогіку”.

В угорській системі музичного виховання велику роль відіграє використання релятивної сольмізації, яка допомагає у розвитку музичного мислення. До окремих шаблів, в ідеальному розумінні до окремих звуків, мелодичних зворотів закріплені характерні звукові асоціації. Якщо між назвами шабля і звуком виникає сильна асоціація, то назва викликає виникнення відповідного звуку і навпаки. Таким чином, вона сприяє покращенню інтонації, чистоті співу і розвитку внутрішнього слуху. При релятивній сольмізації зникає залежність інтервалів при співі. Сольмізація відкриває шлях до справжнього мистецтва співу і для учнів з відносно слабким слухом. При цьому велику увагу варто приділяти емоційному процесу і розвитку внутрішнього слуху учнів, щоб уникнути небезпеки механічного застосування релятивної сольмізації.

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

Цінним внеском у справу популяризації методу релятивної сольмізації у концепції музичного виховання школярів загальноосвітніх шкіл є навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів “Музичне виховання за методом відносної сольмізації” Ельвіри Тайнел, яка опирається на основні принципи системи З.Кодая. При цьому авторка пропонує цікаві зразки українського дитячого фольклору, які систематизовані окремими групами. Даний посібник підтверджує думку про ефективність методів і прийомів системи угорського музичного виховання в розвитку музичних здібностей школярів, про можливість впровадження методів музично-педагогічної концепції Кодая у практику естетико-виховної роботи українських шкіл, використовуючи при цьому український народнопісенний матеріал [12].

Працюючи вчителем музики СШ №14 м. Дрогобич, Е.Тайнел активно використовувала основні принципи системи Кодая, а в 1993 році успішно захистила дисертацію на тему “Музично-педагогічна концепція Золтана Кодая та її адаптація в загальноосвітніх школах України на основі народнопісенного фольклору”. Ця вага праця стала результатом багаторічної науково-педагогічної діяльності Е.Тайнел, яка поєднала ефективні форми, методи, прийоми світової музичної педагогіки для впровадження музично-педагогічної концепції З.Кодая у шкільну практику.

Важливою частиною концепції З. Кодая є винятково важлива роль співу в загальному музичному вихованні. У статті “Співаюча молодь” він писав: “Більш глибока музична культура виникла тільки там, де її основою був спів” [2, 177]. Багато часу і уваги З.Кодай приділяв розвитку хорової культури. Хорова діяльність дітей тільки тоді буде відповідати вимогам Кодая, якщо вона в дійсності веде їх у найвищі сфери музичної культури, і це багато в чому залежить від музичного смаку і культури керівника. Девіз Кодая – “Нехай музика належить всім !” [7, 54].

Учений підкреслював, що інтенсивне музичне виховання в дитячому садку розвиває різносторонні здібності. З самого початку в роботі з дітьми у дитячих садках потрібно використовувати народні, а також пісні, які виходять з народних традицій. У статті “П’ятищаблева музика” З. Кодая пише: “Для дітей потрібно писати в дусі народної пісні, не без її труднощів, з якими можемо підготувати справжнє родюче поле народної пісні”. Високохудожня пісня, вважав Кодая, готує дитину

до сприймання творів світової культури. Він пропонує для початку музичного виховання у дитячих дошкільних закладах і на початковій стадії школи використовувати пентатоніку, а пізніше школа повинна розвивати слух у діатоніці. Кодая вказував, що шлях до музичної культури іде, крім співів, через музичне письмо і читання.

Свої педагогічні принципи композитор інтенсивно виражає у нових загальноосвітніх музичних школах зі щоденними уроками співів. У 1952 році у м. Кечкемет була відкрита перша така школа. Багаторічний досвід роботи, систематичні наукові дослідження показали, що щоденні уроки музики стали не тільки могутнім засобом естетичного виконання, але й приносили відчутні результати в інтелектуальному, естетичному, моральному і навіть фізичному розвитку дітей. Нині у всьому світі використовують угорську систему музичного виховання. Його метод, що створювався для угорських дітей, виявився прийнятним для багатьох країн.

Система угорського виховання, побудована на концепції З.Кодая, має загальні принципи, які можуть бути використані в музичному вихованні різних народів:

1. Основою концепції є народна пісня. Засвоювати рідну музичну мову потрібно починати в дитячому віці. Метром народної пісні є пульс, мелодія виходить з найбільш старовинної малої терції і її доповнення – зверху і знизу з кварто-квінтових звукових мотивів.

2. Необхідною умовою музичної культури виступає знання музичного письма і читання. Необхідно ліквідувати музичний анальфabetизм (Кодай пояснював: “Анальфabet – це той, хто не може визначити різницю між добрим і поганим”, тобто це означає відсутність музичного смаку), використовувати релятивну сольмізацію, розпізнавати, усвідомлювати ритмічний і мелодичний матеріал практичним шляхом.

3. Прищеплювати всі ці музичні елементи шляхом співів, практичним використанням.

Значного поширення набуло використання елементів угорської системи музичного виховання та її творчого застосування у багатьох загальноосвітніх школах України. В 60-х роках ХХ ст. практичну роботу в школі гальмувала ідентичність складів шаблів звукоряду, тому що в Україні, як і в інших республіках колишнього Радянського Союзу вони позначали абсолютну висоту звуків, а в Угорщині шаблі звукоряду були відносними. Значного поширення адаптації угорської музичної системи набула після того, як у кінці 1964 р. естонський музикант і педагог

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

Хейно Кальюсте запропонував відносні склади позначати: йо, ле, ві, на, зо, ра, ті – замість до, ре, мі, фа, соль, ля, сі, змінюючи тільки приголосні звуки. У поширенні в Україні цих назв і деяких елементів релятивної сольмізації допомогли статті в журналах відомих українських педагогів-музикантів Л. Хлебнікової та О. Раввінова на початку 70-х рр.

Вирішальне значення у визнанні успіхів застосування елементів угорської музично-педагогічної системи мало відкриття в Україні шкіл з поглибленим вивченням музики, в програмі яких з музики як за змістом, так і в методичному напрямку найбільше використовувались принципи кодаївської системи з урахуванням місцевих умов (народні пісні, вікові особливості, методика). Рішенням колегії МО УРСР від 15 червня 1975 року в двох школах республіки (СШ №2 м. Ужгород та СШ № 6 м. Стебник) відкривають класи поглибленого вивчення музики за експериментальними програмами, складеними заслуженим вчителем України З. Жофчаком. Згідно з навчальним планом, у цих класах уроки музики проводилися тричі на тиждень. У режимі груп продовженого дня проходили уроки ритміки і додаткові музичні заняття. У 1978 – 1979 навчальному році було відкрито ряд інших шкіл з поглибленим вивченням музики, вчителі яких пройшли відповідну підготовку на семінарах в СШ № 2 м. Ужгород; СШ № 1 м. Немирів, СШ № 30 м. Полтава, СШ № 129 м. Київ та інші.

Колегія МО УРСР у 1980 р. зазначила, що створення таких шкіл дає можливість запроваджувати дійові форми естетичного виховання учнів, озброює їх навичками, необхідними для практичної музичної діяльності, сприяє гармонічному розвитку особистості учнівської молоді, їх творчих навичок і музичних здібностей.

Найбільш широко і повно концепція угорського музичного виховання, як її бачив і уявляв З.Кодай, а також розповсюдження її на всю систему навчально-виховної роботи в освітньому закладі, вдалося здійснити в авторській СШ №2 м. Ужгород (а з 1997 р. – авторський навчально-виховний комплекс № 2 – АНБК).

З. Жофчак є активним пропагандистом педагогічної системи Кодая, часто виступає на республіканських семінарах з доповідями, проводить практичні заняття. Він керує зразковим шкільним дитячим хором “Едельвейс”, у програмі якого біля сорока творів вітчизняної та зарубіжної класики. Цей колектив, відомий далеко за межами України, не раз ставав призером престижних європейських конкурсів та фестивалів.

Завдяки застосуванню активних методів релятивної сольмізації, використанню аудіо-візуально-моторних методів, ігрових і творчих форм роботи у молодших школярів швидко розвивається музичний слух, вони досить чисто співають у хорі складні 2 – 3-голосі хорові твори, вільно і самостійно читають нескладні народні пісні. Головна увага при цьому була звернена на те, щоб при вивченні пісень за допомогою відносної сольмізації, учні не вбачали у піснях вправи для розвитку навичок музичного письма і читання. Надзвичайно важливо, щоб діти не втратили інтерес до пісні, до її емоційного виконання, щоб засіб (музичне письмо і читання) не став самоціллю. Важливу роль у програмі відіграє використання народних пісень, насамперед своїх національних, українських.

У школах Угорщини діти вивчають гру на народних національних інструментах – фуруйо, цінтанер, трикутник, використовують саморобні шумові інструменти, а в загальноосвітніх школах України учні оволодівають грою на національному інструменті – хроматичній сопілці. Крім можливостей вмілого поєднання відносної та абсолютної систем, гра на сопілці дає учням можливість активно брати участь у музичному процесі, грати народні пісні, танці, мелодії.

Розвитку навичок багатоголосного співу сприяє виконання вправ і канонів, взятих із нотних зошитів З. Кодая “Давайте співати чисто”, “Bicinia Hungarica”, “333 вправи для читання” та інші. В АНБК №2 втілюються у життя основні положення кодаївської концепції, яка ставить в основу музичного виховання народні пісні, через поступовий розвиток звуковисотних та ритмічних почуттів дитини, через релятивну сольмізацію, через зв’язок з образотворчим мистецтвом, літературою, історією (інтегровані програми з музики), через уведення курсу “Рух і музика”, через збільшення кількості уроків музики, проведення щорічних республіканських семінарів, де обговорюється досвід вчителів, через діяльність різних музичних гуртків для покращення музичного виховання, для зв’язку абсолютної та відносної систем.

Успішно працює за системою З. Кодая викладач музики і співів СШ № 16 м. Мукачево Наталія Юрїївна Берець, яка на своїх уроках використовує елементи релятивної відносної сольмізації. Учитель відзначає, що в результатах роботи спостерігається активний розвиток ладового висотного відчуття звуків, розвивається також гармонічний слух. У молодших класах діти чисто інтонують 2 – 3 -голосні пісні за релятивним методом сольмізації. Викладач Н. Берець

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б.БАРТОКА І З.КОДАЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

включає до програми школи з музики велику кількість маловідомих закарпатських народних пісень, забавлянок, ігор, тобто найбільш простий, доступний, зрозумілий дітям музичний матеріал; поєднує музичне виконання з ритмічними рухами і супроводом на дитячих музичних інструментах. Учитель вважає, що дана систем організовує дітей, їхню увагу, вміння слухати свій спів та спів товариша, аналізувати його, розвиває вміння співати в унісон і двоголосно з елементами імітаційної поліфонії.

Педагогічна діяльність Кодая була завжди спрямована на досягнення основної мети: музика має стати надбанням кожного. А в основу музично-виховної системи Кодая бере угорську народну пісню тому, що вона в простій та доступній формі передає високі художні і національні цінності культури. Між співаючою дитиною і змістом пісні виникають щирі почуття, які виховують людяність, піднімають дух, пробуджують волю. Адже народні пісні – це носії та охоронці далекого минулого народу, в них відображені надії і сподівання його в сучасному світі, загальний та історичний досвід. У цьому полягає велика художня цінність народних пісень. На початку ХХ ст. композиторська музика німецького, французького, італійського та інших західних народів уже оволоділа духом своєї народної музики. Ця обставина і стала основною причиною створення угорської національної музичної культури ХХ ст., тобто введення у суспільну свідомість духу народної музики, який був намічений З.Кодаєм: "...якщо не хочемо обмежити угорське музичне життя вузьким суспільним колом закордонної культури, то вона має бути проникнута народною музикою. Ця думка керувала мною, коли я почав збирати народну пісню для викладання сольфеджіо у вищій школі. Тому я проповідую, що викладання співів у загальних школах необхідно організовувати на основі народної пісні" [9, 1].

Покликання вчителя музики, як і покликання педагога взагалі, насамперед полягає у любові до дітей, до музики і до краси. Ця краса може втілюватися і в простій народній пісні, і в симфонії Бетховена чи квартеті Бартока. Потяг до краси характеризувала діяльність Кодая в галузі музичної педагогіки і навіть його дослідницьку роботу в області народної музики.

Висновки. Спадщина Б. Бартока та З. Кодая багата та різноманітна. З-поміж неї особливо цінність становить їх фольклористичний доробок, а також педагогічні концепції З. Кодая.

Згадані вчені, особливо Б. Барток, фактично заклали міцні підвалини для розвитку

етномузикознавства як в Угорщині, так і в інших країнах Європи, зокрема й в Україні, де багато в чому переймався їх досвід (Ф. Колесса, К. Квітка та ін.). Особливо треба звернути увагу на те, що значною мірою їх науково-пошукова та кодифікаційна діяльність була тією чи іншого мірою славистично зорієнтована.

Б. Барток та З. Кодая намагалися у своїх дослідженнях розглядати угорську народно-пісенну творчість у тісному зв'язку з слов'янським фольклором, зважаючи на сотні літ, проведених поряд з українцями, словаками та чехами. Не забуваймо і польських впливів, які, щоправда, не такі помітні, але були, особливо в професійній музиці барокової доби.

Щоправда, коли Б. Барток свої наукові помисли зорієнтував здебільшого до центральноєвропейського духовного ареалу, чимало уваги приділяв українському та словацькому фольклорові, то З. Кодая шукав (і це абсолютно справедливо) коріння національної ідентичності в музичних культурах поволзьких та приуральських народностей. Відтак можна констатувати певну принципову відмінність у творчих кредо двох видатних фольклористів.

Разом же вони один одного взаємодоповнювали, а, отже, витворювали ту реальну картину угорського минулого, яке упродовж століть засобами фольклору формувало національну ідентичність цього центральноєвропейського народу з угро-фінським та тюркським корінням.

1. Гошовский В. Коломыечная структура в песнях славян и соседних народов // У истоков народной музыки: очерки по музыкальному славяноведению. – Москва: Советский композитор, 1971. – 140 с.

2. Эсе Л. Золтан Кодай. День за днем. – Москва: Музыка, 1980. – 270 с.

3. Задор Д. Барток і музика сусідніх народів // *Karpaté Igaz Szó*. – 27 вересня 1970.

4. Кодай З. Венгерская народная музыка. – Будапешт: Корвина, 1961. – 186 с.

5. Колесса Ф. Народнопісенні мелодії українців Закарпаття // *Музикознавчі праці*. – Київ: Музична Україна, 1970.

6. Мартынов И.И. Бела Барток. – Москва: Советский композитор, 1968. – 288 с.

7. Мартынов И.И. Золтан Кодай: монографія. – Москва: Советский композитор, 1983. – 250 с.

8. Мартынов И.И. Очерки о зарубежной музыке первой половины XX века. – Москва: Музыка, 1970. – С. 302 – 329.

9. Немешсеги Л. Применение метода

КОНЦЕПТИ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ЗМІСТ ЯК ЧИННИК

Кодая. – Кечкемет, 1970. – 23 с.

10. Правдюк О.А. Міжнаціональні зв'язки в музичному фольклорі. – Київ: Наукова думка, 1982. – 215 с.

11. Сени Е. Краткий обзор метода Кодая. – Кечкемет, 1970. – 23 с.

12. Тайнель Е. Музичне виховання за

методом відносної сольмізації. // Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Дрогобич: Коло, 2002. Ч.І. – 212 с.

13. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка / Упор. Яценко М. – Київ: Музична Україна, 1971. – 324 с.

Олена Юрош, аспірант кафедри педагогіки

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Я. Франка

КОНЦЕПТИ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ЗМІСТ ЯК ЧИННИК

У статті розглядаються концепти музичного виховання з проекцією на зміст як чинник, що дозволяє синтезувати вплив естетичного втручання музики в процес розвитку дитини.

Постановка проблеми. В аспекті виховання чільне місце посідає визначення змісту і мети виховного процесу. Від точного його тлумачення залежать шлях та засоби його втілення. Ця аксіома постає основним питанням дидактичної науки. Водночас вона є орієнтаційним ядром, що сприяє розв'язанню найскладніших питань виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, проведений на рівні підготовки даної роботи, дозволяє дійти висновку: концепти музичного виховання взаємодіють як органічна цілісність, де зміст є визначальним чинником системи едукації підростаючого покоління. З цієї проблемою пов'язані ґрунтовні праці таких вчених, як О.Вишневський [1], А.Вільчковська [2], В. Кемінь [6], М.Кухта [8], А.Растрігіна [11], О.Ростовський [12], М.Стельмахович [13]. У працях названих авторів висвітлюється ціла низка питань про музику як предмет спілкування в педагогічному процесі.

Мета статті полягає у спробі розкрити концептуальну сутність музики та її значення в цілісному педагогічному процесі, окреслити зміст музичних творів як чинник виховання і формування виховного національного ідеалу в 20 – 30-х рр. ХХ століття в Закарпатті.

Виклад основного матеріалу. Поняття педагогічного виховання охоплює планомірність та неперервність його процесу. За давніх часів зміст і мету виховання ототожнювали з завданнями, що несли державотворчі засади. Так, Платон змалював самодостатній образ держави, де мета окреслювала ідеалізоване прагнення виховати ідеальних громадян. Важливий постулат:

всьяке виховання засноване на народному ґрунті, оскільки йдеться про переємність традиції на рівні міжпоколінного досвіду. Передусім слід акцентувати на гармонійному розвитку в дитини фізичних і духовних начал, серед яких важливе місце посідає їхня гармонійність. На цьому наполягали прихильники натурфілософії, які обґрунтовували переваги виховання дітей через пізнання природи. Тут першорядну роль відіграє музична педагогіка, яка у багатьох країнах Східної, Центральної та Західної Європи розвивалася з різною динамікою. Музичний поступ, що характеризується прагненням наблизитися до безпосередньої практики *чуттєвого виховання*, знайшов своє осмислення на сторінках педагогічної спадщини Яна Амоса Коменського (1592 – 1670). Її значимість у світовому духовному контексті випробувана часом, бо містить чимало цінних тверджень про роль духовного чинника у процесі виховання особистості. Йдеться не тільки про комунікативно-прагматичний аспект його функціонування на рівні, наприклад, мови, музичної теорії, але й про засади, що сприяють активізації корекційно-виховної роботи безпосередньо в школі та в родині. Визначний уродженець Чехії, якому судилося жити на землях Німеччини, Польщі, Англії, Голландії, Швеції, Угорщині, торкався безпосередньо практики духовного виховання в таких працях, як “Про культуру природних обдарувань” та “Світ чуттєвих речей в малюнках”. Родоначальник педагогіки як науки аргументовано окреслював визначальне місце, зокрема, материнської мови у зв'язках з музикою, малюванням, у духовному становленні

особистості передусім у роботі “Велика дидактика”, що була завершена 1632 року й видана 1657 року [7]. Головна ціннісна орієнтація цього твору полягає в універсальності мети, що охоплювала теоретичні начала, власне, як “навчити всіх усьому”. Геніальний син чеського народу переконливо утверджував слушність свідчення Діогена, що “основою кожної держави” є “виховання молоді” [7, 9], а звідси – вагомість можливостей пізнавальної сфери; вона забезпечує в процесі виховання розвиток особистості, сприяє не тільки її інтелектуальному вдосконаленню, але й нерідко – корекції вад, недоліків моторики, соціально-трудової адаптації тощо. Я.А.Коменський ввів комплексний пошук тих найбільш ефективних засобів виховання, які б відповідали вимогам дидактики крізь призму її первинного смислового звучання, тобто вміти навчати як у стінах школи, так і поза її межами, зокрема, в колі родини та на шляху до духовного удосконалення. В основі цієї системної парадигми лежить диференціація за віком, статтю, особливостями психічного розвитку дитини.

Ця методика заснована на засадах неодмінного володіння материнською мовою. Бо ж зміст музичного твору неодмінно поєднується з його розумінням, сприйняттям крізь призму коментарів, а звідси – рівень музично-естетичного виховання, що базується на зверненні до культурно-освітніх надбань людської цивілізації. За словами Я.А.Коменського, “наступне покоління постане саме таким, як будуть виховані громадяни”. Адже у “багатобарвності освідчених – щастя світу”. Якщо індивід здобуває освіту відповідно до ціннісних орієнтацій, завдяки яким вдосконалюється людська природа, то ступінь володіння духовними основами, у тім числі рідною мовою, демонструє якість комунікативної культури [5]. Водночас йдеться і про соціальний феномен музичної педагогіки. Її концепти реалізуються різними видами прагматичних співвідношень: об’єктивність – суб’єктивність, акцептація мети з боку реципієнта, модифікація змісту з огляду на модальність, інтерпретацію та авторську інтенцію для розв’язання виховних завдань.

У цьому зв’язку заслуговує уваги паралель, яку б можна провести між поглядами Я.А.Коменського та видатного українського педагога ХХ-го століття Августина Волошина (1874 – 1945). Обидва педагоги вбачали в оволодінні складним мистецтвом активного пізнання світу, до чого спонукає муза Мелета (навчання), вияв достовірного уявлення про багатозначний контекст виховання. Йдеться, для

прикладу, про зміст розміреної мелодекламації, правил гри на фортепіано, обсяг співу народних пісень чи класичних творів (Бах, Моцарт, Шопен, Ліст, Лисенко) тощо.

Новим етапом у розвитку музичної освіти були так звані школи майстерності, в яких поєднувалися заняття зі спеціальності з вивченням додаткових музичних дисциплін. Останнє було характерне для розвитку музичної педагогічної думки в Чехословаччині за епохи Т.-Г.Масарика (1868 – 1936).

Культура педагогічної думки, що виокремлює Закарпаття з-поміж інших етнічно українських земель, кращим чином постає з доробку Августина Волошина, автора розлогої праці “Педагогіка і дидактика для учительських семінарій” (1924, 1935) [4]. Серед 115 питань, які тут розглядаються, належну увагу дослідник приділив процесові музичного виховання, у центрі якого – вихователь у широкому розумінні цього слова. До речі, О.Сухомлинська, аналізуючи стан розвитку актуальних проблем історії педагогіки в Україні, відзначила високий рівень виховання в Закарпатті [3].

Формування освіти та шкільництва в Закарпатті пов’язане зі значенням вчителства як верстви українського народу, що залишалася найбільш освіченою, ерудованою, здатною до активної культурно-освітньої діяльності. Закарпатська еліта, що належить до педагогічної науки в Україні, позначена іменами Й.Бокшая, А.Ерделі, А.Коцки, Ф.Манайла, В.Свида, а також представників музичної культури – П.Милославського, Ю.Костя, О.Приходька, С.Станкевича, М.Кречка, С.Мартона, Д.Задора, М.Попенка.

Примітний факт: у 1919 – 1939 рр., відразу після входження Закарпаття до складу Чехо-Словаччини, науково-педагогічні сили намагалися створити якісно нові освітні моделі, наблизити їх до загальноєвропейського рівня. Важливу роль тут відіграло створення таких спеціальних педагогічних видань, як “Учитель”, “Пчілка”, “Наш рідний край”, а також народних календарів, альманахів. Активними співробітниками цих видань були В.Бірчак, В.Пачовський, І.Данькевич, М.Підгірянкя, С.Черкасенко, О.Приходько, А.Алиськевич, А.Волошин.

Щодо музичного виховання, то воно найбільш активно здійснювалося у стінах чоловічої та жіночої семінарій в Ужгороді, а також Мукачівської державної вчительської семінарії. За станом на 1938 рік їхня кількість сягнула п’яти осередків. А контингент учнів становив відповідно 218 осіб у 1920 році та 503 – у 1932 році. На уроках

КОНЦЕПТИ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ЗМІСТ ЯК ЧИННИК

музики та співів відбувалася реалізація творчих поривань дітей. Вона супроводжувалася виконавською інтерпретацією пісень, судженнями про твори з боку учнів, виконанням музичних творів та іншими проявами творчої діяльності.

Висновки. Вважаємо за доцільне виокремити ті концепти музичного виховання, які в умовах Закарпаття несли певну своєрідність у зіставленні з іншими регіонами України. Вчитель музики був носієм педагогічної культури, здійснюючи багатопланову освітню діяльність як у рамках виховного процесу в школі, так і в родинному колі. Він синтезував аспекти педагогічної, хормейстерської, музикознавчої, музично-виконавської роботи. Їхнім об'єднувальним чинником був зміст, оволодіння яким було джерелом мотивації музичного виховання.

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
2. Вільчковська А. Розвиток теорії і практики музичного виховання учнів основних шкіл Польщі (1980 – 2000 рр.): Автореф. дис. канд. пед. наук. – Київ, 2004. – 20 с.
3. Гомоннай В., Росул В., Ходанич П. Педагогічна освіта на Закарпатті. – Ужгород: “Гражда”, 2003. – 112 с.
4. Зимомя М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995. – С. 43 – 46.
5. Зимомя М., Юрош О. Рідна мова як

чинник виховання особистості в контексті “Великої дидактики” Я.А.Коменського // Ян Амос Коменський і сучасність. *Comenius und die Gegenwart* / Редактори: Роман Мних і Вернер Кортгаазе. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 93 – 98.

6. Кемінь В. Розвиток освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (1918 – 1996 рр.). – Київ: ТОВ “Між нар. фін. агенція”, 1997. – 186 с.
7. Коменський Я.А. Велика дидактика. – Хуст, 2000. – 284 с.;
8. Кухта М. Роль педагогічної преси Закарпаття (20 – 30-і рр. ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. – Ужгород: Полічка “Карпатського краю”, 1997. – 50 с.
9. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – Харків, 2002. – С. 34 – 40.
10. Мітюров В.Н. Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні. – К, 1971. – С. 27 – 39.
11. Растригіна А. Педагогіка свободи: методологічні та соціально-педагогічні основи. – Кіровоград: “Імекс-ЛТД”, 2002. – 260 с.
12. Ростовський О. Лекції з історії західноєвропейської музичної педагогіки. – Ніжин: В-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2003. – 193 с.
13. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник. – Київ: ІЗМН, 1997. – 232 с.

oo
 ді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді о

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Музика – це мова почуттів”.

Василь Сухомлинський

“У творця нового життя – великі пристрасті і почування, за які варто віддати життя”.

Олена Теліга, поетеса, громадський діяч

“Шануй мудрість, а не золото”.

Мелетій Смотрицький, поет, церковний діяч

“Справедливість цього світу так розмірена, що в одних відбирає, а другим дає владу і мудрість”.

Богдан Хмельницький, Гетьман України

ді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді оді о
 oo

Елеонора Мірошніченко, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри менеджменту та правового забезпечення господарської діяльності
Бердянського державного педагогічного університету

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ, ТВОРЧІ ЗАСАДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті йдеться про те, як у бізнесі проводиться оптимальний підбір ресурсів (кадрових, матеріальних, фінансових та інших), що дозволяють отримати максимальний дохід з урахуванням правових, економічних, соціальних, екологічних та інших стандартів, які прийняті та закріплені в суспільстві у вигляді законів, етичних норм, психологічних установок споживачів тощо.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в нашій економіці, роблять суттєво необхідною вимогу якомога швидше набувати досвіду господарювання у нових обставинах. Серйозно змінюються умови та принципи функціонування підприємств та виробничих об'єднань. Підсумки їх діяльності залежатимуть від конкурентоспроможності їх продукції на ринку. Розв'язуючи цю проблему, наші виробники могли б з вигодою для себе використати великий досвід фірм капіталістичних держав.

Жорстока конкуренція, широкий вибір товарів на ринку, швидке поновлення їх номенклатури постійно ставлять перед капіталістичною фірмою запитання: як споживач буде сприймати вироблену продукцію, які причини успіху або невдачі товару. Необхідність аналізу цих проблем пов'язана ще й зі збільшенням вартості розробки нових виробів, тобто з їх створенням. Усе це змушує фірми ретельно вивчати конкурентоспроможність товару, що вона виробляє.

Мета статті. Відобразити стратегію успішного бізнесу у вигляді формули, пояснити яке значення має маркетинг для бізнесу і управління, які інструменти маркетингу потрібно використовувати для успішного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, висока конкурентоспроможність товарів не є самоціллю фірми, це лише засіб отримання високого прибутку. Фірму цікавить не безвідносно до витрат досягнення найбільшої можливості конкурентоспроможності, а забезпечення такого її рівня, який дозволяє вийти на максимальний обсяг прибутку. Тому компанії працюють над підтримкою оптимального рівня конкурентоспроможності, прагнуть керувати нею.

Потенціал підприємства реалізується у конкурентній боротьбі на ринках різних типів. Успіх бізнесу починається з визначення стратегії

та розробки на її основі тактики підприємства, тобто проводиться оптимальний підбір ресурсів (кадрових, матеріальних, фінансових та інших), що дозволяють отримати максимальний дохід з урахуванням правових, економічних, соціальних, екологічних та інших стандартів, які прийняті та закріплені в суспільстві у вигляді законів, етичних норм, психологічних установок споживачів тощо. У загальному виді стратегію успішного бізнесу можна відобразити так:

$$E_{ft} = \frac{D_t}{P_t} = \frac{D_{on} + D_{нб} + D_{nc}}{P_a} \rightarrow \max,$$

за умовами, що $E_{Фт} > E_{Нт}$; якщо $E_{Фт} < E_{Нт}$, то бізнес не ефективний чи в цілому, чи тільки для підприємства, або для суспільства; тут $E_{Фт}$ та $E_{Нт}$ – фактичний та нормативний рівні ефективності бізнесу за період часу t ; D_t та P_t – сукупні доходи та ресурси підприємств за той же час, D_{on} – доходи, що залишаються у розпорядженні підприємства після виплати податків та відрахувань; $D_{нб}$ – доходи підприємства, що передані у формі податків в бюджет; D_{nc} – доходи підприємства, що передані у формі добровільних відрахувань у соціальні фонди; P_a – ресурси, авансовані підприємством.

Ця формула виражає успішний бізнес з точки

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ, ТВОРЧІ ЗАСАДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

зору суспільства в цілому, бо вона націлює підприємство не тільки на збільшення власних доходів, але й на активну участь в формуванні податкових бюджетних надходжень та соціальних фондів, а також на конкуренцію з активним балансом доходів та витрат. Підприємства, що здійснюють таку стратегію, мають не тільки конкурентоздатний потенціал, але й збільшують економічну могутність держави.

Різні співвідношення доходів та ресурсів за зіставленням з аналогічними стандартами, визначеними експертним шляхом, надають можливість оцінити конкурентоспроможність потенціалу підприємства. Така оцінка надається з використанням ряду показників та стандартів, за досягненням яких підприємство стає конкурентоспроможним. Методи розробки стандартів відрізняються надзвичайною різноманітністю, бо практика ринкових відносин у розвинених країнах нараховує століття. Та взагалі, вимірювання конкурентоспроможності підприємства – це “святе з святого”, суть його комерційної таємниці. Ця робота потребує наявності кваліфікаційного інтелектуального центру на підприємстві, вміння здобувати комерційну таємницю, що приховують конкуренти, в той же час не розголошувати свою, а також додатково вивчати та використовувати інформаційні джерела.

Без такої роботи жодна фірма, що поважає себе, не може розраховувати на успіх у бізнесі. Тому в країнах з розвинутою ринковою економікою підготовка кваліфікованих кадрів відіграє надзвичайно важливу роль у загальній системі бізнесу. Підготовку бізнесменів починають з раннього дитинства. Вже у початковій школі діти вивчають основи економіки та бізнесу. У США, наприклад, існує спеціальна суспільна організація “Бізнес кідз” (“Ділові діти”), мета якої – навчання юних американців мудрощам того, як робити гроші. Організація видає свій спеціалізований журнал для юних підприємців “Бізнес кідз” [5].

Підготовка підприємців продовжується у спеціалізованих коледжах, університетах та існуючих, як правило, при університетах вищих школах бізнесу та менеджменту.

Таким чином, існує система безперервної підготовки кадрів.

У нашому нерозвинутому бізнесі далеко не всі керівники фірм та підприємств відчули необхідність інноваційних перетворень у керуванні господарчо-фінансовою діяльністю. Про це свідчать інформаційні джерела: керівники вищого та середнього рівня підтримують та беруть

участь в інноваційних процесах у середньому 70%; 8% ставляться до них пасивно; 10% чинять опір; 12% ще не визначились. Серед інженерно-технічних працівників ці показники складають відповідно 55%, 17%, 12%, 16%.

Сьогодні більшість державних підприємств не працюють, а ті, що працюють, є збитковими, приватні ж підприємства у більшості керуються у своїй діяльності лише інтуїцією, економлячи на впровадженні інноваційних перетворень.

Усі перетворення, що відбуваються у нашому суспільстві, – економічні, політичні, соціокультурні, духовно-моральні – тісно пов’язані між собою та впливають одні на одних.

Глобальний процес перебудови потребує чимало часу, бо він пов’язаний з подоланням стереотипів мислення та з психологією людей. Але чим раніше будуть докладені зусилля з боку держави, керівництва підприємств та в цілому суспільства, тим швидше подолаємо економічну нестабільність, інфляцію, безробіття.

Маркетинг є одним з наймолодших напрямів, що пов’язані з бізнесом та управлінням. Відомий фахівець з маркетингу Ф. Котлер трактував його як вид людської діяльності, спрямований на задоволення потреб за допомогою обміну. Існує багато визначень цього поняття, але незаперечним є те, що сучасний маркетинг – це особлива галузь економічної науки, що розв’язує проблеми реалізації у широкому смислі, розробляючи та застосовуючи відповідний інструментарій [1; 6].

Про значення маркетингу свідчать масштаби залучення до нього працівників та рівень витрат на маркетингові дослідження в економічно-розвинених країнах.

Наприклад, за оцінками експертів, у США зайняті маркетинговою діяльністю становлять від чверті до третини всіх працівників у цивільних галузях. Одним з найважливіших чинників щодо призначення на посади керівників різних структурних підрозділів фірми є мислення, яке відповідає концепції управління. Отже, значну частину фірм та корпорацій очолюють фахівці з маркетингу.

Світова економіка ввійшла в епоху, якій притаманні: жорстке посилення конкуренції, “комодизація” (перетворення раніше унікальних продуктів у звичайні), стрімке старіння технологій, маркетингових ідей, професійне та владне проникнення Інтернету в усі сфери економіки. Нова економіка – це світ, у якому комунікаційні технології створюють глобальну конкуренцію не тільки для споживчих товарів, але й для банківських позик та інших послуг, які не можна спакувати в скриньку та відправити.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ, ТВОРЧІ ЗАСАДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Ті фірми, які відразу поринули у хвилі новотечії, застосовуючи всі свої активи та постійно навчаючись всьому новому, витримали випробування нової економіки і успішно розвивають далі свій бізнес. Але ті, що витрачають багато часу на роздуми чи потрібні їм різні інновації, втрачають свої позиції. У 2000 р. збанкрутіли 176 американських корпорацій, а в 2001 р. – вже 257. Нова економіка – це економіка постійних змін, а максимальну віддачу від бізнес-діяльності отримують тоді, коли Інтернет – маркетинг, Інтернет – продаж, Інтернет – планування тощо охоплюють усі підрозділи фірми, починаючи з її серцевини.

Вплив на покупця щодо придбання саме цього товару здійснюється різними методами: рекламними проспектами, об'явами, телефільмами, участю у ярмарках, виставках, наданням пільг тощо. Ці засоби називаються комунікативною політикою і відомі у спеціальній літературі як засоби ФОРСТІЗ – формування попиту та стимулювання збуту [1].

Мета служби ФОРСТІЗ – довести інформацію про товари та їх споживчі якості до менеджерів. Для цього бізнесмени повинні враховувати різноманітні чинники та відомості.

Формування попиту (ФОР) припускає, що кожний споживач постійно зустрічається із завданням вибору серед безлічі товару того, який найкраще відповідає його попиту, ще до придбання товару. Тут і застосовують заходи ФОР.

Стимулювання збуту (СТІЗ) передбачає заходи щодо поширення продажу товару, який вже не визнається новим. Діяльність ФОРСТІЗ за звичаєм відносять до невиробничих витрат, тому прагнуть обмежити її фінансування. Але існує деякий мінімум витрат на нього, нижче якого спускатись недоцільно, тому що результати діяльності будуть несуттєвими або навіть нульовими.

Для підприємства, що не має досвіду роботи на зовнішньому (або внутрішньому) ринку, для введення свого товару доцільно використати метод “слідування за лідером”. Для цього обирають фірму, що успішно реалізує товар, отримують дані щодо її витрат на ФОРСТІЗ та обсягу збуту за рік і визначають величину $K: K=R:V$, де R – витрати на ФОРСТІЗ, V – обсяг збуту. Розміри K та запланованого підприємством збуту визначають необхідні витрати на ФОРСТІЗ. У зв'язку зі зростанням конкуренції на зайнятому секторі ринку необхідно підвищити отриманий результат витрат на 5 – 10%.

Конкурентна боротьба за оволодіння внутрішніми та світовими ринками примушують

компанії та фірми шукати нові стратегії у маркетингу.

Старий арсенал стратегій, орієнтований на здешевлення виробничого товару, підвищення його якості, розробка нових видів продукції в теперішній час не завжди себе виправдовує. Тому пошуки джерел, що ведуть до збільшення рівня прибутковості, тобто зменшення собівартості виробленої продукції, підштовхнули до винаходження нової стратегії яку позначили як “таргет-костинг”.

Якщо традиційна формула ціноутворення товару має вигляд: Ціна = Собівартість + Прибуток, то у торгент – костингу вона трансформується у рівність: Ціна = Ціна – Прибуток. Це дозволяє вести контроль та економію витрат ще на стадії проектування випуску продукції. Ця система передбачає розрахунки собівартості продукту, виходячи з попередньої ціни реалізації. Вона визначається за допомогою маркетингових досліджень, а тому є очікуваною ринковою ціною товару. Таким чином, цільова собівартість виробу розраховується як різниця між очікуваною ринковою ціною та прибутком, що бажає отримати фірма. Тому всі учасники виробничого процесу працюють над тим, як спроектувати і виготовити продукт, щоб він відповідав цільовій собівартості.

Це винаходження належить японським фахівцям. Вона відрізняється принципово від концепції, що застосовують західні компанії. На Заході вдосконалення виробу відбувається за таким чергуванням етапів: проектування → собівартість → перепроєктування.

У Японії цей же процес має такий вигляд: собівартість → проектування → собівартість.

Перевага такої системи в тому, що на кожному етапі розробки нового продукту стосовно його собівартості обмірковується кожний фактор, що може на неї вплинути.

Та щоб не застосовувати дорогі технологічні матеріали, що неминуче призведе до виходу на стадію перепроєктування виробу, менеджери, маркетингологи, службовці постійно утримують заплановану цільову собівартість у голові. При цьому вони намагаються знаходити нові, нестандартні рішення.

Маркетинг перетворився в сучасних умовах у самостійну сферу бізнесу, але його ефективність та доцільність вимагають наявності певних умов:

- існування розвиненого ринку;
- свободу товаровиробника;
- підготовленість керівників господарств та фахівців з маркетингу;
- розвиненість централізованої системи збору різної інформації та її доступність;

ІНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ, ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

- існування спеціалізованих організацій щодо допомоги у здійсненні маркетингових заходів.

Висновки. Але сьогодні названі умови в нашій країні майже відсутні. Маркетинг в Україні має в основному інструментальний характер, тобто підприємства та різного роду фірми застосовують лише окремі елементи: рекламу, виставку, ярмарок і т. ін.

Успіх у підприємницькій діяльності переважно обумовлюється вибраною стратегією управління. Визначення стратегій, в свою чергу, залежить від багатьох факторів, основні з яких: обсяг потенціалу підприємства; рівень конкурентоспроможності потенціалу; частка ринку, що належить підприємству, оскільки від цього залежить, ким воно є – лідером, суперником або аутсайдером; мета підприємства – закріплення лідерства, вихід у лідери, закріплення в “середині” або запобігання банкрутству. Яку поставлено ціль – така й стратегія поведінки на ринку.

Щоб вибрати оптимальну стратегію, керівник має досконало володіти інформацією стосовно економічного потенціалу – сукупності всіх видів ресурсів, здібності робітників і, насамперед,

менеджерів і маркетологів щодо використання ресурсів, створення товарів, послуг та отримання максимального прибутку.

1. Андрусенко Г. О. *Основи маркетингу*. – К.: НОК ВО, – 1992. – 143 с.

2. Бакушев І. В., Гевко В. Х. *Планування маркетингових досліджень на підприємствах // Маркетинг в Україні – 2001 – №3.*

3. Варгатюк А. *Терміново потрібні позитивні зміни. Інновація*. – 1993. – №2 (15).

4. Долішній М. І., Злупко С. М., Вачевський М. В. *Соціально-трудова потенція: теорія і практика. (Колективна монографія)*. – К.: Наукова думка. Частина 2, – 1994.

5. Кравченко М. О. *Кадрова складова інноваційного потенціалу промислових підприємств // Маркетинг в Україні – 2001 – №1.*

6. Максимчук І. А. *Роль маркетингу у становленні ринкової економіки*. – К.: Інформація і ринок. – 1992. – №1. С.24.

7. Радченко К. І. *Облік та управління за цільовою собівартістю; маркетинг. // Регіональні перспективи*. – 2003 – №2 – 3, Кременчук.

*Тетяна Сидорченко, кандидат економічних наук, старший викладач
Бердянського державного педагогічного університету*

ІНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ, ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті досліджується інфраструктура страхового ринку, яка переважно характеризується з боку інституціонального або територіального аспектах чи їх сукупності.

Постановка проблеми. Успішність ринкових перетворень у тій чи іншій країні, як свідчить світовий досвід, значною мірою залежить від наявності, комплексності та рівня розвитку інфраструктурних ланок, притаманних ринковій, тобто конкурентній економіці.

Страховання та страхові відносини є невід’ємною частиною економіки країни, всієї сукупності ринкових економічних відносин. Враховуючи, що економічна сутність страховання як економічної категорії полягає у замкнених перерозподільчих відносинах між учасниками процесу страховання, слід зазначити доцільність дослідження інфраструктури страхового ринку. На формування цієї інфраструктури не можуть не впливати закони ринкової економіки та існуюче ринкове середовище, які, насамперед, зумовлюють основні принципи організації діяльності страхових

компаній – головної інфраструктурної ланки страхового ринку.

Мета статті. Визначити сутність страхування, виділити чотири функції страхування, пояснити як здійснюється схема страхових відносин, які ринки можна виділити за галузевою ознакою, звернутись до організації страхового ринку у провідних ринкових країнах і проаналізувати цей досвід з метою можливого його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Страховання – це захист майнових інтересів суб’єктів господарювання і громадян у разі певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, які формуються зі сплачуваних ними страхових внесків.

Страховання є економічною категорією, сутність якої полягає у розподілі збитків між всіма учасниками страховання. Це свого роду

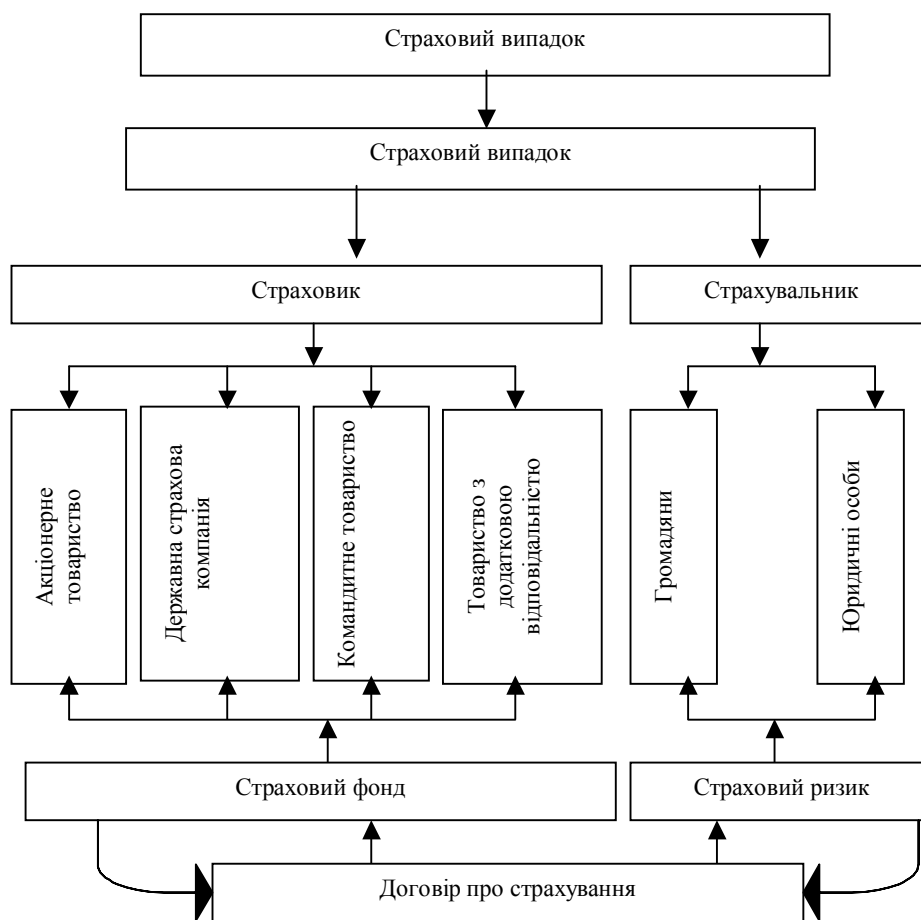
ІНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ, ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

кооперація боротьби з наслідками стихійного лиха та суперечностями всередині суспільства, що виникають на основі господарських відносин між членами суспільства.

Можна виділити чотири функції, що виконує страхування, – ризику, попередження, заощадження та контролю. Зміст ризикової функції полягає у компенсації ризику. У рамках дії цієї функції відбувається перерозподіл грошової форми вартості між учасниками страхування у зв'язку з наслідками випадкових страхових подій. Ризикова

функції – контроль за самецільовим формуванням і використанням коштів страхового фонду [6].

Страхування може здійснюватися в обов'язковій та добровільній формах. Обов'язкове страхування здійснюється у силу закону. Види, умови і порядок проведення обов'язкового страхування визначаються діючим законодавством України. Добровільне страхування відбувається на підставі договору між страховиком і страхувальником. Принципова схема процесу формування страхових відносин наведена на рис.1.

Рис.1. Принципова схема страхових відносин

функція страхування є головною, оскільки страховий ризик безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – компенсацією матеріальних збитків потерпілим.

Метою попереджувальної функції страхування є фінансування за рахунок коштів страхового фонду заходів зі зменшення страхового ризику. Зміст заощаджувальної функції полягає у тому, що за допомогою страхування заощаджуються кошти на доживання. Це заощадження викликане потребою у страховому захисті досягнутого “сімейного достатку”. Сутність контрольної

Згідно із Законом України про страхування “страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України “Про господарські товариства” з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності”. “Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є

ІНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ, ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

страхувальниками відповідно до законодавства України”. “Страховий ризик – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов’язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі” [1].

Враховуючи вищенаведене, можна визначити страховий ринок як певну сферу економічних відносин і особливу соціально-економічну інфраструктуру, де об’єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит та пропозиція. Страховий ринок можна розглядати також як форму організації грошових відносин зі створення і розподілу страхового фонду для забезпечення страхового захисту суспільства, як сукупність страхових організацій (страховиків), які беруть участь у наданні відповідних послуг.

Первинну ланку страхового ринку становить страхове товариство або страхова компанія: саме тут здійснюється процес створення і використання страхового фонду, формуються економічні відносини окремих осіб, груп та колективів.

В ринковій економіці окремі суб’єкти господарювання визначають, яку частину прибутку спрямувати на страхування, а яку – на накопичення. Відповідно до цього формуються страхові послуги та створюються умови для виникнення конкурентного середовища, де страховий ринок виконує регулювальну функцію.

Страховий ринок формується паралельно із становленням ринку товарів і послуг та є його невід’ємним і важливим елементом.

У фахових виданнях інфраструктура страхового ринку переважно характеризується з боку інституціонального або територіального аспектів чи у їх сукупності.

В інституціональному аспекті вона представлена акціонерними, корпоративними, взаємними та державними страховими компаніями. У територіальному аспекті традиційно виділяють місцевий (регіональний) страховий ринок, національний (внутрішній) і світовий (зовнішній) страхові ринки. Характерним прикладом останнього може служити створення загальноєвропейського страхового ринку країн – членів ЄС.

За галузевою ознакою виділяють ринки: особистого страхування, майнового страхування, страхування відповідальності та страхування економічних ризиків. У свою чергу, кожний з них поділяється на окремі сегменти, наприклад, ринок

страхування від нещасних випадків, ринок страхування домашнього майна та ін.

Учасниками страхового ринку виступають продавці, покупці та посередники, а також їх асоціації. Категорію продавців складають страхові та перестраховальні компанії. У ролі покупців виступають страхувальники – фізичні і юридичні особи, які вирішили оформити договір страхування з тим або іншим продавцем. Посередниками між продавцями і покупцями є страхові агенти і страхові брокери, які сприяють укладенню договору страхування.

У сучасних умовах страхові компанії все більше виконують функції спеціалізованих кредитних інститутів – займаються кредитуванням певних сфер і галузей господарської діяльності (при цьому вони займають провідні, після комерційних банків, позиції за розміром активів і можливостями їх використання як позичкового капіталу). Це дозволяє страховим компаніям з року в рік збільшувати інвестиції у високоприбуткові довгострокові цінні папери з фіксованими термінами погашення, головним чином в облігації промислових корпорацій, державні облігації та заставні під нерухомість .

У розвинутих країнах Заходу страховий ринок є об’єктом свідомого державного регулювання.

Страхові продукти, з якими страховик виходить на ринок, є одними з основних керованих факторів. Це умови конкретних видів особистого і майнового страхування, яке залежно від вимог ринку запроваджує керівництво страхової компанії. Чи не найважливіше серед них – цілеспрямована тарифна політика, яку складають система пільгових тарифів (комісійних, надкомісійних), заохочувальна бонусна система винагород.

Суттєво впливають на страхові компанії зміни у соціальній сфері, які тісно взаємопов’язані з запитами клієнтів до персоналу компаній. Об’єктивно високі критерії рівня життя населення ринкових країн призвичаїли клієнтів страхових компаній до високих стандартів в обслуговуванні.

Страхові компанії складають основу інституціональної структури страхового ринку. З фінансового погляду вони є формою вираження страхового фонду, а зосереджені у страховому фонді ресурси – джерелом довгострокових кредитів. У США, наприклад, на фінансові ресурси страхових компаній припадає біля 50% довгострокових кредитів, які видані промисловим і торговим компаніям .

Звернемось до організації страхового ринку у провідних ринкових країнах і проаналізуємо цей

ІНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ, ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

досвід з метою можливого його використання в Україні.

Американські страхові монополії контролюють приблизно 50% всього страхового ринку індустріально розвинутих країн світу. В США працює більше 8 тисяч компаній майнового страхування та біля 2 тисяч компаній, що страхують життя [2].

Кожен штат має своє страхове законодавство і свій регулювальний орган (нагляд). Єдиного федерального закону про страхування і єдиного федерального органу з нагляду за страховою діяльністю не існує.

Діяльність усіх страховиків США ретельно аналізується трьома консалтинговими компаніями: A.M. Best, Moody S., Standart & Poors, які займаються аналізом стану страхових фірм і щоквартально видають каталоги з послуг, що фірми надають. Вони публікують у пресі офіційні рейтинги надійності страхових компаній для клієнта та інформацію щодо стану їх платоспроможності.

Страховий бізнес Великобританії протягом багатьох років зосереджується у Лондоні і спирається на значний кадровий потенціал фахівців страхової справи, високорозвинену інфраструктуру ринку, а також на присутню тут широко відому за межами Великобританії страхову корпорацію "Ллойд". До речі, у 1990 р. у Великобританії налічувалося 690 національних і 143 іноземних страхових компаній.

Функції органу державного страхового нагляду у Великобританії покладені на Департамент торгівлі та промисловості (Department of Trade and Industry, DTI), який очолює Державний секретар із торгівлі та промисловості. На практиці повсякденний страховий надгляд здійснює Страховий відділ Департаменту торгівлі та промисловості.

Страхові компанії і фізичні особи не мають права займатися страховим бізнесом у Великобританії доти, доки не отримують ліцензію Департаменту торгівлі та промисловості.

Особлива структура англійського страхового ринку – Управління із захисту страхувальників (Policyholders protection Board), яке було створено відповідно до Закону про захист прав страхувальників 1975 р. (Policyholders Protection Act, 1975). Закон зумовлював необхідність створення особливого компенсаційного фонду страхувальникам за рахунок грошових відрахувань усіх страхових компаній, які здійснюють страхові операції у Великобританії.

Кошти компенсаційного фонду страхової компанії використовуються у разі банкрутства для

повної або часткової компенсації збитків за договорами обов'язкового страхування.

Щорічний приріст обсягу надходжень страхових платежів становить у Німеччині 10%. Особисте страхування у структурі національного страхового ринку займає біля 37%. Медичне страхування, яке користується дещо меншою популярністю, ніж в інших країнах Західної Європи, складає біля 12% загального обсягу надходжень страхових платежів. Майнове страхування займає 51% національного страхового ринку у Німеччині [5].

Страхова справа у Німеччині поділена між системою державного соціального забезпечення та приватним сектором страхових послуг. Соціальне страхування є обов'язковим для всіх робітників найманої праці, якщо вони не охоплені сектором приватних страхових справ. Мається на увазі страхування старості, на випадок безробіття, страхування на випадок часткової втрати працездатності.

Усі діючі у Німеччині національні та іноземні страхові компанії підлягають обов'язковому державному страховому нагляду з боку Федерального відомства нагляду за діяльністю страхових компаній (BAV).

Одна з головних функцій діяльності BAV – моніторинг рівня платоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній суб'єктів господарювання страхового ринку Німеччини.

До складу узагальненої інфраструктури страхового ринку входять наступні ланки:

а) товариство взаємного страхування (ТВС) – форма організації страхового фонду на основі централізації коштів за допомогою пайової участі його членів. Учасник товариства взаємного страхування одночасно виступає як страховик і страхувальник. Роль і значення ТВС, які діють на страховому ринку, постійно зростають. У США ТВС складає 6% від загальної кількості страховиків, які спеціалізуються на операціях особистого страхування (всього біля 200), але на їх частку припадає 42% продажу полісів особистого страхування. В Японії товариства взаємного страхування є переважною формою організації особистого страхування;

б) урядові страхові організації (УСО) – некомерційні компанії, діяльність яких заснована на субсидюванні. Вони спеціалізуються на страхуванні від безробіття, страхуванні компенсацій робітникам та службовцям, і звільнені від сплати державних, федеральних і місцевих податків;

в) державна страхова компанія – публічно-правова форма організації страхового фонду, яка заснована державою;

Ірина Макарова, *старший викладач*
кафедри економіки підприємств
Олена Ліпанова, *старший викладач*
кафедри економіки підприємств
Бердянського державного педагогічного університету

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджується проблема відсутності фінансових ресурсів для розвитку малого бізнесу в харчовій промисловості, які впливають на інвестиційний розвиток підприємства.

Постановка проблеми. Входження харчової промисловості, особливо галузей, що здійснюють переробку сільськогосподарської сировини, в ринкові реформи, було пов'язано зі значними труднощами: відсутністю фінансування, кредитування й інвестування підприємств за рахунок державних коштів, зростанням цін на енергоносії, розривом традиційних економічних зв'язків із партнерами колишніх радянських республік, унаслідок припинення державної підтримки також внаслідок особливостей окремих підгалузей: виробництв, що були викликані переважно відсутністю сировини та переповненням вітчизняної, ринку імпортованої харчової продукції. Водночас на сьогодні харчова промисловість входить у п'ятірку підгалузей, у яких подолання кризових явищ та відновлення обсягів виробництва відбувається найшвидшими темпами. Так, протягом останніх трьох років галузь мала позитивний приріст обсягів виробництва продукції, і якщо в цілому по промисловості цей показник дорівнював – 10%, то середньорічні темпи приросту обсягів виробництва продукції харчової промисловості становив – 16%. Наприклад, згідно з даними Держкомстату України, реальний приріст харчової промисловості становив у 2003 році – 16%, тоді як у цілому по промисловості – 20%. За даним показником харчова промисловість України займає четверте місце після машинобудування, целюлозно-паперової та поліграфічної промисловості і виробництва деревини. Щодо харчової промисловості Запорізької області, то її частка в загальній сумі продукції галузі у продукції галузі України досить незначна – 0,7%. Хоча в структурі промисловості регіону частка продукції харчової промисловості становить третину – 38,9% в структурі продукції галузі промисловості області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невід'ємною складовою ринкового реформування харчової промисловості є реформування відносин власності, становлення і розвиток різних форм господарювання. У цьому плані розвиток підприємництва та малого бізнесу і харчової промисловості має особливе значення і потребує поглибленого наукового дослідження, що має здійснюватись за наступними напрямками: визначення ролі і значення малого бізнесу та підприємництва для сучасної. стану розвитку харчової промисловості; здійснення оцінки ефективності діяльності малих підприємств харчової промисловості; визначення проблем функціонування підприємництва та малого бізнесу в харчовій промисловості шляхів їх подолання та перспективних напрямів розвитку. Проблеми розвитку малого бізнесу в харчовій промисловості досліджувались у працях С.М. Аржевітіна, П.П. Борщевського, Л.В. Дейнеко, Д.Ф. Крисанова М.П. Сичевського, В.М. Трегобчука, однак ці роботи присвячені висвітленню згаданих проблем на рівні держави, тоді як регіональні аспекти розвитку підприємництва в галузі лишаються маловивченими.

Мета статті. Дослідити роль та значення малих підприємств у сучасному розвитку харчової промисловості Запорізької області. Визначити найважливіші важелі фінансової підтримки малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль та значення малих підприємств у сучасному розвитку харчової промисловості Запорізької області, слід відзначити, що вони зумовлюються, по-перше, роллю і значенням підприємництва та малою бізнесу в становленні, функціонуванні ринкового механізму господарювання взагалі, а по-друге,

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

специфічними особливостями галузей та виробництв харчової промисловості.

Роль малих підприємств у ринковій економіці визначається їх здатність гнучко та швидко реагувати на зміни в ринковій кон'юнктурі, забезпечувавши розвиток конкурентних відносин, сприяти зменшенню соціальної напруги шляхом створення додаткових робочих місць, більш раціонального використання трудових ресурсів. Харчова промисловість як галузь з високими темпами обертання обігових коштів та швидкими темпами окупності капітальних вкладень є привабливою для підприємницької діяльності, а специфіка організації технологічних процесів забезпечує можливість організації випуску продукції малими підприємствами (особливо це стосується виробництва хлібобулочної продукції, кондитерських виробів, ковбас, копченостей, морозива та ін.), крім того, створення малих підприємств не вимагає значних витрат на створення виробничої і соціальної інфраструктури, що особливо важливо в умовах дефіциту власних фінансових ресурсів і відсутності державного фінансування галузі [4].

У 2003 році в харчовій галузі Запорізької області функціонувало 328 підприємств, з них 146 або 44,5 % малі. Малі підприємства переважають у таких підгалузях харчової промисловості Запорізької області: м'ясна, виробництво молочних продуктів та хлібобулочних виробів, виробництво жирів та кондитерських виробів.

Як і в інших регіонах України, в Запорізькій області простежується тенденція до браку на регіональному ринку продуктів харчування місцевого виробництва, а також до незадоволення вимог раціонального харчування згідно з нормами споживання.

В останні роки в українській політиці та економіці намітилися позитивні тенденції до покращення загального середовища діяльності підприємництва. Проте наявні і негативні явища, які стримують розвиток та позитивні процеси і такі, що створюють нові труднощі. До їх числа насамперед необхідно віднести неефективність державної політики стосовно малого підприємництва, що виражається у відсутності ресурсної підтримки малого бізнесу, недостатності фінансово-кредитних та майнових ресурсів.

Однією з основних проблем, з якими стикаються малі підприємства, які працюють в галузі харчової промисловості, є відсутність реальних можливостей в отриманні підприємцями необхідної інформації щодо широкого спектру життєво важливих питань, зокрема:

- нормативно-правових актів, що регламентують

порядок і умови діяльності суб'єктів малого підприємництва, а також повноважень контролюючих органів;

- про стан ринку та конкуренції, ресурсів (в тому числі сировинних), необхідних для діяльності малих підприємств;

- про державне майно, що здається в оренду, а також таке, що виставляється на продаж;

- про державне замовлення та умови проведення конкурсів.

Також однією з найвагоміших перепон на шляху розвитку малого бізнесу в харчовій промисловості є відсутність фінансових ресурсів для інвестиційного розвитку, а значить і сповільнений розвиток інвестиційних процесів, які є рушійною силою економічного зростання.

Найважливіші важелі фінансової підтримки малого бізнесу харчової промисловості можна поділити на прямі і непрямі методи.

Механізм прямих заходів включає такі основні форми фінансової підтримки малого бізнесу, як: надання позик, формування фондів розвитку, створення спеціалізованих фінансових установ [3].

До основних форм непрямой фінансової підтримки можна віднести податкові знижки, повне або часткове звільнення від сплати окремих податків.

Основні механізми, що створюють умови для фінансової підтримки суб'єктів малого бізнесу, включають:

- наявність достатніх обсягів позичкового капіталу;

- інфраструктуру суб'єктів, що здійснюють фінансову підтримку;

- прийнятні умови співпраці.

Однією з основних форм фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу кредитування малих підприємств.

Проте у сфері кредитування малого бізнесу існує ряд проблем. По-перше у сфері кредитування великого бізнесу необхідне вдосконалення захисту прав кредиторів. По-друге, малому бізнесу важко отримати банківський кредит тому, що підприємцям складно надати адекватне ліквідне забезпечення кредиту. По-третє, кредитування малих підприємств вимагає зі сторони банків значних трудових затрат, питома частка операційних затрат банків на одиницю, кредитних вкладень при кредитуванні малого бізнесу є вищою, ніж аналогічних вкладень при кредитуванні великого бізнесу.

Аналіз цільовою використання кредитів засвідчує наявність помітних зусиль малих підприємств розширювати чи модернізувати своє виробництво. Кредити також використовуються на виплату заробітної плати, погашення заборгованості перед постачальниками,

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

бюджетами різного роду і менше на операції, пов'язані зі збутом продукції. Кредитуванню виробничих потреб, пов'язаних з модернізацією підприємства, банки надають певну перевагу, а щодо операцій на погашення заборгованості, виплату заробітної плати, то у цих випадках банки створюють більше перешкод.

Треба зазначити, що у більшості проектів малого та середнього бізнесу, які носять інвестиційний характер, значна частина кредитних ресурсів, що залучаються, використовується для придбання машин, обладнання, будівель та приміщень.

Упровадження і розвиток операцій фінансового лізингу дозволяє суттєво полегшити подолання вказаних труднощів. Лізинг вигідно відрізняється від прямого кредитування для купівлі обладнання своєю економічною ефективністю та цільовою спрямованістю. Однією з найбільш важливих переваг усіх форм лізингових операцій для малих підприємств є значно менші вимоги для забезпечення угоди в порівнянні з комерційними кредитами. Використання механізмів лізингу дозволяє зацікавити інвесторів вкладати кошти у сферу виробництва внаслідок більш високого ризику кредитування лізингової компанії, ніж кожного конкретного підприємства окремо. Проте насамперед необхідно усунути ряд існуючих суперечностей у чинному законодавстві стосовно фінансового лізингу, і, по-друге, для розвитку лізингового механізму у сфері малого підприємництва забезпечити сприяння спеціалізованих структур, що надають у лізинг майно, але використовується чи використовується нерационально (в тому числі майно підприємств банкрутів) [1].

У період сильних бюджетних обмежень важливий розвиток таких непрямих форм сприяння, як виступ держави гарантом з інвестиційних кредитів, отриманих суб'єктами малого підприємництва від кредитних організацій на комерційній основі. Поєднуючи свої зусилля з банківською системою та системою взаємної поруки, держава може збільшити ефект важеля того обсягу фінансування, що виділяється. Таким чином держава спонукає банки і лізингові компанії надавати фінансування малим підприємствам, частково гарантуючи ці інвестиції на базі створення регіональної мережі гарантійних резервів, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів. У цих партнерських відносинах між державою і банками державна підтримка відіграє стимулюючу роль, проте не підміняє собою банківську систему і, як свідчить досвід економічно розвинутих держав, розподіл кредитних ризиків між банками державою є

найбільш дієвим механізмом забезпечення доступу підприємців до кредитних ресурсів.

Іншим фінансовим механізмом підтримки малого бізнесу є залучення венчурного капіталу. Венчурний капітал – відносно новий інструмент фінансування. Постачальник позикового капіталу стає співвласником компанії, в яку інвестуються кошти. Венчурне фінансування повинно бути у сфері інноваційних розробок і високих технологій. Для розвитку цього механізму необхідне створення спеціальних венчурних фондів та активізація роботи технопарків, бізнес-інкубаторів і бізнес-центрів, що займаються відбором, експертизою та просуванням на ринок інвестиційних проектів для малих підприємств.

Ефективним механізмом є розвиток системи мікрокредитування. Мета мікрокредитування полягає у створенні високодинамічної та ефективної системи фінансування малих підприємств з метою додаткового стимулювання виробництва і розподілу товарів й послуг, а також для надання допомоги підприємцям-початківцям у набутті досвіду отримання прибутку та накопичення капіталу. Мікрокредитування є гнучкою формою класичного банківського кредиту, що дозволяє без перешкод розпочати бізнес без наявного стартового капіталу та кредитної історії. Програми мікрокредитування найбільш популярні в державних і регіональних фондах підтримки малого підприємництва, які відповідно до діючого законодавства надають суб'єктам малого підприємництва кредити без отримання банківської ліцензії.

Ще одним механізмом підтримки малого бізнесу є субсидування відсоткової ставки за банківськими кредитами, що передбачає кредитування суб'єктів малого підприємництва на пільговій основі з компенсацією різниці частини відсоткових ставок за рахунок бюджетних фондів через систему фондів підтримки суб'єктів малого підприємництва. Проте необхідно відзначити, що цей механізм вимагає залучення значних бюджетних коштів, і тому повинен використовуватись обачно для підтримки певних проектів, критерії відбору яких необхідно чітко визначити та обґрунтувати. Цей механізм пов'язаний з механізмом гарантування кредитних ставок.

Незважаючи на систему фінансово-кредитної підтримки необхідно проводити в державі політику створення умов для самофінансування малого бізнесу. Звичайно, система регулювання умов інвестиційної діяльності не є стабільною і коригується залежно від економічної політики держави у кожен конкретний період. Зараз такими важливими для економіки взагалі та малого бізнесу зокрема є:

ЦЕНТРИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ГІДНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ

1. Формування амортизаційної політики, спрямованої на створення власних інвестиційних ресурсів.

2. Закріплення та вдосконалення існуючої спрощеної системи оподаткування для малих підприємств з диференціацією суб'єктів та об'єктів оподаткування.

3. Політика ціноутворення з акцентом на оцінці відтворювальної вартості робочої сили.

4. Зменшення податкового тиску на доходи.

5. Реалізація регіонального потенціалу ресурсів з урахуванням природного розміщення продуктивних сил.

6. Формування місцевої політики самоврядування з набором нормативно правових актів, що регулюють розвиток підприємницької діяльності з урахуванням специфіки регіону та харчової промисловості.

Висновки. Сьогодні можна констатувати позитивні результати системи фінансового механізму регулювання розвитку малих підприємств харчової промисловості поступово зростає виробництво харчової продукції, зовнішньоторговельний оборот продукції харчової

промисловості та інвестиційна привабливість харчової промисловості для нерезидентів, під особливим контролем знаходиться цінова ситуація на регіональному ринку, а також, що особливо важливо, спостерігається активність дій установ і органів влади, що підтримують діяльність харчової промисловості, зокрема малих підприємств галузі.

1. Бак Р.О. *Розвиток малого підприємництва в Україні та його фінансова підтримка* // *Фінанси України*. – 2000. – №11. – С. 131 – 133.

2. Корейко В. *Про забезпечення прискореного розвитку економіки України* // *Економіка України* – 2005. – №8 – С.20 – 30.

3. Купченко І.М. *Фінансовий механізм сприяння розвитку малого підприємництва* / *Фінансова України*. – 2003. – №5. – С. 65 – 69.

4. Сівков В.С. *Розвиток і розміщення малого підприємництва*. – К.: УАДУ, 2002. – 124 с.

5. Чухно А. *Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади)* // *Економіка України* – 2005. – №6. – С. 4 – 10.

Ірина Верховод, асистент

кафедри економіки й менеджменту

Мелітопольського державного педагогічного університету

ЦЕНТРИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ГІДНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ

У статті досліджується функціонування центрів професійної реабілітації інвалідів, їх значення у повноцінній інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями в соціальне середовище. Розглядаються проблеми підготовки інвалідів у реабілітаційних закладах з метою їх подальшого працевлаштування і зайнятості. Запропоновані шляхи вдосконалення механізму державного регулювання й підвищення ефективності управління системою професійної реабілітації інвалідів.

Постановка проблеми. Проблема державного регулювання та реалізації програм професійної реабілітації та зайнятості інвалідів набула особливої гостроти, оскільки в сучасних соціально-економічних умовах відсутність в інваліда професійної підготовки або неадекватність її рівня потребам ринку праці зменшує його шанси на працевлаштування і, як наслідок, на активне соціальне життя.

У 1993 році Генеральною Асамблеєю ООН прийняті Стандарти правила щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Основними цілями в цьому документі проголошуються попередження інвалідності і реабілітація інвалідів.

Реабілітація визначається як досягнення інвалідами оптимального фізичного, психологічного і соціального рівня діяльності, а також забезпечення рівних можливостей. Це означає “процес, завдяки якому різні системи суспільства і навколишнього середовища, такі, як обслуговування, трудова діяльність, інформація, стають доступними всім, особливо інвалідам” [4].

У 1999 році на Асамблеї міжнародної реабілітації в Лондоні прийнята Хартія третього тисячоліття, що визначає прагнення створити “світ з рівними можливостями для інвалідів і забезпечити повноцінне залучення цієї категорії населення в усі сфери життя суспільства” [6, 54].

ЦЕНТРИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ГІДНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ

Вивчення вказаних міжнародних документів дозволить Україні включитися в міжнародну систему гарантій соціальних прав інвалідів і створити умови для ефективного застосування загально визначених принципів і норм міжнародного права в Українському законодавстві.

В Україні проблема інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями в соціальне середовище набуває особливого значення у зв'язку зі зростанням їх частки в загальній структурі населення.

При зменшенні чисельності наявного населення в Україні протягом останнього десятиріччя домінує тенденція зростання інвалідності. За даними Держкомстату України, на початку 90-х років загальна чисельність інвалідів в Україні становила біля 3 % всього населення, або 1,5 млн. осіб. На початок 2006 року загальна чисельність інвалідів склала 2 млн. 495 тис. осіб, або 5,3 % від усього населення. Щорічно зростає також чисельність осіб, вперше визнаних інвалідами (понад 200 тис. осіб). Чисельність дорослих інвалідів у 2005 році склала 2372,6 тис. осіб. Проблема зайнятості інвалідів на сьогодні в Україні є надто гострою. Так, чисельність працюючих інвалідів (за даними 2005 року) становить лише 1,6 відсотка, що свідчить про дуже низький показник трудової активності осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Для повноцінної інтеграції осіб з обмеженими можливостями у соціальне середовище слід підвищувати їх конкурентоспроможність на ринку праці, що передбачає організацію роботи з профорієнтації інвалідів, їх підготовку в реабілітаційних та навчальних закладах з метою сприяння їх працевлаштуванню і зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вдосконалення системи професійної реабілітації інвалідів займаються такі вчені-економісти, як М.Л.Авраменко, А.Г.Шевцов, В.М.Пасічник, Ю.М.Куліков, Л.Г.Колешня, І.М.Терюханова, Т.Р.Тимошек та ін. Але проблеми подолання перешкод на шляху соціально-економічної інтеграції інвалідів у суспільство, збільшення обсягів охоплення їх професійним навчанням та гідна зайнятість не втрачають своєї актуальності.

Мета полягає у дослідженні функціонування центрів професійної реабілітації інвалідів та обґрунтуванні заходів щодо підвищення ефективності управління системою професійної реабілітації й удосконалення механізму її державного регулювання.

Методи дослідження: статистичний, аналітичний, метод інтерв'ювання.

Виклад основного матеріалу. Створення

умов для досягнення інвалідами рівноправності у повсякденному житті, сприяння в отриманні освіти, відновленні працездатності, виборі місця роботи є завданням Національної програми професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001 – 2005 рр., затвердженої Указом Президента України [2].

Здобуття освіти, професії є дуже важливим фактором у житті кожної людини, а для інваліда це набуває особливого значення. Правовою основою участі держави у розв'язанні проблем соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів є Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [1], який встановлює загальні засади та запроваджує економічні важелі впливу на підприємства з метою стимулювання процесу працевлаштування інвалідів, створення для них робочих місць.

Цим Законом визначено спрямування фінансової допомоги навчальним закладам, де здобувають професію і живуть інваліди, на придбання спеціалізованого медичного й технічного устаткування, комп'ютерної техніки, звукопідсилюючого обладнання колективного користування, обладнання для навчальних майстерень, здійснення професійно-трудової реабілітації [3, 93].

Головною організацією у системі професійної реабілітації інвалідів і перепідготовки спеціалістів регіональних центрів професійної реабілітації визначено Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, створений з метою виконання Указу Президента України від 23 травня 2001 року № 335.

З метою збільшення обсягів охоплення інвалідів професійним навчанням необхідне розширення мережі профільних центрів і навчальних закладів, що включатимуть міжрегіональні реабілітаційні центри професійної реабілітації інвалідів та регіональні центри в кожній області та місті.

Прикладом діяльності обласних центрів може бути Запорізький обласний центр професійної реабілітації інвалідів (ЗОЦПРІ) у Бердянську, на узбережжі Азовського моря, який було створено за рішенням сесії облради Головним управлінням праці та соціального захисту населення Запорізької державної адміністрації на початку 2004 року. Реабілітаційний процес у Центрі складається з професійної реабілітації, медичного, соціально-педагогічного та психологічного супроводу.

У Центрі живуть і навчаються інваліди I, II, III груп з комбінованими порушеннями здоров'я, з порушеннями опорно-рухового апарату, з ДЦП у віці від 18 до 55 років.

ЦЕНТРИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ГІДНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ

За час з 10.04.2004 до 22.06.2006 р. у Центр був направлений 171 інвалід області, пройшли професійну реабілітацію 135 інвалідів за робітничою професією “електромонтер телефонного устаткування та телефонного зв’язку”, “телерадіомеханік”, “оператор комп’ютерного набору – діловод”, “бухгалтерський облік”, “перукар” та “кравець” (термін навчання від 5,5 до 11 місяців). Більшість з випускників Центру працевлаштовані або продовжують навчання у ВНЗ.

Центр професійної реабілітації інвалідів проводить прийом на власній базі, де висококваліфікований кадровий склад сприяє професійному росту осіб з обмеженими фізичними можливостями. Позитивним доповненням виступають також вигідне географічне положення (морське узбережжя, чисте повітря, м’який клімат) та належний психологічний підхід персоналу.

Повернення до трудової діяльності або профпереорієнтація проводиться у відділенні професійної реабілітації. Для цього на базі ЗОЦПРІ діють навчально-виробничі майстерні та класи, зокрема швацької справи, перукарського мистецтва, підготовки спеціалістів з ремонту телерадіоапаратури тощо. Є й комп’ютерний клас, де готують операторів комп’ютерного набору та бухгалтерів.

Центр має можливість приймати інвалідів, що потребують додаткових засобів пересування, а викладачі Машинобудівного ліцею м. Бердянськ, які мають досвід роботи з інвалідами, самі приходять до аудиторій та майстерень Центру. Працівниками Центру постійно проводиться розробка й виконання цільових науково-методичних програм з професійної реабілітації, впровадження інноваційних методів профреабілітації з метою підвищення конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці.

Санаторно-гігієнічний режим Центру складається з чергування в розкладі навчання та лікування. У Центрі є відділення медико-соціальної реабілітації, де слухачі мають можливість набути життєво необхідні навички самообслуговування та пристосуватись до побутових умов. Працює зал лікувальної фізкультури з сучасними тренажерами. До послуг інвалідів є лікувальний масаж, фізіотерапевтичні та фітопроцедури, кімната психологічного розвантаження, де досвідчені психологи проводять тренінги.

Медична реабілітація інвалідів у Центрі здійснюється комплексно, з використанням багатого потенціалу санаторно-курортної системи

Бердянська. Для кожного слухача розробляється та чітко виконується індивідуальна програма реабілітації, налагоджено й побут: проживають слухачі у кімнатах по 2 – 3 особи, мають чотириразове харчування, зокрема й дієтичне. Для побутових послуг обладнані кімнати зі спеціальною побутовою технікою. І все це для інвалідів абсолютно безкоштовно [5, 25]. У вільний час слухачі мають змогу відвідувати культурно-розважальні заклади, бувати на екскурсіях. До їхніх послуг – зимовий сад, бібліотека, дискотека, оздоровлення на узбережжі моря.

Працівники Центру проводять соціально-експертну діагностику з метою визначення рівня соціально-середовищної та соціально-побутової адаптації: вивчення пізнавальних, комунікативних, творчих, психологічних, фізичних та художньо-естетичних інтересів та здібностей інвалідів, потреб у фізичних навантаженнях та розвитку за такими методами, як: анкетування інвалідів; створення автобіографії; аналіз суспільної думки інтерактивними методами; створення попереджувальних ситуацій, рольове моделювання майбутньої діяльності, дискусії; проведення занять для слухачів з основ соціально-правових знань; проведення тренінгів самокерування особистістю інваліда у розв’язанні життєвих проблем; використання відеозйомки для нагляду за динамікою розвитку особистості (професійні та особисті досягнення інваліда); трудотерапія; проведення фізичних змагань з шахів, шашок, армреслінгу, тенісу, волейболу, баскетболу, фігурного катання на візках; влаштування походів тощо. Матеріально-технічну базу Центру допомогли створити працівники Запорізького обласного відділення фонду соціального захисту інвалідів.

Зараз Центр проводить набір до груп за новими спеціальностями – квітникар-озеленювач (дизайнер, флорист) та бджоляр. Необхідність у таких спеціальностях для міст і сіл Запорізької області, особливістю якої є курортна система, сільськогосподарський ландшафт, де влітку відкриваються численні санаторії, будинки відпочинку, підтверджує моніторинг ринку праці. Розробляються і надаються рекомендації щодо подальшої соціальної, психологічної та фізичної реабілітації інвалідів за місцем проживання після закінчення профнавчання у Центрі.

Ринкова економіка загострює проблеми зайнятості інвалідів, ускладнює реалізацію конституційного права на працевлаштування. Професійній реабілітації та трудовій адаптації інвалідів, розкриттю їх резервних можливостей,

ЦЕНТРИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ГІДНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ

сприяє співробітництво з суспільними, партнерськими організаціями:

- семінари з основ підприємницької діяльності з допомогою інформаційного Бізнес-центру при Бердянському міськвиконкомі;

- “Круглий стіл” з юрисконсультом Центру зайнятості населення;

- лекції та виховні заняття з основ правових знань;

- проведення професійних проб і профтестувань;

- допомога у складанні бізнес-планів;

- проведення “ярмарків вакансій”.

Існує п’ятистороння угода між Головним управлінням праці та соціального захисту населення Запорізької ОДА, відділенням Фонду соціального захисту інвалідів, обласним центром зайнятості, Фондом соціального страхування від нещасних випадків та травматизму на виробництві та ЗОЦПРІ, яка частково допомагає у розв’язанні проблем.

Випускникам Центру надається характеристика-резюме, що допоможе інспекторам служби зайнятості зрозуміти, яким потенціалом володіє конкретна людина – особистість грамотна, цілеспрямована. Приємно бачити, як люди з обмеженими фізичними можливостями стають щасливими. Завдяки існуванню таких чудових проєктів у інвалідів з’явився реальний шанс стати особистістю, відчувати свою потрібність суспільству.

На нашу думку, слід створювати медико-соціальні комплекси для найбільш ефективного використання обладнання, приміщень, тобто об’єднувати заклади, підпорядковані одному міністерству, і не тільки.

На виконання Указу Президента України від 11.07.2005 № 1073/2005 “Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості населення на ринку праці в Україні” між регіональними центрами зайнятості, головними управліннями праці та соціального захисту населення, територіальними відділеннями Фонду і соціального захисту інвалідів та обласними центрами професійної реабілітації інвалідів укладені 4-х сторонні Угоди та проведені спільні наради, створені робочі групи для виявлення і максимального усунення причин, що перешкоджають працевлаштуванню інвалідів. Завдяки налагодженій взаємодії та координації роботи центрів зайнятості, регіональних відділень Фонду соціального захисту інвалідів, органів праці та соціального захисту населення рівень працевлаштування інвалідів зростає. Упродовж останніх 5 років кількість звернень інвалідів за послугами до Державної служби зайнятості

збільшилась майже у 1,5 раза. Якщо у 2002 році послугами державної служби зайнятості скористалося 6863 осіб з інвалідністю, у 2003 – понад 7000 осіб, у 2004 – 8300, то протягом 2005 року перебувало на обліку в службі зайнятості понад 10300 осіб. Роботу за сприянням служби зайнятості отримав майже кожний другий інвалід, який перебував на обліку у державній службі зайнятості.

МСЕКом слід розробити індивідуальну програму реабілітації більш ретельно, з урахуванням соціальної, медичної, професійної її частин та особливостей самого індивіда. Забезпечити фахову розробку індивідуальних програм. У сільській місцевості людина має найменші шанси для працевлаштування, але є можливість стати приватним підприємцем, відкрити свою швейну, ремонтну чи перукарську майстерню. У профцентрах інваліди навчаються організації цієї роботи, але для інвалідів немає ніяких пільг при реєстрації. Необхідність проходження багатьох інстанцій потребує від інваліда не тільки значного фінансового забезпечення, а й задовільного фізичного стану – тих компонентів, яких фактично немає.

Ще одним важливим питанням є відпрацювання єдиної системи обміну інформацією. Вона повинна замкнутись на структурах, які опікуються проблемами інвалідів, та суттєво покращити ситуацію з медико-соціальною, професійною та трудовою реабілітацією. Існує необхідність створення методичного центру для координації зусиль у наданні послуг у сфері професійної, медико-соціальної реабілітації та трудової адаптації інвалідів.

Слід також постійно організовувати семінари для обміну досвідом у різних реабілітаційних центрах, забезпечувати підготовку і перепідготовку фахівців таких центрів та відділень. Це є одним з основних завдань Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів.

Здійснюється організаційна та практична робота з розвитку міжнародних зв’язків у сфері професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями з метою вивчення кращого досвіду. Всеукраїнським центром професійної реабілітації інвалідів укладено та реалізується тристороння угода з Санкт-Петербурзькою державною соціальною професійно-реабілітаційною установою для інвалідів “Професійно-реабілітаційний центр” і Калуським територіальним центром професійної реабілітації інвалідів.

*Микола Бабич, пошукувач кафедри економіки сільського господарства
Миколаївського державного аграрного університету*

НЕОБХІДНІСТЬ ТА МОЖЛИВІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

У статті розглянуто необхідність та можливість реалізації механізму іпотечного кредитування на сучасному етапі формування земельних відносин власності в Україні. Зроблено висновки, обґрунтовано пропозиції щодо розв'язання визначеної проблеми в теперішніх умовах та на перспективу.

Постановка проблеми. В Україні реформування виробничих відносин і, зокрема, земельних, відбувається вже понад десять років. За цей період земля з державної в сільському господарстві набула статусу приватної. Проте, досі повною мірою не використовується одна з переваг приватного землекористування та володіння – іпотека землі. Тим більш гострою є ця проблема з огляду на фінансовий стан сільськогосподарських виробників: “іпотека – це задача у заклад землі ... з метою отримання грошової позики, так званого іпотечного кредиту” [1], тобто – можливість для землевласника отримання додаткових оборотних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За часів радянської влади вітчизняна економічна наука проблемі іпотеки землі уваги не приділяла, оскільки державна власність на землю не передбачала торгівлю нею та заставу для отримання грошових позик. В умовах розвитку ринкової економіки питанню організації іпотеки землі економісти-аграрники почали приділяти відповідну увагу. Дослідження за цією темою здійснюють П. Кулініч, С. Кручок, В. Заяць, В. Носік, С. Юркевич, Р. Корінець, О. Драпиковський, І. Іванова, О. Євтух, М. Федоров, І. Пучковська, та інші. Головна увага зосереджується на вивченні зарубіжного досвіду іпотеки землі, її суті, можливого механізму функціонування, організації спеціалізованих фінансових установ (земельних іпотечних банків), покликаних обслуговувати іпотечний процес. Аналіз наукових праць свідчить, що однозначності поглядів на цю проблему поки що немає. Практично відсутні дослідження з приводу можливої бази іпотеки землі в Україні, підходів до проблеми за умов, коли не діє ринок землі, більшість земель сільськогосподарського призначення передані в оренду, а виробництво постійно відчуває гостру потребу в додаткових оборотних коштах. Все це потребує дослідження

доцільності й можливості використання у вітчизняній практиці іпотеки землі.

Мета статті. Таким чином, визначена проблема вимагає розв'язання принаймні двох питань:

1. Чи дійсно іпотека може забезпечити потребу сільського господарства у додаткових оборотних коштах?

2. Чи можлива реалізація іпотечного кредитування сільськогосподарських земель?

Виклад основного матеріалу. Перше. Зрозуміло, що ефективно землеробство, як і будь-яка інша галузь, передбачає впровадження новітніх технологій та техніки. За підрахунками знос основних засобів у сільському господарстві у 10–15 разів перевищує їх поновлення. Парадокс у тому, що, з одного боку, з року в рік потрібно все більше і більше сільськогосподарської продукції для придбання техніки і пального, а з іншого – при використанні застарілої техніки врожайність рік у рік падає (таблиця 1).

Диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні засоби стимулює процес деіндустріалізації виробництва. Обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства зменшився від 11,8 млрд. грн. у 1990 р. до 496 млн. грн. у 2000 р., або в 23 рази. Не забезпечується навіть просте відтворення основних засобів. Загальна щорічна потреба для поновлення та придбання матеріально-технічних ресурсів складає 21–25 млрд. грн.

Отримати такі кредити, які б дозволили оновити фонд основних засобів, під заставу майбутніх врожаїв (найпоширеніша форма кредитування) неможливо, а під заставу землі?

Згідно із Земельним кодексом України на період до 1 січня 2010 року громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землю сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа може бути

**НЕОБХІДНІСТЬ ТА МОЖЛИВІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ
ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

Таблиця 1

Співвідношення цін на техніку, паливе і сільськогосподарську продукцію в 1990 та 2000 рр.

Технічний засіб і його марка	Роки	Кількість сільськогосподарської продукції, необхідної для придбання одиниці техніки (1 т пального), т		
		Зерно	цукрові буряки	соняшник
Трактор Т-150К	1990	37,8	233,8	25,1
	2000	235,7	861,0	200,1
Трактор ПМЗ-6АЛ	1990	14,1	87,2	9,4
	2000	73,6	316,7	73,6
Зернозбиральний комбайн СК-5 „Нива”	1990	34,2	211,7	22,7
	2000	383,0	1399,2	325,2
Бурякозбиральна машина КС-6	1990	59,6	368,5	39,6
	2000	342,2	1249,8	290,5
Автомобіль КАМАЗ-55102	1990	48,4	299,4	32,2
	2000	210,6	768,7	178,7
Бензин автомобільний	1990	0,6	4,0	0,4
	2000	3,6	13,2	3,1
Дизельне Паливо	1990	0,2	1,3	0,1
	2000	3,0	11,2	2,6

збільшена в разі успадкування земельних ділянок за законом [2]. Вартість такої земельної ділянки складає 870 000 грн. (при середній оцінці по Україні вартість 1 га сільськогосподарських угідь складає 8,7 тис. грн.). Під нього можна отримати позику близько 500 тис. гривень.

На початок 2000 р. оптові ціни на промислову продукцію були такими: трактор загального призначення – 90,8 тис. грн.; трактор просапний – 52,0 тис. грн.; плуг тракторний – 3,7 тис. грн.; борона зубова – 660 грн.; сівалка тракторна – 14,4 тис. грн.; машина для внесення в фунт мінеральних добрив – 1,4 тис. грн.; культиватор тракторний – 6,6 тис. грн.; жатка рядкова – 12,6 тис. грн.; комбайн кукурудзозбиральний – 131,7 тис. грн.; бурякозбиральна машина – 117,0 тис. грн.; кормозбиральний комбайн – 34,5 тис. грн.; роздавачі кормів на причепах для ферм великої рогатої худоби – 10,7 тис. грн.; транспортери для прибирання гною на фермах великої рогатої худоби та свинофермах – 21,8 тис. грн.; навантажувачі універсальні сільськогосподарського призначення – 21,8 тис. грн.; бензин автомобільний, т – 1364 грн.; дизельне паливо, т – 1337 грн.; мастильні матеріали, т – 1682 грн.; азотні добрива, т – 979 грн.; фосфорні добрива, т – 2 817 грн.; калійні добрива, т – 975 грн.; засоби захисту рослин, т – 253 тис. грн.; цемент, т – 105 грн.; вапно будівельне, т – 121 грн.

Якщо середній приватний наділ по Україні становить 4,3 га, то його вартість складає близько

37 – 38 тис. грн. Під нього можна отримати (60% вартості ділянки) позику 20 – 22 тис. гривень.

Зіставивши можливий розмір позики з цінами видно, що власники земельних ділянок до 100 га можуть купувати перелічені матеріально-технічні засоби, а громадяни, які володіють середнім наділом 4,3 га, зможуть придбати лише просту техніку та різні матеріальні ресурси.

Земельним кодексом України предметом іпотеки визначено земельну ділянку, яка перебуває у власності громадянина або юридичної особи, або частку у праві спільної власності на земельну ділянку [2]. Теоретично (а з 1.01.2005 року практично) абсолютна більшість власників земельних ділянок мають право скористатися іпотекою. Але впровадження іпотеки може виявитись нереальним.

По-перше, сільськогосподарське виробництво в Україні здійснюється практично повністю на орендованих землях (таблиця 2).

Суб'єктами ж іпотеки відповідно до чинного законодавства мають право виступати орендодавці, тобто власники сільськогосподарських земель. Оскільки сільськогосподарські підприємства сформовані на орендній основі, вони практично не мають об'єкта іпотеки (як уже зазначалось, предметом іпотеки може бути земельна ділянка, яка перебуває у власності громадянина або юридичної особи).

По-друге, нерозвиненість ринку земель сільськогосподарського призначення [3, 4, 5].

Катерина Марченко, аспірантка

Донецького національного університету

старший викладач

Бердянського державного педагогічного університету

ШЛЯХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується глобалізація, яка носить неминучий характер, оскільки рівень інтернаціоналізації ринків товарів та послуг уже настільки високий, що їх неможливо уявити тільки з вітчизняними аналогами, без закордонних, а також товарами, виробленими одним виробником у різних країнах.

Постановка проблеми. Слово “глобалізація” стало широко вживаним економічним терміном у 90-і роки ХХ-го століття. Ним характеризують все більшу інтеграцію національних економік, яка відбувається у процесі розширення міжнародної торгівлі, інтернаціоналізації інвестицій та фінансів. Глобалізація охоплює усе нові й нові регіони Землі, породжуючи якісні зміни у світовому господарстві й стаючи однією з найактуальніших тем для дискусій і оцінок, поряд з темами високих технологій, подолання бідності, нерозповсюдження зброї масового враження, тероризму, кліматичних змін та екології.

Дискусійність питання глобалізації зумовлена масштабністю цього явища та глибиною перетворень у світовій економіці, тому й думки дослідників у її оцінках розділилися. Одні розглядають глобалізацію як благо, тому що вона здатна підняти продуктивність та життєвий рівень в усьому світі з тієї причини, що глобальна інтеграція економіки здатна краще раціоналізувати поділ праці, раціональніше розподілити технологічні процеси по країнах з низьким рівнем заробітної плати і кваліфікації та країнах з високим рівнем заробітної плати і кваліфікації. Це дасть можливість міжнародним фірмам досягти більшої економії через використання переваг різних регіонів і країн, дозволить пересувати капітал в інші країни, які пропонують більш вигідні умови для інвестицій, що врешті позначиться і на вартості споживання. Критики ж глобалізації вважають, що зростаюча конкуренція з боку країн, що розвиваються, з низьким рівнем заробітної плати, скоротить кількість робочих місць і знизить заробітну плату в заможних країнах. Вони попереджають про “гонку донизу, коли країни знижують заробітну плату, податки, соціальну допомогу і послаблять контроль за доквіллям, аби стати більш “конкурентоздатними”, адже конкурентний тиск підриває можливості держави у проведенні власної соціально-економічної політики. Вони також турбуються з приводу

зростаючого впливу фінансових ринків, які здатні викликати економічний хаос, як це вже відбувалось під час європейської валютної кризи у 1992 – 1993 рр., у Мексиці у 1994 – 1995 рр. і у Південно-Східній Азії у 1997 р. Тобто, глобалізації приписують протилежні якості і наслідки. Отже, спробуємо проаналізувати це явище з точки зору: його змісту; його загроз, ризиків, негативів та позитивів; його відношення до інтересів економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст глобалізації економіки різними дослідниками тлумачиться по-різному.

Так, на думку О.Біляєва та М.Диби, “глобалізація – це система різноманітних зв’язків і залежностей суспільного життя, в першу чергу, в економіці, які визначають нову якість в інтегруванні і цілісності у світі” [5, 57].

Л.Руденко розглядає глобалізацію як “поступовий рух на шляху подальшого економічного і соціального розвитку” [10, 53].

Є.Крихтін та М.Горожанкіна відзначають глобалізацію як “включення всього господарського організму світу у оптимальний варіант світового розвитку, базуючись на загальнолюдських цінностях, інтересах особистості, високій якості життя” [7, 79].

О.Азарян стверджує, що: “глобалізація світової економіки – є взаємопроникнення окремих елементів однієї економіки в іншу і формування на цій основі єдиної світогосподарської системи” [3, 86].

С.Соколенко вважає, що “глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв’язку її економіки зі світовою економікою в цілому” [11, 49].

М.Шимаї вбачає у глобалізації сукупність таких процесів та явищ, як транскордонні потоки товарів, послуг, капіталу, технології та інформації, переміщення людей між країнами, переважання орієнтації на світовий ринок в торгівлі та інвестуванні територіальну та інституціональну

інтеграцію ринків, а також виникнення глобальних проблем, для розв'язання яких необхідне всесвітнє співробітництво [1, 5].

Нам близька точка зору О.Білоруса, Д.Лук'яненка, які вважають, що "глобалізація – об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур та навколишнього середовища" [6, 8].

Б.Баді, професор Паризького інституту політичних досліджень, зазначає, що єдиного визначення феномену глобалізації не існує, але все ж він виділяє три виміри цього питання [4, 142]:

1. Глобалізація – історичний процес, що розвивається протягом багатьох століть;

2. Глобалізація означає уніфікацію і стандартизацію світу, життя за наближеними принципами, прихильність до єдиних цінностей, єдиних звичаїв та норм поведінки;

3. Глобалізація – це визнання зростаючої взаємозалежності, головним наслідком якої є підрив, розвал національного державного суверенітету під впливом дій нових суб'єктів – глобальних фірм, релігійних угруповань, міжнародних управлінських структур, які взаємодіють на рівні не тільки між собою, а й з самими державами.

Дійсно, перша теза Б.Баді спонукає заглянути у минуле і побачити, що ще Д.Рікардо, формулюючи теорію "порівняльних переваг" (1817 р.), розглядає аспект міжнародної торгівлі [9].

Згідно з цією теорією кожна країна має порівняльні переваги у виробництві якогось товару і отримує вигоду, торгуючи ним в обмін на інші. Спеціалізуючись на виробництві певного продукту та вступаючи в обмін з іншими державами, країна отримує позитивний ефект від міжнародної торгівлі, який реалізується у формі збільшення виробництва (виробничий ефект) та збільшення споживання (споживчий ефект). Це робить обмін вигідним для всіх сторін.

З часом, з ускладненням господарювання, модель порівняльних переваг Д.Рікардо модернізувалася західними економістами. І от, у середині 20-х рр. ХХ ст. економістами-неокласиками – Е.Хекшером та Б.Оліном було запропоновано дещо оновлену теорію порівняльних переваг і сформульовано її додаткові принципи [2]. Е.Хекшер та Б.Олін дійшли висновку, що в основі порівняльних переваг лежать порівняльні витрати в різних країнах. Аналізуючи вартість виробничих ресурсів в різних країнах Європи, вони вказали на доцільність поділу праці і спеціалізації залежно від місцевих умов і

мінімальності витрат [2, 171], а це вже мало ставлення до конкурентних переваг країн. Та головним їх внеском в економічну теорію є припущення, що нерівність цін на фактори виробництва, може стати причиною переміщення виробництва в інші країни. Тобто, між країнами переміщуються вже не просто товари – результати виробництва, як у Д.Рікардо, а капітали, технології, трудові ресурси, впливаючи на розвиток країн-реципієнтів. Держави, що забезпечені природними ресурсами, намагаються отримати капітал та технології, і переміщення факторів виробництва з однієї країни в іншу буде приводити до вирівнювання виробничих витрат між країнами. Таким чином, у концепціях торгівлі, заснованих на моделі Д.Рікардо [9] з доповненнями Е.Хекшера, Б.Оліна [2] торгівля та переміщення капіталів і технологій розглядається не просто як взаємовигідний обмін, а як засіб, за допомогою якого можна скоротити розрив у рівні розвитку між країнами. Фактично, описується та науково обґрунтовується явище сучасної глобалізації, де зовнішня торгівля переростає у широку зовнішньоекономічну діяльність з науково-технічним обміном, вивезенням капіталу тощо. Та й прикладів цього у Європі другої половини ХІХ-го століття було вдосталь.

Виклад основного матеріалу. Вже з цього видно, що глобалізація, через розбіжності економічних та соціальних умов у різних країнах – це дуже складний, суперечливий, неоднозначний, багатовекторний, напівсуб'єктивний у судженнях процес, явище, розвиток якого визначають різні тенденції, темпи, гнучкість, непередбачуваність і складність.

Утім, все більше і більше людей усвідомлюють, що глобалізація – це об'єктивний і логічний результат розвитку продуктивних сил, людської цивілізації, який рухають економічні мотиви. Через це, певною мірою, цей процес носить неминучий характер, оскільки рівень інтернаціоналізації ринків товарів та послуг вже настільки високий, що їх неможливо уявити тільки з вітчизняними аналогами, без закордонних, а також товарів, вироблених одним виробником у різних країнах. І тому значне розширення експортно-імпортних операцій дозволяє стверджувати, що даний процес носить характер неминучості, оскільки за ним йде розширення експорту-імпорту капіталів.

Глобалізація відкриває небувалі можливості для країн-реципієнтів, що розвиваються, та невизначеність розвиненим країнам, невпевненість в завтрашньому дні, загрози послаблення соціальних інститутів і систем соціального

ШЛЯХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

захисту, розмивання традиційних особистих і суспільних цінностей, соціально-економічна дестабілізація внаслідок негативних для них очікувань результатів глобалізації, пов'язаних з підривом їх соціально-економічного стану внаслідок перенесення виробництв у треті країни, що становить можливу проблему глобалізації.

Такі суперечливі, тривожно-обнадійливі очікування від глобалізації, насправді ставлять питання про суть процесів глобалізації, їх причини та чинники, позитивну чи негативну динаміку глобалізаційних процесів. На нашу думку, відповідь лежить саме у суті зазначених процесів та розмірі технологічного розриву між розвиненими та слаборозвиненими країнами.

Широка високотехнологічна кооперація (торгівля високотехнологічними продуктами) може відбуватися лише між країнами одного рівня технологічного розвитку, тобто, вона не може відбуватися між розвиненими і слаборозвиненими країнами в силу наявного технологічного розриву між ними. Слаборозвинені країни не можуть широко використовувати високотехнологічні продукти виробничого призначення, оскільки не мають для цього виробничих умов та інфраструктури, а використання ними споживчих високотехнологічних продуктів обмежується низькою купівельною спроможністю населення. І лише в міру того, як слаборозвинені країни унаслідок глобалізаційних процесів наближаються до розвинених, кооперація між ними розширюється. Про це свідчить той факт, що основними економічними партнерами як в експорті, так і в імпорті розвинених країн є інші розвинені країни (вони обмінюються між собою товарними ресурсами на 60 – 80%), до яких поступово приєднуються нові індустріальні країни азійського регіону та Східної Європи. На решту країн світу припадає 20 – 30%.

Основа експорту розвинених країн складають інформаційні продукти та послуги, високотехнологічна продукція, капітали, велика увага приділяється розширенню присутності на ринках країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, півдня Африканського континенту, Східної і Центральної Європи, Туреччини, Китаю. І імпорт розвинених країн складають ті самі інформаційні продукти та послуги, високотехнологічна продукція, капітали, які їм потрібні і які вони здатні спожити, а також сировина та напівпродукти зі слаборозвинених країн.

Що стосується руху капіталів між розвиненими та слаборозвиненими країнами, то тут картина аналогічна. Розвинені країни для створення

сучасних високотехнологічний виробництв на 75 – 80% інвестують у ті ж розвинені країни, а 20 – 25% у ті слаборозвинені країни, які готові прийняти таке виробництво. Виробничо-товарна експансія розвинених країн перетікає у глобальну інвестиційно-виробничу експансію і набуває вигляду інтеграції економік не лише розвинених країн, а й поступової інтеграції розвинених та слаборозвинених країн, у міру зростання готовності останніх.

Наведені факти дозволяють робити висновки, що глобалізація потребує відповідного рівня готовності країн-реципієнтів для сприйняття і підтримання сучасного виробництва в усіх його аспектах. І ця готовність (неготовність) слаборозвинених (перехідних) економік виступає обмежувальним і стабілізуючим чинником глобалізації. Це означає, що процес глобалізації не може бути обвальним і може прогнозуватися. З цього випливає, що критичним показником може бути визнано співвідношення між динамікою подальшого зростання розвинених економік та динамікою розширення готовності реципієнтів поглинати як товарні, так і фінансові ресурси розвинених країн, або позитивна (негативна) динаміка ВВП розвинених країн на фоні перенесення виробництв до третіх країн.

Такий підхід дозволяє розвиненим країнам відстежувати темпи глобалізаційних процесів, їх загрози та прогнозувати негативні соціально-економічні наслідки для себе і впливати на такі процеси, регулювати їх.

Оскільки глобалізаційні процеси розгортаються у різних формах зовнішньоекономічної діяльності, то розвинені та слаборозвинені країни можуть адаптовувати її регулювання до перебігу глобалізаційних процесів.

Усе вищезазначене дозволяє нам дати своє визначення глобалізації як процесу раціоналізації виробництва і споживання через світову економічну інтеграцію, що ґрунтується на оптимізації використання глобальних можливостей і який обмежується лише можливостями світових економічних регіонів у наданні необхідних виробничих ресурсів (природних, трудових, організаційно-правових, інфраструктурних, інтелектуальних тощо) та готовністю підтримувати сучасне високотехнологічне виробництво.

Процеси економічної інтеграції протікають двома основними шляхами зовнішньоекономічних відносин: зближення торговельних режимів та інвестування.

За останні десятиліття значно ускладнилася організаційна структура зовнішньоекономічних

ШЛЯХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

відносин між країнами, викликана різною інтенсивністю взаємодії між ними і виражена у входженні їх до різних міжнародно-договірних структур. Основною економічною метою інтеграції країн до міжнародно-договірних структур є забезпечення економічного зростання країн-учасниць через наближення режиму зовнішньоекономічної діяльності до внутрішніх національних торгових режимів, тобто відносного економічного злиття, об'єднання економік через зменшення або скасування торгових бар'єрів, зближення та вирівнювання економічних просторів, їх уніфікацію та стандартизацію. Країни, які здійснюють міжнародну торгівлю можуть бути в різних договірно-політичних відносинах, бути членами митних або економічних союзів, мати підписані договори про режими найбільшого сприяння. Залежно від режиму встановлюються різні рівні мита, що стягуються з товарів.

Найглибшою такою сучасною інтеграцією є Європейський економічний союз, що включає у себе як розвинені, так і колишні перехідні економіки.

Особливо цікавим, з точки зору потреб України нам видається процес інтеграції в глобальні економічні процеси країн з перехідними економіками. Регулювання їх зовнішньоекономічної діяльності відбувається під тиском бажання приведення його до норм розвинених країн, з одного боку, і неготовності перехідних економік конкурувати з розвиненими економіками, з іншого боку. Це приводить до непослідовності кроків, чергування заходів лібералізації та протекціонізму, відкатів, поступовості переходу до більш ліберальних режимів. Отримуючи від розвинених економік глобальні інвестиції і нові виробництва, реструктуруючи економіку і підвищуючи її конкурентоздатність, зменшуючи технологічний розрив, перехідні економіки поступово гармонізують свої режими зовнішньоекономічної діяльності з розвиненими економіками, входячи до митних та економічних союзів з ними. Така інтеграція приводить до відносного (більшого або меншого) злиття економік різного рівня розвитку. Таке відносне злиття розвинених та слаборозвинених (перехідних) економік приводить до поступового вирівнювання їх технологічних та економічних рівнів – товари з розвинених економік потрапляють до слаборозвинених без митних бар'єрів, а інвестиції створюють більш конкурентне виробництво; у зворотному напрямку відбувається рух дешевших товарів, що підвищують рівень споживання в обох економіках.

Раціональна взаємодія між глобальними інвесторами (ТНК) та приймаючою країною

полягає у тому, що ТНК використовує можливості приймаючої країни (природні, трудові, інтелектуальні, інфраструктурні, організаційно-правові, внутрішньополітичні та внутрішньоекономічні), її готовність до прийняття сучасного виробництва, а приймаюча країна, через адаптацію інвестиційної політики, вживає заходів для підвищення своєї готовності та покращення умов для діяльності ТНК. Так обидві сторони отримують користь від глобалізаційних процесів, а економічний рівень між розвиненими економіками та економіками, що розвиваються, вирівнюється.

Угорщина, Ірландія, Китай, Коста-Рика і Мексика вирвалися в ряди провідних експортерів головним чином за рахунок опори на прямі іноземні інвестиції при створенні бази для свого динамічного експорту. При цьому кожна країна мала свої власні специфічні переваги, що дозволили їй підключитися до системи міжнародного виробництва. Так, наприклад, розміри економіки Китаю дозволяють йому забезпечити “ефект масштабу” і допомагають розширювати експорт. В Угорщині, Ірландії і Мексиці – це преференційний доступ на основний експортний ринок.

В Ірландії і Коста-Риці роль важливого чинника зіграла національна політика, в основі якої лежав підхід до залучення високотехнологічних прямих іноземних інвестицій.

Особливої уваги заслуговує досвід Угорщини через його успішність та певну історичну й географічну близькість до України.

Після розпаду соціалістичного табору уряд Угорщини зробив ставку на активне залучення прямих іноземних інвестицій і розвиток зв'язків іноземних підприємств із національними виробниками і постачальниками. Це дозволило їй стати лідером у Центральній Європі у сфері реформування промислової структури. За 90-і роки були “згорнуті” неефективні, застарілі напрямки виробництва і замінені новими, експорторієнтованими. Для цього угорський уряд стимулював приплив капіталу головним чином у створення нових виробництв (“greenfield investments” – “інвестиції в зелене поле”), широко використовуючи вільні економічні зони різних видів, куди прийшли в основному ТНК (IBM, SONY, Nokia, Philips, TDK, General Motors, Opel, Audi, Ford і ін.) Ці корпорації розмістили в Угорщині частину своїх виробничих потужностей і створили виробничі експортні центри для продажу компонентів, готових виробів до розвинених країн Європи (насамперед, у Німеччину). Таким чином, завдяки іноземному капіталові, насамперед ТНК, в Угорщині були створені такі нові для неї галузі промисловості,

ШЛЯХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

як виробництво легкових автомобілів, побутової електроніки, мобільних телефонів, що сприяло підвищенню загальної готовності Угорщини до сприйняття сучасного виробництва.

Угорське автомобілебудування, наприклад, забезпечує в даний час майже 8,5% ВВП країни, а разом з усіма суміжними видами виробництва – 10 – 11%. На частку ТНК припадає 75 – 80% іноземних інвестицій в економіку, їхні дочірні підприємства і філії, засновані на території Угорщини, забезпечують до 30% ВВП країни і 65% угорського експорту матеріалів і продукції обробної промисловості.

У свою чергу угорський уряд, проводячи політику залучення іноземного капіталу, скоригував її у бік підвищення кваліфікації робочої сили, інноваційної діяльності, стимулювання широкої і глибокої інтеграції ТНК в угорську економіку з метою локалізації сучасного високотехнологічного виробництва в Угорщині, через кооперацію з місцевим середнім і дрібним підприємством.

Разом з тим структура угорської економіки до кінця 90-х років набула двоїстого характеру. Виникли великі розходження в економічному становищі великих експортоорієнтованих, переважно іноземних компаній, з одного боку, і національних малих і середніх підприємств, що працюють в основному на внутрішній ринку, з іншої. Найбільшим недоліком такого стану справ було те, що швидко зростаючий сектор економіки, представлений іноземними підприємствами був слабо пов'язаний з національними підприємствами. Але поступово стратегія ТНК почала змінюватися – залучені ними іноземні постачальники-суміжники замінюються угорськими підприємствами, поглиблюється локалізація виробництва. ТНК розміщують на території країни усе більш високі ланки виробничо-господарського циклу (маркетингові і збутові центри, дослідно-конструкторські філії), пред'являють попит на кваліфікованих робітників, грамотних і підготовлених фахівців.

Поступове підвищення готовності угорської економіки до прийняття виробництва більш високого рівня було відзначено угорським урядом і спонукало його внести корективи в стратегію економічного розвитку країни. Її центральною ланкою, як і раніше, є залучення іноземного капіталу, але на базі висококваліфікованої робочої сили й інноваційної діяльності.

Для реалізації цих задумів і завдань переходу на нову інноваційну модель економічного росту Угорщини, уряд з січня 2001 р. приступив до реалізації "плану Сечені", розрахованого на період

до 2006 р. План передбачає часткове фінансування різних проектів за рахунок коштів держбюджету: у 2001 – 2002 р. на його виконання виділено більш 2 млрд. дол.

Важливу роль у виконанні плану покликаний зіграти іноземний капітал: за оцінкою уряду, у найближчі роки потрібний його щорічний приплив у розмірі 1,5 – 2 млрд. дол. США. Однак у зв'язку з новими завданнями змінилися пріоритетні напрямки залучення закордонних коштів.

Поряд з наданням сприяння новим інвестиціям акцент робиться на стимулювання інтеграції підприємств за участю іноземного капіталу в угорську економіку за рахунок мобілізації вітчизняного сектора дрібного і середнього підприємництва як суміжників і субпостачальників для угорських філій ТНК, а також на збільшення вкладень уже існуючих на території країни спільних і іноземних підприємств. Тобто, план мав на меті якнайширшу локалізацію сучасного високотехнологічного виробництва в Угорщині.

Стимулювання процесу налагодження виробничих, науково-технічних й інформаційних контактів з експортоорієнтованим іноземним сектором покликано сформувати основи конкурентоздатності угорського сектора малого і середнього підприємства.

Пріоритетним є також стимулювання іноземних інвестицій у виробництво конкурентоздатних виробів у секторі високих технологій.

Одним з важливих завдань плану є підвищення привабливості Угорщини для іноземних інвесторів. Його виконанню служить бюджетне фінансування проектів у галузі розвитку дорожньої мережі, телекомунікацій, системи освіти, поліпшення інфраструктури створених промислових парків і ін. Ці заходи, на нашу думку, мають на меті подальше підвищення готовності країни приймати сучасне виробництво і отримувати користь від глобалізаційних процесів.

Таким чином, як показує приклад Угорщини, розважлива і прагматична політика держави із залучення прямих іноземних інвестицій може дозволити країні значно поліпшити своє становище в системі світового господарства і підвищити конкурентоздатність економіки.

Досвід Угорщини заслуговує вивчення та наслідування, оскільки наочно демонструє інтеграцію розвиненої та перехідної економік, розумне використання сторонами взаємних інтересів.

Республіка Корея, що є одним з провідних світових експортерів, домоглася економічних успіхів використовуючи міжнародні фінанси, що

не ґрунтуються на участі в капіталі, але зіграли важливу роль у підвищенні конкурентоздатності великих корейських компаній, що складають сьогодні серцевину економіки цієї країни.

Стосовно економічних інтересів України та її готовності до сприйняття глобалізаційних процесів, то вона як потенційний реципієнт прямих іноземних інвестицій у 1990-і, 2000-і роки мала достатні природні, трудові, інтелектуальні, інфраструктурні ресурси і можливості, але недостатні організаційно-правові, внутрішньоекономічні та внутрішньополітичні умови для підтримання сучасного виробництва. Окремою проблемою є те, що Україна не використовувала інтереси ТНК як основних носіїв глобалізаційних процесів і не створювала умови для їх діяльності як світових технологічних лідерів, а навпаки, відлякувала іноземних інвесторів. Галузеве технологічне співробітництво з ТНК та інвестування у провідних галузях економіки не відбувалося. Основною причиною цього, на нашу думку, були підготовка та проведення непрозорої чиновницько-номенклатурної приватизації кращих економічних активів. За таких обставин “зайві” потужні інвестори в Україні були небажані.

З огляду на наведене, можна зробити висновок, що економічними конкурентами України є не розвинені, а слабозрозвинені країни (з перехідними економіками). І конкуренція між Україною та ними повинна розгортатися, насамперед, за прямі іноземні інвестиції, а не на товарних ринках – це вже справа самих інвесторів – ТНК. У цій конкуренції перевагу отримають ті країни, що створять кращі умови для інвестицій і діяльності ТНК.

Досвід Угорщини та інших країн, що, використовуючи глобалізаційні процеси, спромоглися докорінно змінити свою економічну структуру вимагає з позицій їх досвіду подивитися на деякі економічні теорії, такі, як теорія структурних переваг Ф.Портеру, модель Північ – Південь, теорія конкурентних переваг М. Портера, технологічного розриву та інші. Вони, власне, стосуються співвідношення між багатими та бідними країнами та перспектив їх розвитку.

Так, теорія структурних переваг вказує на якісну цивілізаційну, організаційну різницю між розвиненими та слабозрозвиненими країнами, яка не залишає останнім шансів у конкуренції.

Близька до неї теорія Північ – Південь відзначає, що накопичені багатства Півночі самі собою є чинником збереження і нарощення конкурентних переваг над Півднем [12, 394] і буцім би гальмування розвитку Півдня [12].

М.Портер у роботі “Конкурентні переваги країн” вказує, що природні ресурси, дешева праця

та інші факторні переваги слабозрозвинених країн, які забезпечують можливість експорту, в певний момент виявляться слабким аргументом перед країнами розвиненими [8, 675].

У зазначених теоріях розвинений світ виступає навіть винним і таким, що гнітить слабозрозвинений (золотий мільярд грабує решту світу), а слабозрозвинений світ – його жертва, яка розплачується своїми природними ресурсами.

Ми не можемо погодитися з цією точкою зору тому, що таке технологічне і соціальне співвідношення між країнами склалося об’єктивно за багато століть і розвинені країни досягли свого рівня розвитку завдяки внутрішнім суспільним процесам, яких не було в решті світу. Саме розвинений світ своїм попитом на природні ресурси слабозрозвинених країн робить їх цінністю і товаром, якими вони без цього не були б. Обмін ресурсами між країнами відбувається на ринкових засадах і без цінової дискримінації, а події останніх років на ринках енергоресурсів, коли їх вартість зросла у 5 – 6 разів без помітного росту витрат викликає питання: хто кого грабує? Крім того, є група країн, що продемонструвала всього за кілька десятиліть прогрес, який дозволив їм перейти з категорії слабозрозвинених до категорії розвинених індустріальних країн (Фінляндія, Японія, Південна Корея, Тайвань, Гонконг та інші, не залежно від частин світу). На нашу думку, проблема слабозрозвинених країн – це їх рівень демократичності, а не перешкод з боку країн розвинених. Та й загалом, на нашу думку, нарікання на “золотий мільярд” виглядають безпредметними і науково необґрунтованими, адже ніхто не пропонує позбавити його економічного розвитку, ніхто також не пропонує шляху як штучно, без певного історичного процесу, наділити розвитком решту світу, тобто нарікання не мають ніякого ні теоретичного, ні практичного продовження.

Що стосується “конкурентних переваг” країн, то, на нашу думку, у постіндустріальну (інформаційну) епоху класичне розуміння переваг, що ґрунтуються на природних ресурсах звужується до сировинних та напівсировинних ринків і стає непридатним для оцінювання розвинених економік, що базуються на високотехнологічному виробництві. Такий підхід відбиває обставини доіндустріального та індустріального етапів розвитку країн, коли економіка базувалася, в основному, на природних ресурсах і в сучасних умовах має відносну цінність. Наприклад, з точки зору цієї теорії Японія, через ресурсну бідність, не має взагалі ніяких конкурентних переваг, а Фінляндія мала б бути

ШЛЯХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

відомою всім лише своєю деревиною та папером. Однак це не так – ці країни є світовими лідерами у виробництві високотехнологічної продукції і широко представлені на всіх світових ринках.

Висновки. Тому можна зробити висновок, що не природні можливості визначають місце розвинених країн у міжнародному поділі праці, а використання результатів науки і технологій. Це означає, що потенційно місце кожної країни у поділі праці не обмежене нічим, крім її технологічного відставання, навіть виробничими витратами (вартістю праці). І такі нові можливості нових розвинених країн – результат глобалізації.

Цей висновок підтверджується практикою регулювання зовнішньої діяльності таких країн, як Велика Британія та Німеччина – чим більшим науково-технологічним рівнем, нецінною конкурентоздатністю володіє країна, тим менше захисту потребує її продукція і тим більш ліберальна її зовнішньоекономічна діяльність.

Отже, такі чинники, що на повну силу проявилися у ХХ-у столітті, як науково-технічний розвиток та глобалізація змінюють усталені уявлення про чинники зовнішньоекономічних відносин та шляхи економічного розвитку і можуть змінювати практику їх регулювання. Наприклад, застосування експортних субсидій у регулюванні експорту. Якщо у короткостроковій перспективі експортні субсидії стимулюють експорт, то у довгостроковій перспективі згортають його, оскільки вони не розв'язують проблеми якості продукції та економічної ефективності виробництва, а консервують досягнутий рівень. Субсидювання приводить до того, що конкуренти, які субсидюванням не користуються, зазначені проблеми розв'язують за рахунок упровадження результатів науково-технічного прогресу і створюють технологічний розрив і, як наслідок, розрив у конкурентоздатності, подолати який буде дуже складно, і субсидювання може втратити будь-який ефект.

1. Азарян О.М. Передумови глобалізації ринкових відносин // Матеріали міжнародної

конференції “Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?” Донецьк, 2001. – С. 86 – 89.

2. Бади Б. *Современные процессы либерализации // Мировая экономика и международные отношения.* – 1998. – №2. – С. 142.

3. Біляєв О., Діба М. *Погляд політ економа на сутність глобалізації та фактори її визначення // Матеріали міжнародної конференції “Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?”* Донецьк, 2001. – С. 57 – 60.

4. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія./ О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко та ін.* – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.

5. Горожанкіна М.Е., Крыхтин Е.И. *Структура национальных экономик и глобализация // Матеріали міжнародної конференції “Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?”* Донецьк, 2001. – С.79 – 82.

6. Портер М. *Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран.* – М.: *Международные отношения*, 1993. – 896 с.

7. Рикардо Д. *Начала политической экономии и налогового обложения.* – М., Госполитиздат, 1941. – Т. 1. – 288 с.

8. Руденко Л.В. *Глобалізація економіки як надбання сучасності // Матеріали міжнародної конференції “Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?”* Донецьк, 2001. – С.53 – 56.

9. Соколенко С.І. *Глобалізація і економіка України.* – К.: Логос, 1999. – 568 с.

10. Тодаро Микаэль П. *Экономическое развитие: Учебник для студ. вузов, обуч. по экон. спец.: Пер. с англ..* – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 671 с.

11. Dunning J. *Multinational Enterprises and the Global Economy.* – Reading, Mass, Addison-Wesley, 1993.

12. Olin Bertil. *Interregional and International Trade.* Cambridge: Harvard University Press, 1933. – 188 p.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“... Ледве побачивши світ ми занурюємося в океан звичаїв, оскільки вони являють собою первинну і наймогутнішу реальність, з якою ми зустрічаємось: вони і є наше оточення, соціальний світ, тобто суспільство в якому ми живемо. І ми бачимо світ людей та речей, бачимо Всесвіт крізь призму цього соціального світу – світу звичаїв”.

Х. Ортега - і - Гасет

Ірина Сагайдак, кандидат технічних наук, доцент

*кафедри техногенно-екологічної безпеки
Національного університету державної податкової служби України
м. Ірпінь*

Любов Менів, старший викладач

*кафедри менеджменту зовнішньої економічної діяльності
Київського економічного інституту менеджменту*

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ФАХІВЦІВ – ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ЕКОНОМІКИ

Увага сконцентрована на значенні екологічної освіти в підготовці студентів ВНЗ України – майбутніх керівників об'єктів господарювання. Висвітлена роль екологічного менеджменту як інструменту вдосконалення організації і управління природокористуванням.

Постановка проблеми. Для минулого століття характерним був бурхливий розвиток науково-технічного прогресу, який супроводжувався нещадною експлуатацією та збідненням навколишнього природного середовища (НПС). Наслідки цього – глобальні екологічні проблеми. Єдиним способом забезпечити існування нинішнього і, особливо, майбутнього поколінь є перехід усіх країн світу на модель сталого розвитку, яка була проголошена Конференцією ООН у 1992 р. і підтримана Всесвітніми саммітами 1997 р. в Нью-Йорку та 2002 р. в Йоганнесбурзі.

Україна як член ООН зобов'язана виконувати положення цієї Концепції. Але сьогодні в нашій державі, по суті, продовжується “радянське господарювання”. На кожному кроці ми зустрічаємося з нераціональним, а то й марнотратним використанням ресурсів, безвідповідальним ставленням до розробки проектів тощо. Використовуючи новітні технології, ми все ще орієнтуємося перш за все на економічні показники, а не на екологічні.

Зрозуміло, що економічний розвиток не може зупинитися, але він повинен рухатись іншим шляхом – не руйнувати природне середовище. Проблема полягає в тому, що це усвідомлення потрібно перетворювати в конкретні справи і завершити перехід до еколого-безпечного розвитку та способу життя. Ці питання неможливо врегулювати без досвідчених фахівців у всіх галузях народного господарства.

Мета статті. Дослідити екологічний менеджмент як один з найважливіших інструментів у галузі забезпечення екологічної безпеки в процесі становлення ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. Нині багато

ВНЗ України готують спеціалістів з економіки, юристів, агрономів, інженерів економічного напрямку. Не секрет, що нинішні студенти у майбутньому потенційні керівники підприємств, організацій, установ. Здатність розумно, ощадливо й грамотно господарювати – одна з головних функцій сучасної людини, особливо керівника. Адже в сучасних умовах загострення екологічної ситуації ринок спонукає до раціонального природокористування і поєднання бізнесу з розв'язанням проблем охорони довкілля. Хто ж як не керівники насамперед повинні це усвідомити і працювати з великою відповідальністю щодо НПС! [4].

У період ринкових перетворень особливо актуальним є еколого-безпечний розвиток багатьох територій, де гостро стоять проблеми охорони НПС. Для їх успішного розв'язання необхідне розширення та вдосконалення механізму еколого-економічного природокористування на основі розробки та впровадження нових елементів природоохоронного регулювання. І основу цьому складає екологічна грамотність керівника та обслуговуючого персоналу, відповідальних за збереження необхідних природних ресурсів, за вміння управляти їх екологічною якістю.

Але це неможливо без поліпшення екологічної освіти, завдання якої полягає в тому, щоб сформувати не тільки певний обсяг знань з екології, основ природокористування, але й певні ціннісні орієнтири, усвідомлення значущості своєї практичної допомоги природі, вміння оцінювати багатосторонні зв'язки між довкіллям і суспільством, враховувати і прогнозувати віддалені наслідки їх порушення.

Робота з підготовки майбутнього фахівця повинна бути спрямована на те, щоб навчити його

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ФАХІВЦІВ – ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ЕКОНОМІКИ

жити за законами природи, враховувати їх у своїй щоденній діяльності, щоб набуті природоохоронні і екологічні знання переростали в переконання і ставали невід'ємною частиною його світогляду та майбутньої професії.

У нас прийняті закони, розроблені Концепції, програми заходів зі збереження НПС тощо. Але все це більшою мірою залишається на папері.

Рішенням колегії Міністерства освіти та науки України від 20.12.2001 р. була затверджена “Концепція екологічної освіти України”, яка враховує сучасний стан і перспективу розвитку суспільного знання, спрямованого на перебудову змісту освіти відповідно до вимог часу, на формування екологічної культури як складової системи національного і громадського виховання усіх верств населення [2].

Держава, з одного боку, санкціонує прийняття таких важливих документів, як “Концепція...”, а з іншого боку – не вимагає виконання її положень: у закладах вищої освіти не на всіх факультетах екологія – нормативна дисципліна; держава не стимулює розвиток спеціальностей екологічного профілю, зокрема “Екологічна економіка”, “Екологічна політика” тощо. Саме з цієї причини у нас не вистачає фахівців у сфері екологічного менеджменту, який повинен стати одним з найбільш ефективних інструментів у галузі забезпечення екологічної безпеки в процесі становлення ринкової економіки.

Екологічний менеджмент – це частина загальної системи управління підприємством, яка включає організаційну структуру, відповідальність, управлінські процеси, ресурси, необхідні для визначення і впровадження екологічної політики підприємства. Особливе місце в системі екоменеджменту займає екологічний аудит, який, по суті, є незалежним дослідженням усіх аспектів господарської діяльності промислового підприємства будь-якої форми власності для виявлення масштабів впливу на стан НПС [1].

Екологічний менеджмент повинен зайняти рівноправне положення поряд з екологічною експертизою та екологічною інспекцією. Держава зі свого боку повинна бути зацікавлена в його розвитку і створенні відповідних правових основ для його функціонування. Адже його ефективне впровадження і постійне застосування є основою для розробки перспективних природоохоронних заходів та формування напрямків екологічної політики на локальному, регіональному і державному рівнях.

Екологічний менеджмент може і повинен стати основою для становлення і екологічного розвитку підприємництва, до сфери якого треба віднести такі напрямки господарської і соціальної діяльності:

- підвищення екологічної культури, особливо управлінського персоналу;
- розробку науково-обґрунтованого нормування антропогенного впливу на компоненти НПС;
- розробку і впровадження енерго- та ресурсозберігаючих, екологічно- безпечних технологій;
- розробку пристроїв для контролю та підвищення якості довкілля;
- виробництво екологічно чистої продукції;
- використання вторинних ресурсів;
- надання екологічних послуг (моніторинг, виховання, страхування, освіта та інш.)

Висновки. В умовах виживання, у повному розумінні цього слова, нам вкрай необхідна підготовка фахівців з поглибленими екологічними знаннями для всіх народногосподарських галузей, рівнів, регіонів, держави загалом; формування екологічної культури суспільства, виховання громадян з екологічним світоглядом і високим рівнем екологічної свідомості. Це повинно стати одним з головних важелів у розв'язанні надзвичайно гострих екологічних і економічних проблем сучасної України. Саме за допомогою екологічно грамотних фахівців людство отримає гарантії врівноваження економічного зростання та мудрого використання НПС для теперішніх і майбутніх поколінь.

1. *Екологічний менеджмент: Навчальний посібник / За ред. Семенова В.Ф., Михайлик О.Л. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.*

2. *Кремень В. Наукове забезпечення вищої освіти України в XXI столітті // Вища освіта України. – 2001. – №1. – С.10.*

3. *Трегобчук В.М. Роль громадськості у розв'язанні екологічних проблем // Екологічний вісник. – 2004. – №2. – С. 14 – 17.*

4. *Сагайдак І.С. Підвищення екологічної культури – складова стійкого розвитку України // Матеріали III Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти”. – Ірпінь. – 2005. – С.411 – 413.*

5. *Ситник К.М., Багнюк В.М. Охорона біосфери: досягнення і прорахунки // Екологічний вісник. – 2004. – №3. – С.13 – 16.*

Олександр Корж, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології
Олена Дубова, кандидат біологічних наук, доцент
кафедри садово-паркового господарства та генетики рослин
Запорізького національного університету

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Дуже своєчасним є введення до курсу навчання у загальноосвітній школі нової дисципліни “Екологія рідного краю” з першого до одинадцятого класу. Саме це дозволяє створити безперервну ланку екологічного виховання дітей, надання їм необхідних знань та формування екологічного світогляду. Основною метою курсу є формування уявлень про особливості функціонування природних і антропогенно перетворених екосистем Запорізького регіону.

Постановка проблеми. Зіткнення останнім часом людської цивілізації з екологічними проблемами загальнопланетарного масштабу вимагають негайних дій щодо оптимізації взаємин людського суспільства й природного середовища. Зараз достатньо багато уваги приділяється проблемам “екологізації” не лише різноманітних наукових дисциплін, але й нашому життю в цілому. Розуміння реальної загрози для людства від будь-яких екологічних негараздів штовхає нас як на здійснення природоохоронних заходів, так і на просвітницьку діяльність серед найширших верств населення. Особливої актуальності ця проблема набуває при реалізації основного права людини, визначеного Конституцією України (стаття 50), – права на безпечне для життя і здоров’я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [4, 10].

Мета статті. Дослідити підготовку дітей до природоохоронної діяльності у Запорізькому регіоні, надзвичайно перетвореному як високим ступенем індустріалізації, так і звично розвинутим сільським господарством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з сучасними поглядами на розвиток ноосфери, остання не вичерпується духовною складовою, а розум людини реалізує себе як мислячий та як діючий. На початку ХХІ століття спостерігається суттєвий вплив матеріальної сторони ноосфери не лише на біосферу, а й на саму людину – зараз життя демонструє не лише міць розуму, але й хибність його також. Науково-технічний розвиток головним орієнтиром свого руху бере лише користь, залишаючи поза увагою істину, красу, добро [3, 13].

Століттями складався філософський підхід, що людина є царем природи і, як наслідок,

формувався споживацьке ставлення до останньої. Однією з передумов цього була гносеологічна основа всього природознавства [6, 14]. Найважливішим принципом побудови сучасної системи знань про природу стає принцип універсалізму останньої – це, як наслідок, передбачає також універсальність способів пізнання світу. Принцип універсалізму формує індуктивний метод – оскільки природа є універсальною, отримання знання про будь-який клас явищ можливе шляхом розширення знання про одного представника цього класу на весь клас явищ. Звідси випливає необхідність експерименталізму – сукупності повторних спостережень за певним об’єктом для більшої реалістичності уявлень про весь клас відповідних явищ. Завершальним компонентом всієї низки механізмів пізнання можна вважати принцип редукціонізму – розчленування й дослідження компонентів складної системи для кращого розуміння функціонування останньої.

Описання та систематизація явищ природи, які спираються на означені наукові принципи, дозволили побудувати достатньо просту та зрозумілу картину світу, велику кількість феноменів якого звели до кількох основних положень, що реалізуються через закони [6, 29]. Наслідком цих тенденцій можна вважати споживацький настрій, накопичення аналітичних знань про природу та повну прагматичність існуючої освіти, враховуючи й екологічну, що ніяк не сприяє подоланню природоруйнівних настроїв сучасної людини – виникає необхідність укорінних змінах філософії та методології освіти [1, 52].

За поглядами Г.Б. Марушевського [4], у Новий час сформувалися дві тенденції у ставленні до природи: утилітарний, споживацький підхід до

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

експлуатації природи в житті та сентиментально-романтичне ставлення до природи в поезії й літературі – з останнім пов’язані поява й розвиток природоохоронного руху. Водночас, виникає необхідність зміни поглядів на навколишнє середовище від позиції джерела задоволення наших потреб до розуміння, що воно є єдиною передумовою нашого нормального існування. Досягти останнє можливе лише у випадку зміни свідомості й світогляду не окремих особистостей, а цілого покоління громадян.

Одним із загальнонавчальних завдань середньої школи визнано зміну стереотипів мислення, переоцінка цінностей у свідомості учнів. Тому в еколого-просвітницькій діяльності особливе місце повинна займати саме система середньої освіти, можливості якої вичерпані далеко не повністю. Незважаючи на те, що майже за всіма шкільними дисциплінами можлива певна підготовка дітей до природоохоронної діяльності, особливо на природничих дисциплінах, виникає потреба формуванні цілісного систематизованого уявлення про особливості функціонування природного середовища та місце людини в ньому. Особливої актуальності подібні підходи набувають у Запорізькому регіоні, надзвичайно перетвореному як високим ступенем індустріалізації, так і звично розвинутим сільським господарством.

Запорізький край формувалася в історичному плані як дуже специфічний осередок волі та свободи завдяки відсутності тривалий час кріпосного права, існуванню козацтва – на о. Хортиця у XVIII столітті розташовувався адміністративний та військово-політичний центр Запорізької Січі. Справжнім перетворенням для Запоріжжя стало будівництво первістка плану ГОЕЛПРО – Дніпрогесу, який повинен був, з одного боку, забезпечити судноплавство по всій довжині Дніпра, а з іншого – надати молодій державі такий необхідний електричний струм. Мало-хто в ті часи навіть замислювався про можливі наслідки подібного бурхливого розвитку.

Сучасне Запоріжжя є одним з найбільших промислових центрів України, який розташований на лівому і правому берегах р. Дніпро. Загальна площа території міста становить близько 236 км². Запоріжжя є крупним виробником високоякісних сталей, кольорових металів, феросплавів, абразивної продукції, силових трансформаторів, різноманітного устаткування, легкових автомобілів. Найбільш питому вагу в обсязі виробництва промислової продукції мають підприємства важкої індустрії (70 – 75%), машинобудування і металообробки (10 – 15%), харчової та переробної промисловості. У місті

працюють підприємства загальнодержавного значення: ВАТ Запорізький металургійний комбінат “Запоріжсталь” (ВАТ “Запоріжсталь”), ВАТ “Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат” (ВАТ “ЗалК”), ВАТ “Мотор Січ”,

ВАТ “АвтоЗАЗ”, казенне підприємство “Запорізький титано-магнієвий комбінат” та інші.

Поєднання достатньої кількості водних, енергетичних ресурсів, наданих будівництвом Дніпрогесу, та розвинена залізнична мережа на шляху між Донбасом як поставником вугілля та Кривбасом як поставником залізної руди зумовило зосередження в межах Запоріжжя найпотужнішого промислового комплексу важкої та кольорової металургії. Питання про очищення викидів тривалий час навіть не підіймалося – наслідком стало формування смогу південноукраїнського типу. Перші очисні споруди на “Запоріжсталі” – головному джерелі забруднення всього регіону – з’являються лише з 1970 року.

Не менших проблем додало й сільське господарство – упродовж 1950 – 60 років було безпідставно розорано понад 100 тис. га малопродуктивних природних угідь та степових земель у Запорізькій області. Це автоматично викликало порушення екологічно оптимального співвідношення між площами рілля, лук, лісів, водойм та інших природних угруповань. Природне середовище втратило здатність до саморегулювання та самовідновлення – надзвичайного розвитку набули ерозійні процеси. В північній частині області, до якої належить й місто Запоріжжя, через наявність щільної мережі заплав річок та балок переважає водна ерозія. Поширені в цій місцевості звичайні чорноземи виявилися змитими майже на 40% всієї площі.

До XVIII, а на півдні навіть до початку XIX століття, в нашому регіоні переважав цілинний степ. Степові рослини ковило-різнотравних угруповань у ті часи були настільки високими, що навіть не було видно свійських тварин на пасовищі. Значна частка території області була вкрита чагарниковими заростями зі степової вишні, терену, шипшини тощо. В заплавах річок спостерігалися також і невеличкі лісові ділянки переважно з дуба, широколистяних порід, місцями з домішками сосни. Найбільшим заплавленим лісом всієї степової України був відомий практично усім так званий “Великий луг”, який тягнувся Дніпром від острова Хортиця до гирла річки Бузувлук (довжина його складала близько 110 км при ширині від 3 до 20 км) [2, 106].

Місцеві екосистеми виявилися доволі вразливими до подальших непередбачуваних втручань людини. Наслідки необґрунтованих

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

підходів до землекористування відразу ж позначилися на стані ландшафтів регіону в цілому. Вже наприкінці XVIII – на початку XIX століть майже ніде вже не залишилося бобрів, оленів, тарпанів та інших видів. Значна кількість суто степових видів (дрохва, стрепет, великі копитні, деякі комахи і навіть рослини) зникли остаточно або перейшли до стану зникаючих.

Так, менше ніж за сто років майже непомітно для себе людина перетворила квітучий край на цілу низку відкритих проблем. Не останнє місце в цьому переліку займає проблема культурного та екологічного виховання населення, особливо – молоді. Багато хто не розуміє, що придатний для нормального споживання стан довкілля залежить і від нас самих – від нашого ставлення до природи. Засмічуючи залишки природних ділянок, знищуючи рідкісні рослини тощо, ми киваємо головою в бік Запоріжсталі зі словами “Та вони знищують значно більше”. Але жодний захід не дасть очікуваних позитивних результатів, якщо ми “однією рукою” будемо захищати, а “іншою” руйнувати природу.

Наш запорізький вчений Ю.Ф. Новиков [5, 59] у своїй книзі “XXI – стати чи не бути” говорить наступне. Ми, хоч це й дуже погано, в принципі можемо спокійно прожити, не прочитавши жодного рядка Льва Толстого чи Шекспіра, і, власне кажучи, більшість людей добре обходиться без класиків світової літератури, живопису тощо. Убогість духовного змісту дозволяє жити в сучасному суспільстві не гірше, ніж ті, хто добре знайомий з образами Річарда Третього або Анни Кареніної. А ось первісна людина не могла дозволити собі подібної некультурності. В суспільстві, де вона існувала, всі до одного займалися, наприклад, художньою самодіяльністю. Більше того, в ті часи остання була так само обов’язковою, як сучасне відвідування школи. Взагалі, вона заміняла собою цю школу. Якщо людина хотіла жити, а випадків самогубства в далекому минулому, ймовірно, не було, вона повинна була дуже чітко засвоювати жорсткі правила поведінки в своєму світі та неодмінно виконувати їх. Всі форми первісного мистецтва були за змістом шкільними підручниками, які треба було вивчати найсумлінніше і, слід передбачати, що серед наших предків невстигаючих не було. Ті, що не встигали, довго не жили.

Висновки. Як це не дивно, але зараз перед людиною так само постає проблема навчання – своєрідного “екологічного лікбезу”. Тому дуже своєчасним є введення до курсу навчання в загальноосвітній школі нової дисципліни “Екологія

рідного краю” з першого до одинадцятого класу. Саме це дозволяє створити безперервну ланку екологічного виховання дітей, надання їм необхідних знань та формування екологічного світогляду.

Основною метою курсу є формування уявлень про особливості функціонування природних і антропогенно перетворених екосистем Запорізького регіону. Серед завдань курсу окремо слід зупинитися на наступних:

- поглиблення знань учнів про довкілля, екологічні фактори та їх взаємодію;
- активізувати пізнавальну та дослідницьку діяльність учнів;
- вироблення норм поведінки в природі, властиві сучасній цивілізованій людині;
- формування в учнів ставлення до природного середовища як до найбільшої цінності людства.

Програма з предмету “Екологія рідного краю” передбачає для початкової школи 34 години, для основної та старшої – 35 годин; 1 годину на тиждень [7, 4]. Матеріал між різними класами розподілено таким чином, щоб уникнути безпосередніх повторів, а в разі необхідності викладення нових підходів чи розгляданні певних явищ під іншим кутом, спиратися на раніше отримані знання. Передбачається широке застосування уроків-екскурсій, конкурсів, практичних і лабораторних робіт, що значно краще дозволить познайомитися з природою Запорізького краю.

1. Долматова Н.В. и др. *Принцип священности жизни и экологическое образование// Творческое наследие В.И. Вернадского и современность.* – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – С. 51 – 53.

2. Кириков С.В. *Промысловые животные, природная среда и человек.* – М.: Наука, 1966. – 347 с.

3. Литвинцева А.В. *Пространство ноосферы и дух коэволюции// Творческое наследие В.И. Вернадского и современность.* – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – С. 13 – 15.

4. Марушевський Г.Б. *Базові принципи екологічної етики: методологічний аналіз/ Автореферат дис. на здобуття ... к. ф. н. – К., 2001. – 20 с.*

5. Новиков Ю.Ф. *XXI – стать или не быть.* – Запорожье: ЗГУ, 1999. – 695 с.

6. Плюснин Ю.М. *Проблема биосоциальной эволюции.* – Новосибирск: Наука, 1990. – 240 с.

7. Програма з курсу “Екологія рідного краю”: 1 – 11 класи загальноосвітніх навчальних закладів. – Запоріжжя: Прем’єр, 2006. – 68 с.

*Олена Вороновська, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку та аудиту
Таврійської державної агротехнічної академії
м. Мелітополь*

ОБЛІК І АУДИТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АПВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Розглядається зміст, процес викладання навчальної дисципліни “Облік і аудит екологічної діяльності” та напрямки її удосконалення.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття світова культура все більше залучає екологоцентричну систему цінностей, що дістало втілення у низці документів ООН та у схваленій світовим співтовариством якісно новій моделі екологічно збалансованого світу. Ці зміни повинні реалізуватися у сфері освіти з метою виховання у молодого покоління еколого-економічного знання, що дасть змогу приймати коректні управлінські рішення у всіх сферах економіки, а особливо в агропромисловому виробництві (АПВ).

Сільське господарство, як жодна з інших галузей виробництва, тісно пов'язане з інтенсивним використанням основних природних ресурсів – землі, повітря і води. Упродовж останніх десятиліть у цій галузі проходить виснажливе використання природно-ресурсного потенціалу і нехтування об'єктивними законами його відтворення, що спричинило напружену екологічну ситуацію. Тому подальший її розвиток можливий лише на стійкій, вискоелективній основі з урахуванням екологічних вимог, їх органічного поєднання з економічною та технологічною структурою виробництва.

Науково-технічний прогрес у сільському господарстві нині досяг такого рівня, коли кожен фахівець-аграрій має володіти не лише сукупністю спеціальних сільськогосподарських і фітобіологічних знань, а й мати високий рівень екологічної освіти. Від екологічних знань спеціалістів сільського господарства залежить захист і збереження навколишнього середовища від деградації природних ландшафтних систем та прямого забруднення, зниження ресурсо-, матеріало- та енергоємності сільськогосподарського виробництва. Методологічно важливо надати екологічного спрямування сільськогосподарським технологіям із врахуванням напрямів науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні економісти та обліковці значно наблизилися до потреби освоєння захисту та збереження довкілля, що пояснює висвітлення ними свого бачення шляхів розв'язання екологічних проблем в різних аспектах. Питання екологізації галузей виробництва, обліку екологічних ризиків висвітленні в працях Е.Г. Гусаковського [2], становлення екологічного підприємництва в працях В.Я. Шевчука [6], питання природоохоронної діяльності присвячені роботи В.Паламарчука, П. Коренюка [5]. Також існують напрацювання, у яких висвітлюються екологічні проблеми на рівні підприємства, розкривається необхідність формування в Україні бухгалтерського обліку екологічного спрямування. Це такі вітчизняні вчені, як Л. Максимів [3], В. Лукяніхін [4], Г. Кірейцев [1].

У більшості європейських університетів читають новітню еколого-економічну теорію, яка є методологічною основою таких навчальних дисциплін, як:

- економіка сталого розвитку;
- економіка довкілля;
- екологічна макроекономіка;
- економіка природних ресурсів;
- екологічний менеджмент;
- екологічний маркетинг;
- еколого-економічний аудит;
- економіка та управління екологічними активами тощо.

У сільському господарстві практично кожне економічне рішення має й екологічний аспект. Але для врахування екологічних чинників необхідна інформаційна база, яка б показувала інформацію з природоохоронних та екологічних витрат, збереження та впливу господарської діяльності на навколишнє середовище.

Проте вітчизняні освітні програми економічних факультетів більшості вищих навчальних закладів

ОБЛІК І АУДИТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АПВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

ще відірвані від цих наукових досягнень та вимог часу, особливо у сфері екологічної діяльності аграрних підприємств.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування підготовки фахівців, які мислять категоріями сталого розвитку, готові прийняти рішення з врахуванням принципів економічної ефективності, екологічної цілісності та соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні економіка стала домінантою для спеціалістів різних напрямків у галузі науки, філософії і культури. Економіку всі розуміють тільки як гроші, “капітал”. Однак мало хто пам’ятає і розуміє, що з давніх часів, відколи існує людство, економікою вважалось “вміння раціонально вести своє господарство”. Нерозуміння того, що не гроші є капіталом, призвело до розпаду і самознищення цивілізацій. Недооцінка, а нерідко і повне ігнорування законів розвитку природи і суспільства призвели до деградації і руйнування природних ландшафтів, зростання водної і вітрової ерозії ґрунтів, забруднення їх і навколишнього середовища антропогенними компонентами. Ощадливе ставлення до природних ресурсів впливає на розвиток економічних наук, зокрема й на розвиток бухгалтерського обліку [1].

За статистичним дослідженням встановлено пряму залежність між економічним ростом, з одного боку, та зростанням екологічних витрат на виробництво через погіршення навколишнього середовища – з іншого. Таким чином, стан навколишнього середовища вже перейшов з розряду екогенних параметрів для економічної системи в розряд внутрішньоекономічних параметрів. Економісти намагаються скоротити витрати на охорону навколишнього середовища, а природоохоронні органи – скоротити масштаби економічної діяльності.

Виникла необхідність економічно вимірюваної та облікового підтвердження перерозподілу природних ресурсів і контролю за їх використанням. Змінюються традиційні підходи до використання природних благ у бік їх екологічного відтворення. Зародилася нова сфера суспільно-природної діяльності – екологічна.

Екологічна діяльність – система господарювання, що заснована на принципах, які ведуть до створення збалансованої агросистеми, здорового соціально-економічного середовища в суспільстві. Вона базується на основі концепції стійкого розвитку, що динамічно включається в існуючу екосистему, не порушуючи її гармонійного функціонування, зберігає довкілля і забезпечує населення якісними продуктами харчування [3].

Екологічна діяльність в Україні тільки зароджується і не всім ще зрозуміла ця сфера суспільно-природної діяльності. І термінологія, і напрями діяльності, їх юридична база і державне визначення та підтримка ще чекають свого часу. Однак вже сьогодні більшість сільськогосподарських підприємств займаються екологічною діяльністю і потребують допомоги на державному рівні.

На самміті в Йоханнесбурзі (2002 р.) було поставлено питання про те, що країнам у наступні роки необхідно досягти значного прогресу у досягненні трьох основних цілей:

- забезпечення обліку екологічних витрат у процесі прийняття рішень виробниками та споживачами, припиненню тенденцій зі ставлення до навколишнього середовища як до “безкоштовного товару” та перекладення цих витрат на інші верстви населення, інші країни та інші покоління;

- більш повного обліку соціальних та екологічних витрат в економічній діяльності для того, щоб ціни відповідним чином відображали відносну недостачу та повну вартість ресурсів і сприяли запобіганню погіршення стану навколишнього середовища;

- використання за можливістю ринкових принципів у розробці економічних механізмів і політики, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку.

Екологічне питання переросло у глобальну екологічну проблему. Індикатором екологічної діяльності сільськогосподарського виробництва є безпосередньо бухгалтерський облік і аудит. Виникла необхідність підготовки фахівців, які б володіли комплексним знаннями в галузі екології та економіки.

Підготовка таких спеціалістів за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” за спеціальністю “Облік і аудит” здійснюється в Таврійській державній агротехнічній академії з 2004 року. Облік і аудит екологічної діяльності є новою навчальною дисципліною. Мета вивчення дисципліни – дати майбутньому фахівцеві базовий матеріал (теоретичний) і практичні навички з методології та практики обліку й аудиту екологічної діяльності від концептуальних положень загальнодержавного значення до конкретних типових процедур з практичними прикладами. Набуті знання теорії, законів і закономірностей сприятимуть розв’язанню проблем зменшення антропогенного навантаження на довкілля, реалізації екологічної політики України.

Модель обліку екологічної діяльності включає у себе такі складові:

ОБЛІК І АУДИТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АПК: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

- облік природоохоронних витрат;
- облік витрат виробництва екологічно чистої продукції;
- облік екологічних фінансових зобов'язань;
- екологічну звітність;
- екологічний аудит.

Облік природоохоронних витрат – це облік витрат, що виникають внаслідок взаємозв'язку підприємства з навколишнім середовищем і на зменшення негативного впливу господарського суб'єкта на природне середовище. Облік витрат виробництва екологічно чистої продукції включає процес обліку витрат на виготовлення продукції, якість якої відповідає стандартам та вимогам законодавства в екологічній сфері. Екологічні фінансові зобов'язання – це зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій та може виникнути у майбутньому внаслідок теперішньої діяльності підприємства, наслідки якої для навколишнього середовища підприємство не повною мірою контролює, та суму даного зобов'язання не можна визначити достовірно [3].

Екологічна звітність включає:

- викладення екологічної політики;
- рівень відповідальності (членів правління) та зобов'язань підприємства;
- інформацію про сумарну дію на навколишнє середовище основної діяльності підприємства;
- кількісні дані про екологічну діяльність, задачі в цій області та показники їх виконання;
- фінансовий вплив діяльності підприємства в області екології на бізнес (ризик, витрати, штрафи, резерви та зобов'язання).

Екологічний аудит аграрної сфери – організаційно-економічний механізм незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю і контролінгу виробничо-екологічної і природоохоронної діяльності, незалежно від форм господарювання, у взаємозв'язку і взаємозумовленості з фінансово-економічним станом підприємств сільського господарства і АПК та існуючою системою екологічного керування і природоохоронного законодавства, а також з урахуванням територіально-галузевих особливостей агроприродокористування.

Кожна складова моделі має економічну значимість, дає можливість організувати контроль за витратами, об'єктивно відобразити їх при формуванні собівартості продукції, отримати достовірну та більш повну інформацію для прийняття управлінських рішень з економіко-екологічних питань.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- основи загальної методології системного підходу;

- суть обліку екологічної діяльності і принципи його ведення на сучасному етапі;
- економічну сутність, структуру екологічних витрат;

- екологічні вимоги при виробництві екологічної продукції та вимоги до інформації про навколишнє середовище;

- поняття екологічного аудиту, мету, зміст, вимоги до політики, цілей та програми довкілля, практику екологічного аудиту.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен вміти:

- вести облік екологічної діяльності;
- готувати на його підставі інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень для розв'язання екологічних проблем і природоохоронних завдань;
- аналізувати вплив виробництва на навколишнє середовище, планувати заходи та стратегію щодо запровадження заходів охорони навколишнього середовища;
- проводити комплексний, науково обґрунтований контроль екологічної діяльності з метою визначення ступеня його відповідності критеріям екологічного аудиту;
- збирати та об'єктивно оцінювати докази екологічного аудиту.

Висновки. Для агропромислового комплексу підготовка фахівців такого рівня є вкрай необхідною, оскільки інтенсивне використання земельних ресурсів, повільне їх відтворення, вже сьогодні наносить велику шкоду навколишньому середовищу та економіці галузі. Організація на кожному підприємстві належної системи обліку з врахуванням екологічних складових і контроль громадськості через оприлюднення показників екологічної діяльності у фінансовій звітності допоможе уникнути забруднення та нищення навколишнього середовища.

Підготовка фахівців, які володіють теоретичними знаннями і практичними навичками в галузі обліку і аудиту екологічної діяльності, дасть змогу підвищити імідж підприємства, галузі регіонів та країни загалом на міжнародній арені. Фахівці з обліку і аудиту екологічної діяльності повинні бути в першу чергу творчими людьми. А творчості не можна навчитися. Її необхідно набувати самому з допомогою досвіду.

1. О.Д. Гудзинський, Г.Г. Кірейцев, В.К. Савчук. *Економічна теорія та реалізація її положень в механізмах розвитку АПК // Економічна теорія – 2005 №2 С. 80 – 95.*

2. Гусаковская Е.Г. *Экологические риски:*

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ

страхование и учет // Бухгалтерский учет – 2006. – №1 – С.13 – 19.

3. Максимів Л.І. Екологічний облік: проблеми формування та перспективи // Вісник Сумського державного аграрного університету, Вип. 2, 2001. С. 209 – 212.

4. Лук'яніхін В.О. Екологічний менеджмент: Монографія. – Суми: “Університетська

книга”, 2002. – 315 с.

5. Паламарчук В., Коренюк П. Становлення екологічного підприємництва в Україні // Економіка. Фінанси. Право. – 2002. – №6. – С. 29 – 32.

6. Екологічне підприємництво: Навчальний посібник. В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький та ін. – К.: Мета, 2001 – 191 с.

Людмила Тименко, старший науковий співробітник
лабораторії географічної освіти
Інституту педагогіки АПН України
м. Київ

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ

У статті досліджується проблема вимірювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Освіта України на сучасному етапі перебуває у процесі модернізації, спрямованої на входження до європейського і світового освітнього простору. Не секрет, що рівень освіти наших громадян, який засвідчується кваліфікаційним документом про закінчення шкіл різного ступеня – вищої (дипломи) і середніх (атестати зрілості), не визнаються автоматично в зарубіжних країнах (ЄС та в Північній Америці). Оцінки, які поставлені в цих документах, в зарубіжних країнах для наших випускників шкіл різного типу значення не мають.

У світі приєднання України до Болонської конвенції зазначений факт акцентує на проблему недосконалості визначення якості вітчизняної освіти, а отже вимірювання навчальних досягнень (рівня освіченості) учнів і студентів відповідно до зарубіжних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вимірювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти займаються такі вітчизняні педагоги, як І.Вакарчук, Л.Гриневич, О.Локшина, І.Прокопенко, С.Раков та ін. Проблему моніторингу якості функціонування системи освіти, її окремих складових, результатів навчальних досягнень учнів розглядають у своїх працях зарубіжні вчені, а саме: Ф.-М. Ферар, А.Забульоніс, Г.Ковальова, Е.Красновський, К.Краснянська, Ю.Нейман, К.Роеж'єр та ін.

Мета статті. Дослідити як відбувається контроль за засвоєнням знань, умінь та навичок

учнів під час вивчення курсу “Економічна і соціальна географія світу”. Визначити дидактичні принципи, на які потрібно спиратися під час складання тестів з курсу, а також 4 рівні якості навчальних досягнень учнів.

Виклад основного матеріалу. Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів є одним із найважливіших етапів навчального процесу загальноосвітньої школи. Це – складні дидактичні процеси, які, з одного боку, можуть бути автономними, а з іншого – діалектично взаємодіяти. Контроль включає такі складові:

- визначення структури елементів знань, практичних дій і розподіл їх за силою цільових установок (сприйняти, осмислити й усвідомити, запам'ятати, зрозуміти, засвоїти);

- донесення визначених елементів знань до свідомості суб'єктів учіння з відповідною мотивацією їх сприйняття;

- визначення форм контролю (індивідуальна, групова, фронтальна, колективна і їх інтеграція);

- організація взаємодії між учителем і учнями під час контролю (власне контроль).

Контроль за засвоєнням знань, умінь та навичок учнів під час вивчення курсу “Економічна і соціальна географія світу” – невід'ємна ланка навчального процесу, адже саме завдяки йому вчитель одержує зворотну інформацію про те, як учні сприймають, розуміють і засвоюють навчальні знання і чи вміють ними користуватися [4].

Однією із форм локального контролю у загальноосвітній школі можуть бути тести, так як

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ

і контрольна робота, залік та ін. Тест – від англійської (test) – це проба, випробування, дослідження. У педагогіці, як правило, розуміють певні завдання, за результатами виконання яких роблять висновки про знання, вміння, навички учнів з певного розділу або ж цілого навчального предмету [1].

Домінування оцінювального чи навчального контролю залежить від ролі й місця дисципліни у навчальному плані школи. Так, курс “Економічна і соціальна географія світу” у 10-му класі досить малий. Більшість шкіл вибирають програму з 34 год. на рік. Це досить мала кількість годин, відповідно до програмних вимог знань та умінь цього курсу. Учитель використовує різноманітні форми і методи для викладання навчального матеріалу. Користуються популярністю в 10-му класі уроки-лекції, уроки-семінари, нетрадиційні уроки (“круглий стіл”, “прес-конференція” та ін.). Багато учителів географії використовують форму контролю у вигляді тестів. Це можуть бути тести за певною темою розділу, або ж підсумкові тести (“Країни Європи”, “Країни Азії” та ін.).

Перш ніж братися за складання тестів, необхідно, на нашу думку, визначити, на яких дидактичних принципах вони мають бути побудовані, та їх відповідність до рівнів навчальних досягнень учнів.

Визначимо та обгрунтуємо основні дидактичні принципи, з опорою на які можна моделювати таку ефективну контрольну-оцінювальну форму, як тести [5].

Так, під час складання тестів з курсу “Економічна і соціальна географія світу” ми опиралися на певні дидактичні принципи.

Науковості. Навчальний матеріал, який йде в основу тестів, повинен відповідати розумовим можливостям дітей, цільовим установкам навчального закладу (профільна школа чи загальноосвітня).

Природовідповідності. Параметри навчального матеріалу в тестах повинні відрізнятися у профільній школі (або профільних класах) від загальноосвітньої.

У профільних школах (класах) кількість навчальних параметрів мусить бути максимальною (теоретичні елементи знань, практичні елементи знань, самостійна робота учнів). Тут контролюються практичні елементи знань як репродуктивного, так і творчого характеру. В загальноосвітній школі в основному контроль здійснюється за репродуктивними знаннями, а творчі розраховані на певний потенціал окремих учнів.

Доступності. Це перш за все зрозумілість,

простота у формулюванні питань та завдань тестів відповідно до їх рівнів. Кожен учень, зважаючи на свої розумові й фізичні сили, вибирає найбільш оптимальний ритм навчання, проектуючи його на майбутню оцінку.

Демократичності. Дає змогу учням вільно висловлювати свої думки й позицію стосовно запропонованих питань або ж завдань у тестах. Особливо це стосується завдань IV рівня, де учень повинен, використавши набуті знання, інтерпретувати їх у творчій роботі (наприклад, тести, де є запитання “Як ти вважаєш?”, “Яка твоя думка?” і т.д.).

Наступності. Навчальний матеріал, що закладається в тести, повинен опиратися на попередні знання, вміння, які учні здобули. Учень, переходячи від одного рівня до іншого, розв’язуючи тестові завдання, набуває не тільки кількісну, але й якісну суму знань.

Опираючись на дидактичні принципи, ми визначили 4 рівні якості навчальних досягнень учнів з економічної і соціальної географії світу (заклали їх у тести).

I рівень – це певне елементарне орієнтування учня у навчальному матеріалі. Його проявом є здатність відрізняти певні позначки на карті, знати власні географічні назви певних об’єктів. У деяких класифікаціях цей рівень називають “розрізнення”.

Відповідь на запитання I рівня повинна бути однозначною: “так” чи “ні”, або ж вибрати один об’єкт із 2-х запропонованих. Так, наприклад: чи є Німеччина федерацією? Відповіді: а) “так”; б) “ні”. Яка столиця Японії? Відповіді: а) Токіо; б) Сеул.

II рівень. Як і I, II рівень спрямований на уміння учнів ідентифікувати предмети, географічні об’єкти. Інколи цей рівень називають “запам’ятовування”, позаяк він спрямований на здатність учнів запам’ятовувати назви географічних об’єктів, певні умовні знаки і т.д.

Наприклад: 1. “В якій країні знаходиться найбільша гора світу Еверест?”

а) Непал; б) Шрі Ланка; в) Китай;

2. “Яка частка неписьменних людей в Індії?”

а) більше 20%; б) менше 50%; в) більше 60%.

III рівень. Цей рівень передбачає орієнтацію учня в причинно-наслідкових зв’язках, механізмах перебігу явищ (процесів), вміння кваліфікувати предмети за суттєвими ознаками.

Іншими словами, учень, відповідаючи на запитання або ж завдання III рівня, повинен не просто відтворити те, що запам’ятав, але й продемонструвати розуміння навчального матеріалу.

Третій рівень завдань передбачає завдання і

ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Михайло Мащакевич, старший викладач

кафедри менеджменту і підприємництва
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

В статті розглядаються актуальні проблеми формування людини з новою економічною культурою, одним із проявів якої є сформованість певного комплексу економічних цінностей. Вчитель економічних дисциплін, як ключова фігура економічної освіти і виховання, повинен сам володіти системою економічних цінностей, економічним підходом до аналізу суспільних явищ, що дозволить йому не лише прищеплювати їх учням, але й об'єктивно оцінювати власні здібності і можливості.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань економічної освіти є створення умов для самореалізації особи як соціально активного члена суспільства, здатного свідомо долучатися до економічного життя країни, формування людини з новим типом економічної культури, стан утворення якої в суспільстві в цілому визначає зміст і напрямок соціального прогресу [1 – 4].

Досвід проведення реформ в економічній і соціальній сфері в Україні і країнах постсоціалістичного простору показав, що оздоровити економіку можливо лише через оздоровлення економічної культури, необхідність відмови від позиції, що можна зрозуміти економіку “перескочивши” через дефекти масової культури, проігнорувавши їх.

При цьому, головний акцент повинен робитися на необхідності ліквідації механізму культурного гальмування замінивши його “механізмом прогресивного впливу культури на розвиток економічної культури як соціальної пам’яті” [8, 39].

Сама економічна культура є поняттям багатоплановим і виділяють наступні її прояви [5]:

Економічна культура – це та мова, завдяки якій людина в стані спілкуватися, розуміти сутність економічних явищ, знаходити відмінності між елементами всередині однієї економічної системи, усвідомлювати взаємозв’язок різних типів економічних систем.

Економічна культура проявляється в розумінні багатоваріантності типів економічного розвитку, багатогранності поведінки людей в сфері економічних відносин.

Економічна культура передбачає також функціональну економічну грамотність – знання азбучних основ господарського життя:

знайомство з принципами ведення сімейного бюджету, вміння оцінити значення страхових послуг, знайти вигоди трудової угоди, усвідомлено заповнити податкову декларацію, банківські документи тощо.

Ще однією стороною економічної культури є формування здібностей індивіда до розвитку, до саморозвитку і самоосвіти.

Важливим напрямком розвитку економічної культури є формування системи цінностей і розвиток індивідуальності.

Формування економічної культури необхідно пов’язувати передусім з системою економічної освіти та виховання молоді. А ключовою фігурою в цій системі є вчитель економічних дисциплін, в якого повинні бути сформовані риси людини з належним рівнем економічної культури.

Сама економічна культура педагога – соціально обумовлений рівень розвитку особистості у сфері економічної діяльності, є поняттям інтегральним і його структура може бути представлена такими компонентами як мотиви, економічні знання, наукове економічне мислення, соціально-економічна діяльність, економічний самоконтроль [12, 195 – 196].

Проте, ми вважаємо за доцільним сфокусувати увагу на такому важливому прояві економічної культури як сформованості у вчителя певної системи економічних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування економічної культури особистості знайшли своє відображення в роботах А.Ф. Аменда, А.В. Аксьонової, С.М. Бляхмана, Ю.К. Васильєва, В.Н. Якімова, А.С. Нісімчука, І.Б. Первіна, Б.П. Шемякіна, Л.Н. Пономарьова, В.Н. Приходьмо, економічної

ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

культури як складової професійної підготовки педагогічних кадрів Ю. Балашової, І.А. Сасової, О.С. Падалки, Т. Терюкової та ін.

Мета статті – розкриття комплексу економічних цінностей як важливої складової професіоналізму вчителя економічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. В цьому плані значний інтерес представляє підхід Т. Терюкової стосовно економічних цінностей взагалі і в діяльності педагога зокрема, який в значній мірі проектується на вчителя економічних дисциплін. В даному підході, на наш погляд, можна виділити наступні основні положення [11].

В людині є таке злиття самої людини і економічного середовища, що неможливо відокремити економічне життя від морального, неможливо розділити існування людства на дві частини відокремивши в ньому ідеальне життя від життя економічного. А якщо неможливо розділити, то необхідно хоча б привести у відповідність ідеальне і економічне. В цьому і полягає одне із завдань сучасної педагогіки.

Педагог є також діючою особою сучасного економічного процесу, і для нього, як і для всі інших економічних агентів, процес участі і взаємодії передбачає наслідування економічних цінностей або відмова від них.

Під економічними цінностями розуміють норми, що регламентують поведінку учасників економічної взаємодії. Економічні цінності мають синтагматичний характер. Вони об'єктивні, формуються в процесі розвитку економічної системи і фіксуються в економіці як особлива форма свідомості у вигляді специфічних образів і уявлень, що знаходять своє відображення в економічних цілях і концепціях, які пояснюють поведінку економічних суб'єктів.

В економіці категорія цінності набуває особливих рис, які властиві особливому типу взаємовідносин, що породжені необхідністю залучення в економічний процес, особливою формою (формами) залежності від умов функціонування економічної системи, формою існування (а інколи і виживання) в ній.

Економічні цінності індивідуалістичні і суб'єктивні по своїй природі, оскільки вони зв'язані з прийняттям людьми рішень незалежно від економічної ієрархії. Вони відповідають розумінню ними економічних реалій. При цьому цінності є завжди відносними, оскільки те, що представляє цінність для одного суб'єкта економіки, немає цінності для іншого. В економіці відсутні постійні, незмінні або стабільні цінності, одні для всіх суб'єктів економіки.

Суб'єктивність індивідуальних, особистісних

економічних цінностей по великому рахунку є благом, та як вони надають економічному процесу об'єктивний і незалежний характер. “Володіння цінностями” (усвідомлення власної цінності), наслідування цінностей роблять трудовий процес мобільним, різноманітним, якісним.

Проте в економіці можна виділити і групові, корпоративні цінності, або цінності професійних груп (або класів), що вироблені, наприклад, економічною культурою ведення спільного бізнесу. Корпоративні цінності відображають правила і норми “поведінки” в групах (класах).

Виділяється також і система цінностей, яких дотримується суспільство. В цьому випадку система цінностей буде прийнята суспільством і буде надавати перевагу вибраній економічній системі. Вона буде також визначати загальні правила поведінки в ній, загальні принципи, яких повинні дотримуватися члени суспільства.

Педагог підвищує економічні цінності. Він не збільшує об'єму вироблених благ, що необхідні людям, але робить людей розумнішими, цивілізованішими, поряднішими, трудолюбивими і відповідальними.

Оскільки, за Ф. Хайском “підвищення цінності проходить лише завдяки існуванню людських цілей і намірів і має зміст лише стосовно них” [13, 166], то педагог повинен “працювати” з людськими “цілями і намірами”. В його волі зробити ці цілі і наміри ясними, показати їх роль підростаючому поколінню, тобто спромогтися розкрити здібності людини, продемонструвати його ж можливості, дати точку опори.

Ще одним важливим аспектом, що переплітається з економічними цінностями, є економічний підхід у поведінці людини [4]. Він є всеосяжним і застосовується до всякої людської поведінки, навіть, якщо торкається і позаринкового сектора. Ще Адам Сміт у своїй праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” спирався на те, що головним мотивом господарської діяльності людини є самокорисливий інтерес. Природне прагнення людей поліпшувати своє матеріальне положення – це такий могутній стимул, що, якщо йому надати можливості діяти без перешкоди, він сам здатний привести суспільство до добробуту [9].

Відповідно, “... люди вирішують присвятити себе науковій або будь-якій іншій інтелектуальній або творчій діяльності лише тоді, коли вони можуть очікувати від цього вигоди – як грошові, так і психологічні, – які перевершують те, на що вони могли б розраховувати в інших професіях. Оскільки цей критерій залишається в силі при виборі більш пересічних (звичайних) професій, нема ніяких

ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

причин, чому інтелектуали повинні проявляти меншу стурбованість своєю винагородою, більше перейматись благом суспільства і бути “від природи” чеснішими, ніж всі інші” [4, 79].

Тому кожна людина прагне використати свій капітал, і не лише грошовий або фізичний, а значною мірою освітній, з найбільшою економічною користю. І що особливо її дії приносять суспільну користь. Маючи на увазі лише власний інтерес, “в цьому випадку, як і в багатьох інших, вона невидимо рукою прямує до мети, яка зовсім і не входила в її наміри... Переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дійсним способом служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне робити це” [9, 322].

Економічний підхід допомагає вчителю економіки усвідомлено зіставляти свої здібності і можливості зі своїми потребами. Вміння правильно визначити і оцінити свої потреби як в матеріальному, так і в духовному плані формується на основі не лише власного досвіду, але й “розсіяного навколо” економічного знання про природу речей і явищ, їх появою і зникненням у зв'язку із споживанням.

Розуміння того, що сьогодні “вартує” педагог, проявляється лише в тому випадку, якщо по-перше він сам знає собі ціну, знає якими здібностями він володіє, які унікальні види діяльності він може принести в школу, або інший навчальний заклад, сам виступає товаром і промоутером свого інтелектуального потенціалу [11].

І від того як він вибирає засоби і методи навчання, як приймає рішення, якими критеріями керується, як оцінює педагогічну ситуацію, має значення перш за все для тих, хто “користується” результатами його діяльності, що відображає цінність і унікальність його праці. Тому і оцінка ефективності педагогічної праці в першу чергу має справу з ціннісними характеристиками.

Висновки. Таким чином, щоби бути в змозі формувати економічні цінності і соціально значущі якості особистості в школярів, вчитель економічних дисциплін повинен сам мати їх сформованими і дотримуватись в як в повсякденному житті, так і педагогічній діяльності. Починати формувати такі цінності необхідно ще з раннього дитинства і початкової школи і продовжувати протягом всього навчання в системі неперервної освіти. При цьому, на нашу думку, необхідно використовувати, запропонований російськими вченими культурно-функціональний підхід в галузі економічної освіти, який “скерований на формування уявлень і цінностей, і лише на їх базі навичок поведінки в економіці” [7, 51]. Прибічники культурно-функціонального

підходу, в рамках загальної трансформації суспільства і економіки, виділяють наступні завдання економічної освіти і виховання: вироблення адекватних уявлень про світ, сутність економічних явищ і процесів; прищеплення школярам функціональної економічної грамотності, формування здатності до розвитку, а також саморозвитку і самоосвіти; формування системи цінностей і розвитку індивідуальності; вироблення навичок господарської діяльності в різних економічних умовах і забезпечення необхідним для цього багажем знань.

Підсумовуючи сказане можна навести слова Дж.Б. Шоу: “Економіка – це вміння користуватись життям найкращим чином”. А для цього будь-яка людина, а особливо педагог, для поєднання власних інтересів і інтересів суспільства, повинна володіти певною системою економічних цінностей. Це дозволить йому не лише належним чином прищеплювати дані цінності учням, але й об'єктивно оцінювати свої власні здібності і можливості.

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 280.

2. Асонов С.М., Хуторянко Г.Ф., Шаблій Е.Й. Особенности экономической культуры В США, Японии, странах западной Европы. – К., 1992

3. Волкова Н. Загальноекономічна освіта в системі економічної культури суспільства // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип.2. – С. 67 – 75.

4. Гэри С. Беккер Экономический анализ и человеческое поведение // Школьный экономический журнал. – 1997. – №8. – С. 69 – 84.

5. Забродина Н., Чуканова М. Подходы к формированию стандарта образовательной области “Экономика” // Школьный экономический журнал. – 1997. – №4. – С.17 – 23.

6. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004, 23 січня. – С. 4 – 5.

7. Ритингер Р. Культура предпринимательства / Пер. с нем. – М.: ЭКОМ, 1992.

8. Рывкина Р.В. Экономическая культура как память общества // ЭКО. – 1989. – №1. – С. 32 – 41.

9. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. – М.: Соцекліз, 1962.

10. Тамбовцев В. Экономика в школе: чему учить? // Школьный экономический журнал. – 1997. – №2. – С. 51 – 53.

11. Терюкова Т. Экономические ценности в деятельности педагога // Экономика в школе. – 2002. – №1. – С. 23 – 27.

12. Шпак О.Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 352 с.

13. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. – М.: Новости, 1992.

ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Валерій Кирилюк, викладач

кафедри музичної педагогіки та хореографії
Ніжинського державного університету

ім. М. В. Гоголя,
заслужений артист України
Чернігівська обл.

ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Автор обґрунтовує шляхи розв'язання еколого-етичного виховання засобами фольклору та мистецтва в умовах впровадження Болонського процесу у вищій школі задля духовного і професійного становлення студентської молоді.

Постановка проблеми. На сучасному етапі людство переживає надзвичайно важливий, критичний період своєї історії – це період загрозового для існування цивілізації зростання низки негативних факторів: деградації природи, деградації людської моралі, виникнення і поширення небезпечних хвороб, зростання бідності, агресивності, злочинності. Сьогодні рівень конфлікту між техносферою і біосферою набув небаченого досі критичного рівня.

Ця ситуація не могла не відобразитись на освіті. Нагальною проблемою для України є вихід на шлях євроінтеграційного процесу не тільки в галузі економіки, а й культурного та екологічного виховання молоді. Таким перетворенням значною мірою має сприяти Болонський процес, як процес структурного реформування національних систем вищої освіти. Його метою є створення до 2010 року європейського наукового та освітнього простору задля підвищення спроможності випускників ВНЗ до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підняття конкурентоспроможності європейської вищої школи. Болонський процес, який сьогодні впроваджений у вищих навчальних закладах, спрямований на перетворення України на конкурентний і динамічний економічний простір в Європі, що базується на знаннях, здатний до сталого розвитку із більшою кількістю і кращими робочими місцями та вищим рівнем соціального порозуміння. На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес добровільний; полісуб'єктний, ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури; не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний; гнучкий; відкритий; поступовий. Проте за даних умов

необхідно зважати на проблему еколого-етичного виховання студентської молоді, пошук нових шляхів для формування їх духовного світу на базі набутого досвіду попередніх поколінь, в контексті перебудови вищої школи. Цьому в значній мірі має сприяти етнографічна та фольклорна спадщина українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення й аналіз джерельної бази дослідження переконує, що екологічні проблеми тісно пов'язані з моральним і культурним рівнем нації, збереженням духовних цінностей. Заслужують на увагу праці З.Братка, І.Харченка, Ю.Новикова, А.Григор'єва та ін., в яких зроблений ґрунтовний аналіз екологічної кризи в результаті занепаду духовності, низького рівня екологічної культури та освіти, загального спаду морального рівня протягом останніх десятиліть. Серед пріоритетних напрямів теорії сучасної освіти і виховання молоді чільне місце посідає проблема еколого-етичного виховання, яка стала об'єктом дослідження ряду науковців Г.Біленко, Р.Фурдюя, Л.Юдасіна, Ю.Андрейцева, М.Пустового та ін. У галузі відродження культурної і духовної спадщини нашого народу відзначалися етнографи і фольклористи О.Кравець, О.Воропай, І.Лозинський, С.Макарчук, А.Пономарьов, Г.Лозко та ін., які розкрили глибинне значення досліджень і збереження традицій та звичаїв для цілісності духу української нації. Проблема становлення та розвитку різних галузей мистецтва на засадах національного надбання частково відображені у публікаціях О.Богатирьова, С.Плуталова, Ю.Фесенка та ін., які розкрили роль фольклорної та етнографічної спадщини для впровадження різноманітних форм і засобів мистецтва при етичному вихованні молоді. Актуальні аспекти створення культурної бази для відродження

ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

духовності українського народу відображено в наукових розвідках І.Цой, І.Скляренко, В.Наулко, Л.Дудко та ін.

Мета дослідження: обґрунтування шляхів розв'язання еколого-етичних проблем засобами фольклору та мистецтва в умовах впровадження Болонського процесу у вищій школі задля духовного і професійного становлення студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу матеріалів про соціально-економічний розвиток суспільства і наслідки НТП, про стан і перспективи використання природних ресурсів та стан динаміки забруднення довкілля можна зробити висновки, що причиною кризового стану є духовне зубожіння нації. Цю ситуацію досить влучно характеризують слова Демокрита: "Подібно до того, як буває хвороба тіла, буває також хвороба способу життя" [1, 15].

Практика свідчить, що формування духовного світу студентів – завдання нелегке. Адже це люди, котрі мають уже певною мірою сформований світогляд, власні переконання та ідеали, які не завжди збігаються з нормативними. Тому необхідно постійно шукати різноманітні шляхи впливу на особистість. Ті, що спонукають замислитись, озирнутись навколо себе, переглянути свої погляди та поведінку. Адже незабаром студенти педагогічних спеціальностей підуть навчати і виховувати наступні підростаючі покоління. І те, які вони прийдуть, і з чим вони прийдуть залежатиме від їх духовної і професійної зрілості. Розбудова себе внутрішнього, плекання внутрішньої людини є суттю духовного вдосконалення. Становлення демократичної держави, входження України до Євросоюзу неможливі без високого рівня професійної та духовної культури майбутніх педагогів.

За А.Щербанем, духовна культура особистості складається з таких культур: інтелектуальної (знання, мислення); моральної (честь, гідність, культура почуттів, статеві культура); культури спілкування (комунікативні здібності, духовні запити, культура мови); національної культури та національної самосвідомості; художньо-естетичної; християнської морально-етичної (релігійні заповіді та традиції); родинно-побутової; політичної, правової, екологічної культури особистості [8, 14].

Як зазначає І.Скляренко, для людини, яка розвивається, культура є безпосередньою формулою існування (життя, енергія, спілкування), і підставу для самоствердження, для свідомого вироблення себе [7, 103].

Сьогодні стає все зрозумілішим, що ступінь

розвитку цивілізації вимірюється не рівнем НТП, а низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, що рухають цю цивілізацію вперед. Подальший прогрес людського суспільства неможливий без розвитку культури і етики, духовності й моралі [1, 32]. Саме тому і науковці, і митці закликають людей повернутися до традиційних цінностей життя, вироблених людством протягом тисячоліть, цінностей, що збереглися завдяки фольклорній спадщині. Мудрість українського народу зосереджена у звичаях, традиціях, фольклорному мистецтві зберегла і сьогодні дух єднання людини з природою. Раціональне природокористування протягом багатьох поколінь було і залишається основою буття. Відчуття гармонії людини з навколишнім середовищем виражене в народних піснях і танцях дивує й захоплює сьогоднішню молодь, що своєю свідомістю проникає в глибини народної мудрості.

Більшості людей притаманна тяга до природи, пізнання свого коріння не тільки як біологічної істоти, а й до свого етносу. Лише зрозумівши природу, культуру свого народу, людина пізнає сама себе. Наші предки, у фольклорному мистецтві, залишили неоціненний спадок – знання законів природи та гармонічного співіснування людини з довкіллям, духовної етики. Тож здійснювати виховання молоді на засадах народних традицій, означає сприяти виходу з еколого-етичної кризи суспільства. Етика, що бере до уваги все наше оточуюче середовище, стала екологічною необхідністю [1, 34].

Для розв'язання еколого-етичних проблем, на сучасному етапі, необхідно на перший план вивести проблему збереження національних особливостей освіти і виховання в умовах прийняття Болонського процесу. Важливо, щоб участь у ньому сприяла зближенню України з Європою, а не уніфікації освіти. У тексті Болонського процесу говориться: "Таким чином, ми беремо на себе зобов'язання досягти окреслених вище цілей – у межах своєї компетенції та поважаючи відмінності в культурі, мові, національних системах, а також автономію університетів – з метою зміцнення європейської сфери вищої освіти". У переліку основних цілей Болонського процесу зазначається пункт про формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи в цілому. Одним із пріоритетних напрямів державної політики України щодо розвитку вищої школи є формування національних і загальнолюдських цінностей, постійне підвищення якості освіти,

ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу.

Завжди загальнолюдськими цінностями було виховання у підрастаючого покоління любові до природи. Саме дохристиянська релігія відображала природні стихії і явища в образі божеств. З приходом християнства на Русь язичницькі обряди переплелися з християнською релігією. Особливо це помітно у фольклорній спадщині, завдяки якій створилася фольклористика як наука, що викладається у вищих навчальних закладах на гуманітарних факультетах.

Як і мова народу, справжній фольклор не може існувати поза природним етнічним середовищем, адже його основна функція – бути засобом живого контакту. Цьому значною мірою сприяє автентичний фольклор, під яким ми розуміємо усі види творчої діяльності – словесну, музичну, народні обряди, хореографію, народний театр, різноманітні види ужиткового мистецтва у їх первозданному, адекватному генетичним витокам вигляді. Людина, яка генетично пов'язана з природним фольклорним середовищем, успадкувала фольклорні знання, ремесла, творче вміння своїх пращурів переважно контактним, усним шляхом і передає їх наступним поколінням є носієм автентичного фольклору. Хори, сімейні ансамблі, індивідуальні виконавці, народні майстри ужиткового мистецтва, що відповідають переліченим характеристикам, можуть вважатися представниками автентичної фольклорної традиції. Ці традиції збереглися, в основному, у селах, на жаль, у вищій школі цьому приділяється ще недостатньо уваги. Хоча в деяких навчальних закладах працюють навчально-експериментальні фольклорні ансамблі, художні майстерні з відновлення різних видів ужиткового мистецтва тощо. Вони сприяють підтримці розвитку фольклорної традиції, особливо там, де вона забувається.

В українському фольклорі розрізняють багато жанрів та локальних барв народного виконавства, адже для кожного регіону характерні: своя стилізація, своя мистецька лексика, музичний супровід, а також декоративно-ужиткова різноманітність ремесел. Його основою є календарно-обрядовий цикл, тісно пов'язаний з річним виробничим циклом землеробства, а також зі скотарством, вівчарством, розвиненим у західному регіоні. У цьому циклі дуже цікаві обряди, що сьогодні відроджуються по всій території України: колядування, щедрування, які супроводжуються театралізованими виставами “Коза” та “Маланка”. Останнім часом почали

відроджуватися веснянки та купальські обряди. Деякі дослідники фольклору стверджують, що вся народна творчість – це закодована нашими пращурами інформація про гармонійне життя в навколишньому середовищі. На жаль, сьогодні не завжди можливо зрозуміти та розшифрувати підтекст народних творів, в основному – це здогадки, підтверджені історичними фактами або гіпотези науковців-фольклористів. Часто фольклорна різноманітність на території України пояснюється різними природними ландшафтами та біоценозами, які мали вирішальний вплив на свідомість людей, їх культуру та побут.

Важко переоцінити значення фольклору для народу як генетично-спадкової основи етнічного становлення, формування інтелектуальної й художньої самосвідомості та способів поведінки. На жаль, люди в процесі індустріалізації почали забувати народні традиції та звичаї, природу, перестали помічати їх неповторність, почали недбало ставитись до них. Поки не стало запізно, необхідно дбати про збереження природних багатств, органічною частиною яких є фольклор. Не випадково у спеціальній “Рекомендації про збереження фольклору”, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1989 році, підкреслюється: “... фольклор є частиною спільної спадщини людства і могутнім засобом зближення народів і соціальних груп, утвердження культурної самобутності”. Ці рекомендації напевно враховані при впровадженні Болонського процесу.

Шляхами еколого-етичного виховання студентів є:

- використання етнографічних та фольклорних матеріалів при вивченні предметів гуманітарного циклу;
- запровадження у ВНЗ на факультетах культури і мистецтв декоративно-ужиткового мистецтва, запровадження поглибленнішого вивчення фольклору та етнографії України;
- приділення більшої уваги проведенню та науковому дослідженню експедиційних пошуків кожного окремого регіону України;
- практичне втілення результатів пошуків у фольклорне мистецтво;
- розробка нових туристичних маршрутів, які включають знайомство із самобутністю окремих регіонів України;
- розширення географії “зеленого туризму” по всій території України, із залученням студентської молоді;
- проведення наукових еколого-етичних конференцій зі студентами з подальшим практичним втіленням їх результатів;
- фестивалі по лінії СЮФ, що частково

ПОРІВНЯННЯ МЕТОДИК ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВИБІР ОПТИМУМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

фінансуються ЮНЕСКО (в Україні вже проведено восьмий такий фестиваль);

- різноманітні ярмарки як національного так і регіонального значення;

- проведення різноманітних екологічних акцій з урахуванням і використанням фольклору та циклічної обрядовості;

- збільшення кількості публікацій та видань з еколого-етичної тематики та останніх досліджень фольклорної спадщини.

Висновки. В Україні навчально-виховний процес визнаний одним із найголовніших складових загальнолюдських цінностей. Суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль освіти в сучасному світі. Отже виховання молоді з новим способом мислення, новими поглядами на свою роль в житті суспільства і природного середовища, з бажанням відродити, зберегти і примножити природні та культурні ресурси – є головним завданням, що стоїть сьогодні перед людством.

1. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С. *Основи екологічних знань: Підручник.* – К.: Либідь, 1997. – 288 с.

2. Братко З.Т., Харченко І.Ю. *Гомо сапієнс проти гомо технократікус.* – К., 1991. – 248 с.

3. Григор'єв О.О. *Екологічні уроки минулого і сучасності.* – К., 1991. – 223 с.

4. Де ля Фліз (том 1) *Серія "Етнографічно-фольклорна".* – К., 1991

5. Макарчук С.А. *Етнографія України.* – Львів, 1994.

6. Наулко В.І. та ін. *Усна народна творчість.* – К. Либідь, 1991.

7. *Сучасні тенденції розвитку професійної компетентності майбутніх митців.* Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Луганськ, "Луганськ-Арт", 2006 – 136 с.

8. Щербань П. *Формування духовної культури особистості // Рідна школа,* – 1999, – № 7. – С. 14 – 17.

Олександр Антоненко, аспірант

Миколаївського державного гуманітарного університету
ім. Петра Могили

ПОРІВНЯННЯ МЕТОДИК ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВИБІР ОПТИМУМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджуються економічні заходи регулювання природокористування та охорони довкілля.

Постановка проблеми. Економічні заходи регулювання природокористування й охорони довкілля доволі різноманітні й можуть розподілятися на дві основні групи: примусові методи (негативне стимулювання), методи заохочення (позитивне стимулювання). Але треба пам'ятати про певну умовність цих понять, яка пов'язана з кількома обставинами. Одна з них зумовлена тим, що різні форми еколого-економічних інструментів є варіаціями двох основних видів впливу на економічні інтереси господарчих суб'єктів: податкової (вилучення доходу) і дотаційної (пряма чи непряма передача доходу). Зокрема, будь-які види платежів можуть класифікуватися як деякі види податків і навпаки.

Ще однією проблемою є те, що ті чи інші види регулювання природокористування, схожі по суті, в різних країнах називаються по-різному (в одних

– податки, в інших – платежі, в третій – збори та ін.). До того ж, віднесення даних видів інструментів до тієї чи іншої форми пов'язане не стільки з видом вилучення чи передачі доходу, скільки з організаційною процедурою здійснення цього. Зокрема, податки пов'язують звичайно з акумулюванням коштів на рахунках, а платежі – аз подальшим створенням спеціальних фондів цілеспрямованого використання зібраних коштів.

Огляд останніх джерел і досліджень. Порівнюючи між собою різні економічні заходи регулювання природокористування та охорони довкілля варто розглянути, як подібні інструменти застосовуються в інших країнах.

Німеччина. Законодавством передбачено декілька екологічних податків, у тому числі податок на паливо мінерального походження (бензин – залежно від екологічних характеристик

ПОРІВНЯННЯ МЕТОДИК ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВИБІР ОПТИМУМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

палива). Окрім того, в Німеччині існує декілька категорій обов'язкових платежів: податки, плата, збори. Податками вважаються тільки ті, які прямо перелічені в податковому законодавстві (так звані кодифіковані податки). Оскільки Конституція Німеччини відносить встановлення податків до повноважень Федерації, а не окремих земель, іноді виникають питання з приводу їх податкової чи неподаткової природи та правомірності їх введення нормативними актами земель Німеччини. До екологічних податків можуть бути віднесені компенсаційні платежі за порушення стану природних ландшафтів, спеціальні збори за розміщення відходів, які існують у ряді земель. Зараз ведуться дискусії з приводу відповідності введення ряду подібних зборів: за викиди азоту, хімікати, податки на продукцію, яка містить хлор, та ін.

Бельгія. У країні діє досить багато екологічних податків, у тому числі регіональні у Фландрії. Залежно від характеру вони підрозділяються на наступні види:

- спрямовані на фінансування державних і муніципальних заходів з охорони довкілля через систему федеральних, секторальних чи інших фондів;

- регулювальні екологічні податки, метою введення яких є видалення з ринку екологічно шкідливої продукції та послуг;

- деякі класичні податки, що виконують екологічну функцію [5, 180].

Метою даної роботи є висвітлення різних методів економічного впливу, пов'язаних з охороною довкілля, розкриття сутності цих методів та розробка еколого-економічної стратегії для України.

Виклад основного матеріалу. Оподаткування – один з найважливіших стимулів раціонального природокористування на рівні підприємства. Основною ідеєю введення особових, екологічних податків є спроба встановити залежність між відрахуваннями з підприємств у бюджет і рівнем забруднення, що наноситься підприємством навколишньому середовищу.

Серед екологічних податків виділяють дві наступні групи:

- *регулюючі* податки, спрямовані на безпосереднє відвертання дій, які негативно впливають на навколишнє середовище. При встановленні ставок цих податків враховуються показники технічної можливості й економічної рентабельності в межах даного виду господарчої діяльності. За достатньої диференціації даного виду податків затрати на охорону навколишнього

середовища виявляються досить вигідними;

- *фінансуючі* податки, спрямовані на збір грошових коштів й акумулювання їх на окремих рахунках, у спеціальних фондах. При обчисленні ставок цих податків враховують показники прибутковості підприємства та постійності фінансових надходжень. Фінансуючі податки не пов'язані прямо з рівнем негативного впливу на середовище.

Поряд з цим відрізняють прямі та непрямі екологічні податки й збори. Наприклад, збори за викиди є прямими, оскільки стають забруднювачу прямим стимулом для зменшення викидів забруднюючих речовин. Збори за екологічно брудну продукцію є непрямыми, оскільки вони впливають на зменшення споживання такої продукції й частково призводять до зменшення забруднення [1].

Податкове стимулювання може бути як негативним (у вигляді додаткового оподаткування екологічно небезпечної продукції), так і позитивним. Податкові пільги застосовують як економічний механізм, який компенсує відносно великі затрати на виробництво продукції, що відповідає екологічним стандартам [3].

У цілому світова практика спрямована на поступове та цілеспрямоване впровадження нових, досконаліших екологічних податків і зборів.

Платежі (відповідно до Закону України “Про внесення змін у Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 05.03.1998 р. термін “плата”, “платежі” замінюється терміном “збір”, “збори” [2, 40]). Всі платежі в галузях природокористування поділяються на дві групи:

- платежі, що покривають адміністративні витрати на функціонування структур, забезпечуючи управління та контроль за діяльністю підприємств;

- платежі, призначені для вилучення диференційованої ренти.

- Штраф. Стосовно екологічної сфери в Україні можна назвати такі види штрафних санкцій:

- міжнародні санкції за порушення умов міжнародних договорів у галузі навколишнього середовища;

- штрафи за недотримання екологічного законодавства у країні; відшкодування збитків, завданих однією країною іншій країні; відшкодування збитків, що завдані одним економічним суб'єктом іншому економічному суб'єкту господарської діяльності.

Субсидія – це виплати тим підприємствам-забруднювачам, які самі намагаються зменшувати забруднення. Адресні субсидії у

ПОРІВНЯННЯ МЕТОДИК ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВИБІР ОПТИМУМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

вигляді безпосередньо наданих коштів називають прямими, а ті, що здійснюються за допомогою податкових, кредитних чи інших пільг, є непрямими субсидіями.

Цінові інструменти система заходів впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання, основним механізмом якої є цілеспрямована зміна вигідності різних видів діяльності (товарів) за допомогою збільшення чи зменшення цін. Існує два основні напрямки використання цінових інструментів: пряме регулювання цін і непряме регулювання цін [4, 346].

Методи прямого регулювання цін використовуються у тих випадках, коли існує можливість адміністративного впливу на ціни. Як форми прямого регулювання цін можна назвати:

- диверсифікація цін у часі; диверсифікація цін за споживачами; встановлення підвищених закупівельних цін на екологічно чисту продукцію (якщо держава чи територіальні органи управління є замовником такої продукції);

- адміністративний контроль цін.

Методи непрямого регулювання цін мають у ринковій економіці значно ширші можливості. Ці методи базуються на механізмах впливу на рівень цін за допомогою інших інструментів.

- підвищення рівня цін на екологічно сприятливу продукцію;

- зниження рівня цін споживання на екологічно несприятливу продукцію;

- створення цінових гарантій розв'язання екологічних проблем.

Системи обов'язкової відповідальності (варіант страхування) використовується у випадку, коли втрапи від негативного впливу на навколишнє середовище розраховуються за фактом забруднення для кожного окремого випадку, а не визначаються на основі нормативного рівня. Забруднювач повинен компенсувати виниклі затрати, очистити та відновити природний об'єкт, виплатити постраждалим від забруднення компенсацію і т.і. Цей метод використовується, коли число підприємств-збруднювачів обмежене, а розмір забруднення та його наслідки легко визначити.

Система цільового резервування коштів (система делозит-виплата) полягає у тому, що покупець, купуючи товар, який є потенційним забруднювачем довкілля, вносить за нього додаткову платню, яка при деяких умовах повертається йому. В ряді країн цей метод економічного стимулювання екологічної поведінки покупців широко використовується для зменшення забруднення та економії коштів на сортування відходів перед їх утилізацією.

У таблиці наведені основні економічні методи управління охороною навколишнього середовища, які застосовуються у ряді країн.

Резюмуючи усе наведене нижче можна спробувати сформулювати еколого-економічну стратегію України в майбутньому.

Для врахування екологічних вимог, дедалі більшого значення повинен набувати екологічний аудит. Впровадження екологічного аудиту в практику сприятиме одержанню основних даних про небезпечні, з точки зору екології, підприємства. Вдосконалення діючого економічного механізму природокористування й природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів має стати органічною складовою системи управління та регулювання економіки, стимулювати охорону та відновлення природко-ресурсного потенціалу країни шляхом створення відповідних економічних умов (інвестиційних, нодагеових, кредитних тощо). Домінуючою частиною витрат на здійснення природоохоронної діяльності має стати позабюджетне фінансування. Для цього необхідна концентрація платежів за забруднення навколишнього природного середовища, надходжень від штрафів і компенсації за шкоду, завдану внаслідок порушення природоохоронного законодавства, Національному екологічному фонді, який діятиме на правах юридичної особи у загальнодержавному та на регіональному рівнях.

Висновок. Головними складовими елементами економічного механізму природокористування мають бути:

- плата за спеціальне використання природних ресурсів;

- плата за забруднення навколишнього природного середовища та інші види шкідливого впливу на довкілля;

- система фінансування та кредитування природоохоронних заходів (державний і місцевий бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств, іноземні надходження та інвестиції тощо),

- екологізація податкової та цінової системи;
- підтримка становлення та розвитку екоіндустрії.

Залученню іноземних інвестицій для здійснення природоохоронних програм і проектів в Україні повинні сприяти:

- активна інтеграція України в європейські та світові природоохоронні процеси;

- формування сприятливих умов й ефективної системи залучення іноземних інвестицій як в економіку України в цілому, так і в охорону довкілля.

АНТРОПОГЕННО-ЕТОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ В ШТУЧНОМУ РОЗВЕДЕННІ ПОЛЬОВОЇ ДИЧИНИ

Марина Федюшко, аспірант

кафедри екології та охорони навколишнього середовища
Таврійської державної агротехнічної академії
м. Мелітополь

АНТРОПОГЕННО-ЕТОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ В ШТУЧНОМУ РОЗВЕДЕННІ ПОЛЬОВОЇ ДИЧИНИ

У статті розглянуті етологічні аспекти штучного дичинорозведення і розведення рідкісних видів птахів. Показана специфіка етологічних чинників у зоотехнічному, біотехнічному і господарському етапах штучного розведення птахів. Розглянуто значення і завдання двох головних напрямів вирощування і утримання птахів у штучних умовах – “приручення” і “здичавіння”.

Постановка проблеми. В Приазов'ї через активну діяльність людини, в біоценозах відбулися суттєві порушення середовищ існування основних видів польової дичини, порушенні біотичні і біоценотичні зв'язки, саморегуляції екосистем, просторової і функціональної структури популяцій видів [2, 118; 1, 138]. У зв'язку з цим існує необхідність досліджень і вивчення основних антропогенних забруднень, ролі заповідних територій у відтворенні і стабілізації кількості основних видів польової дичини, які б виконували роль повноцінних резерватів польової фауни.

Останніми роками масове штучне розведення диких птахів набуває важливого значення. Об'єктами розведення стають не тільки спортивно-мисливські, але і рідкісні, зникаючі види дичини. За допомогою штучного розведення вдається зберегти, відновити і навіть розширити ареал тварин, природна чисельність яких знизилася до катастрофічних меж. Причин тому для кожного конкретного виду може бути багато, і вони різні. Тому заходи з охорони виду, заборони полювання на нього, як правило, вже недостатні. Доводиться вдаватися до інтенсифікації процесу відтворення шляхом розведення тварин у штучних умовах з подальшим випуском їх у природу.

Матеріал і методи дослідження. Для виконання поставлених завдань проведено дослідження розвитку і вивчення сучасного стану мисливського господарства, заповідної справи в Україні та регіоні досліджень. Здійснено обстеження об'єктів мисливського господарства, природо-заповідного фонду Приазов'я, опрацьовано Літописи природи, статистичні дані обліку звірів, інші матеріали, що стосуються фауни регіону досліджень, визначені об'єкти для систематичних досліджень.

Результати досліджень та їх обговорення. Штучне розведення дичини, як і штучне розведення рідкісних видів, складається з трьох

основних – етапів або розділів: зоотехнічного, біотехнічного і господарського (для мисливських видів – мисливськогосподарських). Всі вони зв'язані єдиною метою і завданням, взаємно проникають один в одного і мають специфічні особливості, обумовлені розведенням диких птахів. Особливості зоотехнічного етапу пов'язані з біологією виду, біотехнічного і господарського етапів з кінцевою метою і завданнями штучного розведення, а також з “прирученням” об'єктів, з якими доводиться працювати, виражених тією або іншою мірою.

Поведінкові особливості виду, що розводиться, мають свою специфіку в кожному з етапів штучного розведення птахів. Головними є два напрями, без яких неможливе штучне розведення будь-якого виду, які пов'язані з етологією: **перший** напрям орієнтується на доместикацію (приручення), без нього не можна досягти успішного утримання птахів в неволі, їх розмноження, тим більше інтенсивного, без якого штучне розведення стає дорогим і малоефективним; **другий** напрям на “здичавіння”, обумовлений необхідністю випуску штучно вирощених птахів у природу для самостійного існування.

Дикі птахи, узяті з природи, в умовах неволі потрапляють у стресову ситуацію. Сам процес вилування нерідко спричиняє шок і загибель окремих особин. Високий ступінь стресу приводить до глибоких перебудов в організмі [4, 79], які різко змінюють поведінку птахів: відмова від корму, неспокій, прагнення вирватися на волю, сховатися в безпечному місці і т.п. Знання цих особливостей дозволяє уникнути загибелі птахів. Тісне і затемнене приміщення заспокоює птахів і робить їх менш похлившими, а групове утримання (по 3 – 5 особин) сприяє цьому. Про індивідуальні реакції особин одного і того ж виду на стресову ситуацію достатньо багато відомостей. Використовуючи

АНТРОПОГЕННО-ЕТОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ В ШТУЧНОМУ РОЗВЕДЕННІ ПОЛЬОВОЇ ДИЧИНИ

різні реакції птахів при переляку, можна застосувати такі конструкції вольєрів і кліток, які усувають зайвий неспокій, травмування птахів і сприяють прискоренню їх приручення.

Багато птахів різних видів, узятих з природи, не розмножуються у неволі впродовж ряду років. Причини цього, найімовірніше, криються не тільки в поганих умовах утримання і неповноцінному годуванні, але і в тому, що птахи були мало-прирученими. Стан постійного стресу, викликаний умовами неволі, перешкоджає розвитку статевих процесів [4, 146].

Велике значення має привчання птахів до кормів. При великомасштабному розведенні птахів неможливо копіювати їх природне живлення, тому доводиться використовувати комбікорми, зернові суміші, хвойне і трав'яне борошно і т.п. Перехід з одного виду корму на інший доводиться здійснювати поступово: протягом декількох днів слід збільшувати порцію нового корму і зменшувати звичний до повної заміни останнього. Особливо це важливо при вирощуванні молодняка, у якого заострений імпринтінг на вигляд корму. І тут, як і у випадку з прирученням, успішно вдається використовувати приклад птахів, що вже скульовували пропонований новий корм.

Достатньо приручені птахи дозволяють одержувати високі зоотехнічні показники, використовувати методи промислового птахівництва. Водночас одомашнення повинно йти до певної межі. Вирощені в штучних умовах птахи призначаються для випуску на волю. Вони повинні зберігати всі особливості диких птахів і не повинні втратити інстинктів та звичок своїх диких родичів. От чому необхідні спеціальні роботи зі збереження у штучно вирощених птахів особливостей, властивих даному виду, у тому числі і поведінкових. Здатність птахів, виведених у штучних умовах, до самостійного існування в природі обумовлена багатьма особливостями: видовою специфікою, спрямованими методами виховання молодняка, біотехнічними заходами, що забезпечують поступовий перехід до природного існування і поліпшують ці умови і т.д.

Деякі види після випуску в природу швидко дичавіють. Наприклад, фазани, випущені в дво-, тримісячному віці на волю, стають дикими вже через сім – дев'ять днів. Сірі ж куріпки дичавіють повільно, – після випуску залишаються ручними і, не полохаючись людини, стають легкою здобиччю хижаків. Щоб усунути такі наслідки, вдаються до спеціальних прийомів підготовки і виховання молодняка. Молодих фазанів випускають з підсадочних (адаптаційних) вольєрів, які збудовані безпосередньо в угіддях,

де проводиться інтродукція. Молодняк поступово звикає до мікроумов місць, де йому доведеться самостійно жити. Часто замість вольєрів роблять загороди – непокриті зверху, стінки загород з металевої сітки мають висоту до 3 м. Щоб потрапити із загороди на волю, пташенят доводиться “скласти іспит на льотні здібності”, тобто покинути загороду можуть лише ті особини, які в змозі перелетіти через його стінки. Так молоді фазани поступово заселяють навколишні території, а молодняк, за загороною, сприяє утриманню птахів, що вилетіли, в навколишніх угіддях.

При випуску в угіддя сірих куріпок, виведених в інкубаторіях, використовують самців-вихователів, яким підпускають добових або дводобових пташенят. У разі пробудження у самців “батьківських” інстинктів виводок разом з вихователем.

Відомо, що при інтродукції тварин у нові місця дорослі особини гірше пристосовуються до нових умов [3, 9; 5, 383]. Зв'язано це, ймовірно з тим, що у молодняка ще не вироблений стереотип поведінки, і вимоги тварин до певних мікроумов місцепроживання не такі консервативні, як у дорослих. При випуску ж птахів, вирощених у штучних умовах, стереотип поведінки формується в умовах місця випуску, де і реалізуються генетично обумовлені можливості виду. Це відкриває певні можливості створення популяцій у нових, змінених, штучних і насамперед антропогенних ландшафтах. Прикладом може служити фазан, який широко розселений по земній кулі і в даний час мешкає в умовах, що різко відрізняються від одвічних природних біотоп. Одну з причин такого явища ми схильні бачити в тому, що при інтродукції головним чином використовували штучне розведення фазанів.

Синантропізація тварин сприяє успішному проживанню виду в антропогенному ландшафті. До синантропних популяцій легше застосовувати біотехнічні заходи: підгодівлю, штучні водопої, ремізи, штучні гнізда і т.д. Оскільки вирощені штучним шляхом птахи опиняються в тому або іншому ступені прирученості, створення популяцій за допомогою штучного розведення прискорює їх синантропізацію, вони охоче користуються штучною підгодівлею і водопоями, як і останні використовують цементовані поїлки, розрізані навіпіл покритишки від автомашин.

Висновки. Таким чином, питання поведінки тварин на біотехнічному і господарському етапах штучного розведення диких птахів мають величезне значення. Проте багато особливостей поведінки тварин ще недостатньо виявлені і вивчені. Багато проблем поставлено перед

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУОРТУ БЕРДЯНСЬК

штучним розведенням птахів, пов'язаних з імпринтінгом, вибором статевого партнера, розвитком певних поведінкових реакцій ще до випуску в природу. У цьому плані багатообіцяючим є використання сучасних досліджень з управління поведінкою птахів. Результати цих досліджень можна використовувати на всіх етапах штучного розведення дичини.

1. *Этология сельскохозяйственных животных.* М.: Колос, 1977. 304 с.

2. *Ильичев В. Д. Управление поведением и пространственная ориентация птиц, – В кн.: Управление поведением животных.* М.: Наука, 1977, С. 118 – 130.

3. *Иоганзен Б. Г. Начуные основы акклиматизации животных. – В кн.: Акклиматизация животных в СССР.* Алма-Ата: Изд-во АН Каз ССР, 1963, С. 9 – 13.

4. *Ковальчиков М., Ковальчик К. - Адаптация и стресс при содержании и разведении сельскохозяйственных животных.* М.: Колос, 1978. 271 с.

5. *Тихонова А. В. Управление поведением выводковых птиц в раннем онтогенезе. – В кн.: Групповое поведение животных.* М.: Наука, 1976, С. 383 – 385.

Валентина Єлагіна, старший викладач

Бердянського державного педагогічного університету

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУОРТУ БЕРДЯНСЬК

У статті досліджується рекреаційний потенціал курорту Бердянськ. Зі сприятливими кліматичними умовами та наявністю родовищ різного типу мінеральних вод, лікувальних грязей, цей район є перспективною курортною місцевістю.

Постановка проблеми. Останніми роками у курортологічній практиці все більший розвиток набуває тенденція створення регіональних центрів по лікуванню хворих курортними установами. З цих позицій комплексне використання природних курортних ресурсів Запорізької області, вивчення їх сучасного стану, оцінка перспектив використання набувають особливої вагомості. За своїми кліматичними умовами та наявністю родовищ різного типу мінеральних вод, лікувальних грязей область є перспективною курортною місцевістю, зокрема її Азовське узбережжя – район курорту Бердянськ. Цей регіон має прекрасні бальнеологічні й рекреаційні ресурси для масового відпочинку й оздоровлення. Велика кількість сонячного тепла й світла, мінерально-сольовий склад морської води, її температурний режим, теплі пляжі створюють сприятливі умови для розвитку санаторно-курортних установ.

Мета статті. Дослідити рекреаційний потенціал курорту Бердянськ, розглянути програму розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті до 2010 року.

Вклад основного матеріалу. Курортний регіон у прибережній смузі займає більше 1000 га,

з яких лише 1/3 забудована. Курортна зона Бердянська займає значну територію у приміській зоні на морській терасі, та 25 кілометровій піщаній Бердянській косі. В осінне-зимовий період накопичення природного тепла в ґрунті не створює різких коливань температури повітря, у тому числі її різкого зниження. Морське повітря Приазов'я насичене озоном, бромом, йодом та іншими мікроелементами, ароматами степового різотрав'я. М'який клімат, насиченість повітря аерозолями має сприятливий вплив при санації верхніх дихальних шляхів.

Основними лікувальними факторами курорту є лікувальні мулові сульфідні грязі, мінеральні хлоридно-натрієві води та ропа підземних джерел, кліматичний фактор.

На території курорту у прибережній зоні розташовані 4 лимани з лікувальною муловою гряззю, яка за своїм складом є унікальною. Лікувальне використання грязей здатне впливати на всі основні функції організму – кровообіг, дихання, обмін речовин. Комплексний вплив на організм лікувальних факторів грязі характеризується проти запальною та антиалергічною діями, покращенням обмінних процесів, активацією гуморальних механізмів при

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУОРТУ БЕРДЯНСЬК

лікуванні захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи, запальних гінекологічних захворювань. Грязелікування, крім того, покращує кровообіг серцевих м'язів, підвищує кровонаповнення артерій та капілярів, позитивно впливає на перебіг хронічних судинних захворювань.

Лікувальні грязі курорту зосереджені в озерах Червоному, Великому, Малому, Середньому, "А" та "Б". Значні запаси лікувальних грязей містяться у Бердянській затоці та морському каналі. За класифікацією лікувальних грязей, чорні і темно-сірі мули Бердянської затоки та морського каналу належать до морських сульфідних низькомінералізованих лікувальних мулових грязей. Близьким аналогом їх є лікувальні грязі затоки Хаапсалу Балтійського моря, які експлуатуються на курортах Хаапсалу та Пярну.

Лікувальні грязі курорту Бердянськ належать до категорії цінних бальнеотерапевтичних засобів. Вони характеризуються високою теплоємністю та малим теплопроведенням, пластичністю, високими бактерицидними та бактеріостатичними властивостями. Вологість грязі коливається від 47 до 65%, питома вага від 1,3 до 1,55 г/см³, засміченість частками більше 0,25 мм коливається від 0,02 до 3,6% (середня 0,98%), вміст сірководню 0,01 – 0,05%. Лікувальні грязі відрізняються дуже тонким механічним складом, мають значну кількість сульфідів (0,041 – 0,12%) та мінералізацію грязьового розчину від 11 до 16 г/л. Окрім цього, містять складний комплекс ліпідів та їх фракцій.

До складу грязі входять солі натрію, кальцію, магнію, бору, хлору, сульфатів, гідрокарбонатів. Певну цінність становлять гази, що входять до складу грязі: сірководень, метан, аміак. Лікувальну дію мають і органічні сполуки з протимікробними властивостями.

Існуючі запаси лікувальних грязей, динаміка процесів грязеутворення, наявність перспективних родовищ у Бердянській та Обіточній затоках дозволяє стверджувати, що курорт має необмежені перспективи використання лікувальних грязей. Сьогодні річне використання лікувальних грязей становить близько 6 тис. т. Геологічні запаси лікувальних грязей встановлені на рівні 63,8 тис. м³, балансові запаси складають 53,0 тис. м³. При перерахунку запасів, які були здійсненні ГГРЕС курорту у 1998 році, експлуатаційні запаси встановлені на рівні 34,5 тис. м³.

Мінеральні води та ропа належать до категорії цінних бальнеологічних засобів курорту Бердянськ, їх лікувальну дію визначають:

- якісний та кількісний макрокомпонентний склад;
- загальний вміст розчинених у воді речовин (загальна мінералізація);
- газовий склад та газонасиченість вод;
- вміст фармакологічно активних мікрокомпонентів (мінеральних та органічних);
- радіоактивність вод;
- активна реакція (рН);
- температура.

З бальнеологічно-активних компонентів вміст бромиду 27,2 – 44,0 мг/дм³ дозволяє виділити його як специфічний компонент, присутній у всіх лікувальних водах бердянського курорту. Мінеральний склад цих вод при лікуванні хворих у вигляді лікувальних ванн сприяє протизапальній та седативній дії на організм, покращує процеси обміну речовин в організмі, позитивно впливає на коронарний та периферійний кровообіг. Вони використовуються для лікування захворювань органів опору та руху, периферійної нервової системи, кровообігу, запальних гінекологічних захворювань, функціональних захворювань нервової системи.

В умовах посушливого клімату регіону формуються в основному солонуваті і солоні води, що з віддаленням від Приазовського кристалічного масиву і в міру занурення водовмісними породами змінюються високомінералізованими.

У межах курорту Бердянськ виявлено і досліджено мінеральні води таких основних груп:

- складного аніонного та катіонного складу без специфічних компонентів і властивостей;
- хлоридні натрієві води;
- йодо-бромні хлоридні натрієві слаботермальні розсоли;
- бромні та йодо-бромні води;
- йодо-бромні, борні хлоридні натрієві розсоли;
- борні хлоридні натрієві розсоли.

Мінеральні води складного аніонного та катіонного складу без специфічних компонентів і властивостей з мінералізацією 2,0 – 2,5 г/л. Мінералізація хлоридних натрієвих вод коливається від 13,0 г/л до 37,4 г/л. Бромні хлоридні натрієві слаботермальні розсоли мають концентрацію бромиду 98 – 138 мг/л, йоду 7 – 11 мг/л., мінералізацію – 57 – 60 мг/л. Мінералізація бромних хлоридних натрієвих вод – 12 – 14 г/л., вміст бромиду – 30 – 40 мг/л. Концентрація бромиду в них іноді досягає 27 мг/л. Йодо-бромні, борні хлоридні натрієві води мають концентрацію бромиду 78 – 85 мг/л, йоду 6 – 11 мг/л, ортоборної кислоти 45 – 65 мг/л. та мінералізацію 35 – 45 мг/л. Вміст ортоборної кислоти в борних хлоридних натрієвих розсолах коливається в межах 35 – 80 мг/л.,

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУОРТУ БЕРДЯНСЬК

мінералізація складає 35 – 45 г/л. Загальна мінералізація лікувальних вод коливається від 14 до 60 г/л, що надає можливість їх зовнішнього та внутрішнього вживання.

Слід відзначити, що серед лікувальних вод курорту мінеральна вода “Бердянська” є аналогом таких відомих лікувальних вод, як “Миргородська”, “Куяльник”, “Друскінінськійська”.

Експлуатаційні запаси мінеральних вод майже необмежені, затверджений добовий дебіт становить більш 1800 м³/добу.

Одним з визначальних лікувальних факторів цього регіону є степовий морський клімат курорту Бердянськ. Літо дуже тепле, середня температура липня незначно змінюється по території і дорівнює 23,0 – 24,0°C. Протягом усього літа переважає сонячна погода 1-го класу і утримується 150 днів на північному узбережжі Азовського моря. Це найбільш сприятливий сезон для відпочинку й лікування на узбережжі. Він характеризується найбільшою тривалістю сонячного сьйва (порядку 1500 – 1600 годин). Тривалість сонячного сьйва складає 2319 годин, що перевершує навіть такі відомі курортні райони, як Сочі (2253 година) і Кисловодськ (2147 година). У цей період спостерігається сильна біологічна активність ультрафіолетових променів (з довжиною хвилі близько 310 – 315 нм).

Річний хід опадів носить континентальний характер: найменша кількість опадів випадає в холодний період (листопад – березень) – 145 мм зі зростанням до максимуму в теплий період (квітень – жовтень) – 235 мм. Улітку нерідко спостерігаються короткочасні, але сильні зливи. Число ж днів з опадами більше в холодний час року. Річна кількість опадів у районі курорту коливається від 180 до 620 мм.

Вологість повітря є найменш постійним метеофактором курорту Бердянськ. Узимку на узбережжі Азовського моря вологість більша, ніж в інші пори року. Максимум вологості (85%) припадає на грудень. Найбільшої сухості повітря досягає влітку – 60 – 65%. Середня річна відносна вологість для Бердянського курорту складає 76,3%.

Середні величини атмосферного тиску у курортній зоні такі: восени – 764,7 м, навесні – 761,4 мм рт.ст. Амплітуда коливань атмосферного тиску по сезонах року складає 4 – 5 мм.

За інтенсивністю біологічної активності ультрафіолетової радіації узбережжя Азовського моря належить до 4-ої зони (О.М.Іллічева, Л.А.Чубуков, Г.А.Невраєв) і характеризується малим періодом ультрафіолетового голодування узимку (2,5 місяці і менш) і сильною біологічною активністю в теплий період (5,5 – 6,5 міс).

Вплив моря на клімат курорту виражається у пом’якшенні континентального клімату, зміні радіаційного режиму та циркуляції атмосфери, а також позначається на пом’якшенні температури повітря, його вологості й збільшенні швидкості вітру.

Еколого-рекреаційний потенціал курорту Бердянськ за наявності унікальних природних лікувальних ресурсів та кліматичних умов сприятливих для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, розвиненої інфраструктури та сучасної лікувальної бази дозволив віднести його до курортів державного значення. Проголошення лікувально-оздоровчої місцевості Бердянська курортом державного значення дозволило більш ефективно розвивати та використовувати його рекреаційні можливості.

Організація курортної справи курортними установами Бердянська здійснюється згідно з чинним законодавством України, сучасними науково-методичними підходами та галузевими вимогами.

За роки становлення та розвитку курорту Бердянськ створена сучасна база для санаторно-курортного лікування та медичної реабілітації хворих. Сприятливе географічне розташування та кліматичні умови, розвинута матеріальна база, що постійно вдосконалюється, дозволяє з високою ефективністю щорічно оздоровлювати до 60 тис. хворих. Сьогодні діяльність курорту забезпечують 4 санаторні заклади, акредитовані за вищою категорією. Вони мають розвинуту інфраструктуру на 2719 ліжок з можливістю цілодобового перебування хворих.

З метою розвитку рекреаційно-курортної зони Бердянська була розроблена та затверджена рішенням міськвиконкому від 06 листопада 2003 р. № 617 Програма розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті до 2010 року.

Основною метою цієї програми є ефективне використання курортно-рекреаційної зони, створення конкурентноспроможного на міжнародному ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити лікувальні, туристичні потреби населення України та інших держав, забезпечення на цій основі розвитку курортно-рекреаційної зони за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини [4].

Основними шляхами подальшого розвитку й удосконалення рекреаційного господарства й курортного природокористування в нашому регіоні можна вважати такі:

1) розробка програми розвитку рекреаційного

Марина Гудзь, кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри менеджменту та правового
забезпечення господарської діяльності

Бердянського державного педагогічного університету

СОЦІАЛЬНИЙ РЕСУРС РОЗВИТКУ КУРОРТНИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджується соціальний ресурс розвитку курортних регіонів, зокрема розвиток санаторно-курортної та оздоровчої галузей.

Вступ. Ресурсне забезпечення розвитку регіональної економіки передбачає використання в необхідних обсягах, у необхідних місцях та в необхідний час, окрім класичних факторів розвитку – матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, ще й активів територіального розвитку, під якими слід розуміти ресурси території, що їх місцеві органи влади здатні долучити до процесу розвитку міста.

Не виняток і галузеві та виробничо-територіальні комплекси щодо активізації соціальних факторів розвитку, зокрема туристично-рекреаційної економіки. Санаторно-курортна та туристична галузь набуває дедалі більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери міста Бердянськ. Пріоритетний напрямок розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя у місті, створення додаткових робочих місць, поповнення дохідної частини місцевих бюджетів.

В економічній літературі охарактеризовані різні підходи до визначення суті та структури соціального ресурсу території. Переважна більшість дослідників ототожнюють поняття людського та соціального розвитку, що не можна визнати коректним. Факторний підхід до виробництва та відтворення продукту під людським чинником визначає фізичну та інтелектуальну здатність людини до праці, до виконання виробничих функцій у процесі праці. Натомість, соціальний ресурс – інтегрована нематеріальна діяльність окремих суспільних груп, страт, здатних впливати на розвиток територіально-виробничих процесів та формування соціально-економічного середовища міст та поселень у формі колективних рішень, громадських груп дій, організації тощо.

Постановка завдання. За даними Світового банку, експериментальні оцінки накопиченого в

світі людського, природного та фізичного капіталу національного багатства складають відповідно 64 %, 20 %, 16 % [6].

Метою даної статті є визначення підходів щодо реалізації потенціалу соціального ресурсу розвитку курортних регіонів. Розвиток санаторно-курортної та оздоровчої галузі істотно впливає на такі сектори економіки як транспорт, торгівля, зв'язок, виробництво товарів широкого вжитку і є одним із перспективних напрямів структурної перебудови економіки, тобто має мультиплікативний ефект. У свою чергу важливими факторами розвитку курортно-рекреаційної та туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал міста Бердянська.

Результати. Нині на території Бердянська розташовано 8 санаторіїв, 45 баз відпочинку, пансіонатів та 17 дитячих і спортивно-оздоровчих закладів, що одночасно можуть обслуговувати до 15 тис. осіб. Туристичні послуги надають також 22 суб'єкти підприємницької діяльності. Динаміка оздоровлення мешканців та гостей міста по роках складає від 50 тис. у 1999 р. до 500 тис. у 2006 р. За останні роки збільшується консолідований обсяг послуг, збільшуються надходження до місцевого бюджету, особливо в курортний сезон (табл.1).

Таблиця № 1

Динаміка надходжень у загальний фонд Бердянського міського бюджету за період курортного сезону, тис. грн.

місяці	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
травень	718,5	1727,3	2516,5	2733,0	2942,2
червень	1868,2	2095,9	2498,9	2695,2	3271,5
липень	1874,6	2498,0	3639,7	3188,6	3498,7
серпень	2282,4	3167,1	2902,3	3347,6	3187,5
вересень	1698,5	2352,6	2181,3	3082,5	3391,9
Разом	8442,2	11840,9	13738,7	15046,9	16291,9

Водночас подальший розвиток міста-курорту для сімейного відпочинку та туризму, як визначено

СОЦІАЛЬНИЙ РЕСУРС РОЗВИТКУ КУРОРТНИХ ТЕРИТОРІЙ

в плані стратегічного розвитку міста Бердянськ на період 2002 – 2010 рр., гальмується наступними чинниками:

- відсутністю цілісної системи державного управління туризмом в області;
- підпорядкованістю закладів розміщення туристів, санаторно-курортних та оздоровчих закладів, що надають туристичні послуги, різним міністерствам, відомствам, акціонерним товариствам;
- недосконалістю нормативно-правової бази;
- недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- повільними темпами зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази санаторно-курортних та оздоровчих закладів;
- невідповідністю переважної більшості санаторно-курортних та оздоровчих закладів міжнародним стандартам;
- малою кількістю підприємств готельного господарства;
- незбалансованістю соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідністю їх збереження;
- недосконалістю туристичної інфраструктури;
- відсутністю інноваційних проєктів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму;
- недостатнім рівнем якості обслуговування туристів у закладах харчування;
- недостатньою забезпеченістю туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- недостатністю рівня розвитку інформаційної інфраструктури;
- браком коштів для комплексу рекламних заходів щодо просування туристичного продукту Бердянська на міжнародний туристичний ринок.

Тобто актуальною постає розробка та прийняття програми розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті Бердянськ на перспективу. Програма має стимулювати ефективне використання наявних рекреаційних ресурсів міста, підвищити рівень міжгалузевого співробітництва, стимулювати розвиток ринкових відносин у туристичній сфері, визначити перспективи подальшого розвитку курортно-рекреаційного комплексу на основі аналізу його сучасного стану.

Основною метою програми є ефективне використання курортно-рекреаційної зони, створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити лікувальні,

туристичні потреби населення України та інших держав, забезпечення на цій основі розвитку курортно-рекреаційної зони за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини [5].

Основними завданнями програми є:

- забезпечення місцевої підтримки санаторно-курортної та оздоровчої галузі, залучення до її розвитку підприємств різних форм власності, а також територіальної громади, підвищення її частки в загальному обсязі виробництва міста;
  - стимулювання розвитку інфраструктури санаторно-курортних та оздоровчих закладів із залученням підприємств, іноземних та вітчизняних інвесторів;
  - забезпечення підвищення ефективності використання рекреаційних та лікувальних ресурсів з урахуванням необхідності охорони навколишнього середовища, пам'яток історії, культури;
  - освоєння нових курортно-рекреаційних зон та територій, що мають туристичний потенціал;
  - стимулювання розвитку перспективних тематичних напрямів туризму, зокрема: культурно-пізнавального, рибальського, кінного, яхтового, зеленого та інших;
  - підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць;
  - збільшення частки очікування доходів від туристичної галузі у міському бюджеті;
  - підвищення іміджу Бердянська, отримання статусу міста-курорту державного значення.
- З метою досягнення основних цілей Програмою визначені основні напрямки розвитку курортно-рекреаційного комплексу та туризму в місті:
- удосконалення системи управління галуззю;
  - поліпшення матеріальної та лікувальної бази, інфраструктури туризму;
  - підвищення якості і розширення асортименту послуг;
  - поліпшення транспортного забезпечення;
  - підвищення ефективності використання природних, лікувальних та рекреаційних ресурсів, об'єктів культурної спадщини;
  - інформаційне та рекламне забезпечення;
  - проведення ефективної інноваційної та інвестиційної діяльності;
  - поліпшення кадрового забезпечення.
- Стратегічною метою такої політики є створення конкурентоспроможного на світовому ринку курортного комплексу, здатного забезпечити ефективне відтворення трудових ресурсів та генофонду української нації.
- Як справедливо зазначають провідні фахівці-менеджери галузі, основним завданням тут є, по-

СОЦІАЛЬНИЙ РЕСУРС РОЗВИТКУ КУРОРТНИХ ТЕРИТОРІЙ

перше, створення ефективних механізмів надходження в галузь додаткових коштів, зокрема заохочення інвестицій. По-друге, впровадження механізмів державного контролю за використанням природних курортних ресурсів. По-третє, підвищення ефективності господарювання курортних закладів, сприяння формуванню ринку санаторно-курортних послуг. По-четверте, подолання недостатньої інформованості вітчизняних та іноземних громадян про курортно-рекреаційні можливості України, просування санаторно-курортних послуг на внутрішньому та міжнародному ринках [4].

Активи територіального розвитку – це матеріальні і нематеріальні фактори та сили, які належать територіальній громаді, визначаються самою громадою і впливають на прискорення чи гальмування соціально-економічного розвитку міст чи поселень. До найбільш вагомих територіальних ресурсів, які знайшли своє відображення у кращих вітчизняних майстернях муніципального менеджменту, належать муніципальні активи, соціальні та управлінські ресурси, соціально-організаційні ресурси розвитку території, нормативно-правові (законодавство локальної дії, статутне право).

До муніципальних активів належать переважно матеріально-фінансові фактори розвитку: міський бюджет та основні фонди комунальних підприємств, цінні папери та кадастрова оцінка земельних, лісових, водних ресурсів, майно громади, активи спеціалізованих фондів.

Соціальні та управлінські ресурси території – це інтелектуальний потенціал мешканців і їхня кваліфікація. Носіями і організаторами самостійних проектних ідей щодо розвитку міста виступають керівники органів державної влади та місцевого самоврядування, керівники муніципальних установ, місцеві підприємці та їх асоціації, регіональна та локальна еліта, до якої нормативно можуть бути віднесені лідери громадських організацій та муніципальний актив, наукові працівники, відставні вищі керівники муніципальної адміністрації. Разом з тим, справедливо зазначається у літературі, що інформаційний ресурс території виникає у процесі спільного створення, обговорення і організації програм розвитку, а не в геоінформаційних системах, генеральних чи стратегічних планах розвитку [1, 54].

Резерв соціального ресурсу розвитку території – громадські організації та наукові центри. Враховуючи те, що місцева влада залишається в Україні занадто заполітизованою та недостатньо професійною, громадський сектор суспільного

життя усе більш активно виступає генератором ідей, силою, здатною впроваджувати зміни на локальному рівні – від помешкання до вулиці, мікрорайону, міста – не лише у питаннях благоустрою території, й у реальному управлінні територіальним розвитком.

Так, діяльність ресурсного центру “Північне Приазов’я” та лабораторії з вивчення проблем приморського міста ІСПД НАН України [3] дозволило протягом 1993 – 2003 рр. провести понад 20 репрезентативних соціологічних та маркетингових досліджень у м. Бердянськ, що були покладені в основу розробки Плану стратегічного розвитку міста на період до 2015 року; діяльність Асоціації “Європейський шлях” [2] дозволила вперше в Україні разом із мерією міста успішно запровадити інноваційні управлінські технології – міжнародну систему управління якістю ISO 9001:2000 на муніципальні послуги міськвиконкому.

Такі ділянки роботи громадських організацій, як сприяння встановленню побратимства територіальних громад різних країн, об’єднання молодіжних організацій з метою проведення освітніх акцій, інформаційних заходів, акцій з благоустрою, прибирання від сміття перлини Північного Приазов’я – Бердянської коси та інші заходи, які проводить організація, змінюють психологію управлінців та мешканців територіальної громади, сприяють активізації діяльнісного ресурсу, соціального креативу на позитивні зміни, підвищення привабливості території, зростанню культури міського соціуму курортного міста, формують відчуття патріотизму у мешканців тощо. Специфіка цих позаекономічних факторів та сил полягає у тому, що вони здатні впливати на економіку міста як прямим, так і непрямим чином.

Висновки. Повноцінне використання соціального ресурсу можливе в поєднанні соціально-організаційних факторів. Соціально-організаційні фактори територіального розвитку – організаційна структура, організаційна культура, розробка функціональних процедур, організація процесів – органів місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення теж величезний за своїм потенціалом ресурс, який мало досліджений в літературі. Його практичне використання потребує встановлення демократичних свобод та верховенства права, розвитком самоврядування на принципах розмежування функцій державного управління, державної власності і самоврядування та власності самоврядних громад як основи їх самодостатнього розвитку.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1. Бойко-Бойчук О. В Стратегії розвитку міст України. – К.: Вид-во “Пульсари”. – 2002. – 156 с.
2. Діяльність. Через якість – до партнерства // www.euroway.berdyansk.net.
3. Маркетингові і соціологічні дослідження // www.center.berdyansk.net.
4. Омецинський Б. Над чим працює державний департамент з питань діяльності курортів при МОЗ України // Урядовий кур'єр. 2002. – № 89. – 18 травня.
5. Програма розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті Бердянську до 2010 року // Рішення виконавчого комітету Бердянської міської ради № 617 від 6 листопада 2003 року “Про затвердження Програми розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті Бердянську до 2010 року” (рукопис).
6. Expanding the Measure of Wealth, Washington: World Bank, 1997. P.154. C.110.

Олена Котикова, кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри економіки сільського господарства
Миколаївського державного аграрного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті розглянуто необхідність створення наукової системи сталого розвитку землекористування, проведено критичне осмислення, узагальнення та систематизацію існуючого досвіду. В результаті дослідження зроблено висновки про необхідність коригування існуючої системи показників оцінки сталості розвитку за блоками та необхідність подальших теоретичних досліджень щодо удосконалення системи для використання її на мікрорівні.

Постановка проблеми. За минулі роки в системі землекористування нашої країни визначилися такі тенденції: перебудова системи землекористування призвела до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення використання землі як основного засобу виробництва; продовжує погіршуватися екологічна ситуація при землекористуванні – знижується родючість ґрунту, погіршується його екологічний стан, деградують водні джерела, зростає забруднення атмосферного повітря через збільшення викидів автомобільним транспортом; знижується і до того низький за часів радянської влади рівень життя сільських жителів, турбота про людину праці на селі поки що носить декларативний характер, різко погіршилась демографічна ситуація на селі, смертність перевищує народжуваність, кількість сільського населення зменшується [6, 6].

Усе це свідчить, що в нинішніх умовах розв'язання проблем, у галузі землекористування неможливе без переходу до моделі сталого розвитку. Відповідно до принципів Ріо-де-Жанейрської конференції слід розробити науково-обґрунтовану систему сталого розвитку для кожної галузі народного господарства, зокрема і для землекористування.

Розробка будь-якої наукової системи вимагає визначення тенденцій її розвитку, закономірностей, що відображають причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризують перебіг певних процесів у суспільстві або природі, наукових принципів побудови системи та показників, за допомогою яких можна визначити рівень її функціонування [6, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку наукових основ комплексної оцінки сталого розвитку землекористування внесли провідні вітчизняні вчені, а саме: А.Г. Тихонов, О.М. Царенко, Н.В. Гребенюк, О.В. Тихоненко, В.П. Феденко та ін.

Мета статті. Разом із тим єдиної системи показників для здійснення спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його сталості та індикації цього процесу в часі досі не існує. Виходячи з цього, важливим є критичне осмислення, узагальнення та систематизація існуючого досвіду з метою подальшого розвитку теоретичних досліджень проблеми.

Виклад основного матеріалу. Визначення сталого розвитку і сталості включає дві визначальні ідеї:

- 1) задоволення потреб, зокрема першочергових,

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

необхідних для існування найбідніших прошарків населення;

2) необхідність обмежень, що зумовлено здатністю навколишнього середовища задовольняти теперішні й майбутні потреби [1, 27].

Сталий розвиток розглядається з позицій трьох аспектів:

1) екологічна сталість, яка означає екологічний розвиток;

2) економічна сталість, що визначає економічний поступ розвитку;

3) соціальна сталість, яка припускає соціальну прийнятність суспільства [1, 27].

Вітчизняні науковці, зокрема А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк, О.В. Тихоненко, В.П. Феденко, наголошують, що “індикатори мають відображати такі характеристики функціонуючої системи землекористування:

- **екологічні** – стан земельних ресурсів та інших складових оточуючого середовища;

- **економічні** – продуктивність та економічна ефективність землекористування;

- **соціальні** – рівень соціального розвитку сільської місцевості та демографічна ситуація” [5, 19]. Безпосередньо показники, якими на думку науковців доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, представленні в таблиці 1 [5, 20; 2, 15; 3, 3; 4, 8].

Ми погоджуємось з позицією авторів щодо

систематизації показників за трьома аспектами, що характеризують сталий розвиток землекористування, проте вважаємо за доцільне здійснити її коригування у розрізі блоків та індикаторів.

Екологічний блок. У перший блок, на нашу думку, слід ввести ще й показники *рівня використання земельних ресурсів*, оскільки останні найточніше відображають як кількісні, так і якісні характеристики землекористування і найкращим чином показують їх зміну у динаміці. До таких показників ми відносимо наступні: *питома вага посівних площ в складі ріллі; частка зрошуваних земель в площі сільгоспугідь; частка осушених земель в площі сільгоспугідь; питома вага площі посівів інтенсивних культур в загальній площі посівів (без зернових та з зерновими культурами)*. Крім цього, до показників, якими, на нашу думку, доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, слід віднести ще й такі:

1) *середній бал родючості орних ґрунтів*. На перший погляд, цей показник дублює дані “наявність гумусу в орних землях”, проте це не так. Запропонований авторами індикатор (“наявність гумусу в орних землях”) при дослідженні його у динаміці буде показувати невеликі зрушення (наприклад, $-0,5$ т/га), у той час, як реально – це значні негативні зміни, що

Таблиця 1

Показники оцінки сталості розвитку землекористування

Екологічний блок	Економічний блок	Соціальний блок
<ul style="list-style-type: none"> - наявність гумусу в ґрунті; - внесення органічних та мінеральних добрив; - еродованість ґрунтів (водна і вітрова ерозія); - характеристика сільгоспугідь за ознаками, що впливають на родючість ґрунтів (засолені, солонцюваті, дефляційно небезпечні, змиті, кислі, перезволожені, заболочені та ін.); - надходження забруднюючих речовин в земельні ресурси, в атмосферу, у поверхневі водойми; - розораність земель та сільгоспугідь; - площа порушених та рекультивованих земель; - відповідність ґрунтів гігієнічним нормативам (санітарно-хімічні та мікробіологічні показники); - обсяг водовідведення без очистки; - площа лісового фонду та заповідні території; - капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища; - аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища; - надзвичайні екологічні ситуації; - радіаційні аварії. 	<ul style="list-style-type: none"> - індекси валової продукції сільського господарства; - валова продукція сільського господарства; - валова продукція сільського господарства у розрахунку на душу населення та на 100 га сільгоспугідь; - урожайність основних сільгоспкультур; - продуктивність худоби та птиці; - рівень рентабельності сільгосп підприємств; - індекси продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах; - основні фонди та енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах. 	<ul style="list-style-type: none"> - кількість народжуваних, померлих та природний приріст населення в сільській місцевості; - коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення в сільській місцевості; - коефіцієнт дитячої смертності; - очікувана тривалість життя при народженні в сільській місцевості; - споживання продуктів харчування в сільській місцевості; - житловий фонд у середньому на одного сільського мешканця; - заклади культури та мистецтва; - забезпеченість населення в сільській місцевості товарами тривалого користування.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

одразу буде видно через дослідження динаміки показника балу родючості орних ґрунтів;

2) *утворення промислових токсичних відходів у розрахунку на один кілометр квадратний*. Запропонований показник вельми важливий з точки зору визначення впливу факторів на ефективність землекористування.

3) *зрошування та осушені землі* входять до групи показників, що визначають стан земельних ресурсів і особливого значення набувають при визначенні сталості розвитку використання земельних ресурсів на мікрорівні.

Спірним, на нашу думку, є включення до екологічного блоку оцінки сталості розвитку землекористування окремих показників.

I. *Капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів*. Названий показник не дає уявлення про стан земельних ресурсів і лише опосередковано визначає рівень їх використання (за умови розрахунку питомих капітальних вкладень, тобто на 1 га); тим більше, цей індикатор не оцінює рівень ефективності використання землі. Тому, на нашу думку, вказаний показник слід винести за межі екологічного блоку і вписати до еколого-економічного як питомі капітальні вкладення, при цьому створений блок обов'язково розширити системою показників ефективності використання капітальних вкладень у заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, зокрема, сільськогосподарського землекористування, а саме: *відвернені втрати ґрунту, повний та чистий екологічні ефекти, приведені затрати відповідно на приріст врожаю та охорону ґрунту, вартість приросту врожаю в кадастрових цінах, повний і чистий еколого-економічні ефекти*.

II. *Аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії*. По-перше, названі явища включають перелік показників у різних одиницях виміру, тому постає питання, які саме із них використовувати і в яких одиницях виміру. По-друге, вказані ситуації є надзвичайними, а в результаті їх відбуття сільськогосподарське землекористування взагалі неможливе. По-третє, в екологічний блок включено показники, які тією чи іншою мірою відображають вплив названих раніше індикаторів на рівень використання землі. По-четверте, здійснення згаданих явищ має довготривалі негативні наслідки, які значно впливають як на ефективність землекористування, так і на

демографічну ситуацію. Саме тому ми вважаємо за доцільне винести такі індикатори, як аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії, окремо від будь-яких блоків, оскільки об'єктами їх впливу є усі аспекти сталого розвитку.

Економічний блок. За пропозицією А.Г. Тихонова, Н.В. Гребенюка, О.В. Тихоненко та В.П. Феденко економічний блок нараховує 10 індикаторів. Це переважно показники економічної ефективності використання землі, проте з нашої точки зору вказаний перелік потребує коригування.

По-перше, слід відсікти показники, що не дають оцінки ефективності використання землі. Наприклад, показник *продукції сільського господарства* жодним чином не дає уявлення про рівень землекористування, у динаміці він лише показує зміни обсягів виробництва продукції, що може бути обумовлене або екстенсивними методами (розширення посівних площ), або інтенсивними методами (внесення мінеральних чи органічних добрив), які в свою чергу можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки у землеробстві. Не має сенсу також визначати *індекси продукції сільського господарства, продуктивності худоби та основних фондів*.

По-друге, для більш повного відображення оцінки ефективності землекористування необхідно збільшити кількість показників, що її визначають. До таких ми відносимо: *припадає на 1 га сільгоспугідь поголів'я худоби та птиці (даний показник дає змогу оцінити вплив якісних та кількісних факторів на результативні показники, які наведено далі), отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь молока та приросту ВРХ, отримано в розрахунку на 100 га ріллі приросту свиней, отримано в розрахунку на 100 га посівів зернових та зернобобових культур яєць та приросту птиці*.

По-третє, показник *продуктивності праці в сільськогосподарському підприємстві*, на нашу думку, слід віднести до блоку соціально-економічного, оскільки він не дозволяє оцінити ефективність використання землі, проте визначає ефективність використання трудових ресурсів.

Соціальний блок. Доволі складно виділити групу показників соціального блоку, оскільки практично всі існуючі індикатори рівня життя населення тією чи іншою мірою відображають рівень соціального розвитку та демографічну ситуацію. Загалом, головні з цих показників висвітлені у наукових роботах А.Г. Тихонова та ін.; разом з тим, на нашу думку, існує перелік показників, які характеризують як соціальну, так

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

і економічну сталість, тому їх слід віднести до соціально-економічного блоку. Такими показниками є:

1) рівень економічної активності населення в сільській місцевості;

2) рівень зайнятості населення в сільській місцевості – даний показник є основним щодо аналізу зайнятого населення;

3) рівень середньодушових сукупних витрат населення в сільській місцевості, у тому числі на продукти харчування;

4) індекс Джині для населення в сільській місцевості, який відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів від лінії їх рівномірного розподілу;

5) децильний коефіцієнт для населення в сільській місцевості, який визначає співвідношення мінімального рівня доходів (витрат серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів) витрат серед 10% найменш забезпеченого населення.

Висновки. Проведені дослідження показали, що для забезпечення виконання умови про мінімальну кількість індикаторів, які б повною мірою відображали екологічні, економічні та соціальні характеристики функціонуючої системи землекористування, необхідно здійснити коригування існуючої системи показників.

1. Розширити систему показників за блоками:

а) екологічним – питома вага посівних площ в складі ріллі; частка зрошуваних земель у площі сільгоспугідь; частка осушених земель у площі сільгоспугідь; питома вага площі посівів інтенсивних культур у загальній площі посівів (без зернових та з зерновими культурами); середній бал родючості орних ґрунтів; утворення промислових токсичних відходів у розрахунку на один кілометр квадратний; зрошуванні та осушені землі;

б) економічним – припадає на 1 га сільгоспугідь поголів'я худоби та птиці, отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь молока та приросту ВРХ, отримано в розрахунку на 100 га ріллі приросту свиней, отримано в розрахунку на 100 га посівів зернових та зернобобових культур яєць та приросту птиці.

2. Відсікти індикатори, які не відображають характеристик, що дають змогу оцінити сталість розвитку землекористування:

а) економічний – продукції сільського господарства; індекси продукції сільського господарства, продуктивності худоби та основних фондів.

3. Виділити окремі під блоки для показників, що однаково рівно визначають два з трьох аспектів сталості:

а) еколого-економічний – питомі капітальні вкладення; відвернені втрати ґрунту, повний та чистий екологічні ефекти, приведені затрати відповідно на приріст врожаю та охорону ґрунту, вартість приросту врожаю в кадастрових цінах, повний і чистий еколого-економічні ефекти;

б) соціально-економічний – продуктивності праці в сільськогосподарському підприємстві; рівень економічної активності населення в сільській місцевості; рівень зайнятості населення в сільській місцевості; рівень середньодушових сукупних витрат населення в сільській місцевості, у тому числі на продукти харчування; індекс Джині для населення в сільській місцевості; децильний коефіцієнт для населення в сільській місцевості.

4. Винести окремо від будь-яких блоків групи індикаторів, об'єктами впливу яких є усі три аспекти сталого розвитку – аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії.

5. Розроблена система комплексної оцінки сталого розвитку землекористування на мікрорівні неефективна і потребує подальшого удосконалення.

1. Балаж Н. Й. Сталий розвиток як концептуальна основа екологізації сільськогосподарського землекористування в Україні // Землепорядний вісник. – 2005. – №3. – С.26 – 30.

2. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного стану // Землепорядкування. – 2003. – №1. – С.15 – 20.

3. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація економічного стану // Землепорядкування. – 2003. – №1. – С.3 – 15.

4. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Феденко В.П., Тихоненко О.В. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація соціального стану та індикаційна модель // Землепорядкування. – 2003. – №2. – С.8 – 19.

5. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники // Землепорядкування. – 2002. – №2. – С.13 – 21.

6. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: сутність, підходи, закономірності // Землепорядкування. – 2002. – №2. – С.3 – 9.

*Наталія Харів, аспірант кафедри педагогіки
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка*

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (1900 – 1939 рр.)

У статті йдеться про те, що основним засобом патріотичного виховання учнів у початковій школі є краєзнавство, яке дає змогу учням опанувати почуттям любові до рідного краю.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський освітній простір спонукала до змін у сфері освіти і культури. Однією з головних особливостей сучасної освіти постає необхідність посилення загальної культури дітей та молоді і насамперед формування у них патріотизму, що є “проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуттям своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини” [4, 15]. Важливе значення у цьому процесі відводиться краєзнавству, яке має формувати у дітей установку на процес удосконалення людських здібностей, активності, спрямованої на облагородження внутрішнього світу дитини.

Могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури суспільства є любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока пошана до віковичних традицій свого народу. Високе поняття Вітчизни починається від рідного міста, села, вулиці, від рідного порогу. Воно передається з покоління в покоління з молоком матері, чарівною мелодією народної пісні, поетикою рідної мови. Любов до малої Вітчизни “це те, без чого неможливий справжній патріотизм, ані пов’язана з ним повага до інших народів, до загальнолюдських цінностей та ідеалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти виховного впливу краєзнавства знайшли відображення у працях вітчизняних (О.В.Духнович, С.Рудницький, С.Ф.Русова, С.Сірополко, К.Д.Ушинський) та зарубіжних педагогів (Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці). Проблеми національного виховання на західноукраїнських землях аналізували П. Біланюк, А. Волошин, М. Галушинський, М. Євшан, О. Маркуш, В. Пачовський, Ф. Повхан, І. Ющисин та ін. Вагому роль краєзнавству у формуванні духовності, громадянських переконань і патріотичних почуттів, високої культури і моралі, відводив В.О.Сухомлинський.

На сучасному етапі дослідження цієї проблеми займаються А.Вихрущ, Т.Завгородня, С.Золотухіна, О.Сухомлинська, М.Чепіль.

Однак використання краєзнавства у навчально-виховному процесі на кожному історичному етапі мало свої особливості. Лише за умов об’єктивного аналізу виховної ролі краєзнавства можна вийти на можливості та перспективи творчого використання історичного досвіду у підвищенні рівня культури молодших школярів.

Мета статті: розкрити педагогічні ідеї українських освітніх діячів міжвоєнної періоду щодо ролі та значення краєзнавства як засобу патріотичного виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Українське краєзнавство, пройшовши нелегкий шлях розвитку, зайняло в сучасному суспільно-політичному житті пріоритетні позиції з духовного вдосконалення, збереження багатовікових культурних традицій, відновлення історичної пам’яті народу, формування національно свідомих громадян незалежної суверенної держави. У розв’язанні цього завдання значне місце належить шкільному краєзнавству і дитячому туризму, які сприяють глибшому засвоєнню учнями основ наук, формуванню у них національних переконань, моральних і естетичних почуттів, фізичному розвитку і загартуванню.

Як свідчить вивчення джерельної бази, українські педагоги міжвоєнного періоду наголошували на тому, що основи краєзнавства закладаються ще в початкових класах. З першого року навчання діти починають знайомитись з навколишнім, соціальним і природним середовищем: місцевими історичними і культурними об’єктами, рослинами, тваринами, корисними копалинами та ін. Культура дитячої життєтворчості передбачає вміння і бажання “подивитись на себе з боку”, вийти за рамки буденності, контролювати свою поведінку, наявність громадянської і художньо-естетичної

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (1900 – 1939 рр.)

культури вміння насолоджуватись красою, прагнення до добра й істини, напруження думок. У дитинстві власне життя практично не усвідомлюється, але результати діяльності “цього життя” мають величезний відбиток у майбутньому.

Найкращим засобом патріотичного виховання учнів у початковій школі С.Русова вважала науку краєзнавства (українознавства). Лише термін “краєзнавство” (від слова “край”), як зазначала С.Русова, найбільш повно відображає виховні завдання і зміст цього інтегрованого навчального предмету, який ... “поставив перед дітьми всю науку як щось суцільне і гармонійне, бо гармонія й суцільність усе приваблюють дитячий розум” [5, 25]. Таким комплексом є краєзнавство, яке відображає життя рідного народу, рідного краю учнів.

С.Русова стверджувала, що краєзнавство є тим підґрунтям, “тереном”, на якому повинна будуватися національна школа кожного народу і процес виховання свідомих, активних громадян-патріотів [5, 33]. Важлива педагогічна функція краєзнавства полягає у тому, що знання такого роду дають можливість наблизити школу до обставин реального життя. Вона відзначає велику увагу до предмету “краєзнавства” на східних теренах України – в Одесі, Києві, Лубнах, Луганську, Вінниці, Коростишеві, Умані, Маріуполі та ін. станом у 20 - х рр. ХХ ст.

Краєзнавство покликане формувати в учнів цілісне поняття малої і великої Батьківщини. Діти повинні добре знати своє рідне оточення у різних вимірах: історичному, мовному, природничому, національно-культурному тощо. До того ж добре розуміти і усвідомити, що “... з лона рідної землі, з нив, лісів і вод батьківщини можна не тільки брати все потрібне для життя, але й треба щось дати, вертаючи їй через освіту, піднесення громадського життя, народної культури. У цьому круговому обороті з батьківщини до батьківщини й виявляється громадянський свідомий обов’язок, який лежить на кожному громадянininі – вміння добре видобувати природні багатства рідної країни невсипучою працею – хліборобством, скотарством, промислами – й освітою, наукою, поліпшувати економічний і соціальний стан життя своїх земляків. Це є, можна сказати, соціальне значіння важливого знання своєї батьківщини” [5, 26].

Патріотичне виховання треба розпочинати з виховання почуття любові до рідного краю, бо ми можемо любити тільки те, що знаємо. Треба дати змогу дітям оглянути навколишню місцевість, знати там кожен річку, ліс, озеро, флору і фауну,

найближчі села, їх будівлі, професії і ремесла місцевого населення. Але цей патріотизм не повинен перерости в ізолюваний національний егоїзм, бо, люблячи свій народ, дитина, на думку С.Русової, має визнавати специфічні риси і право на пошану за іншими народами. З цією метою необхідно час від часу відзначати з дітьми різні національні свята. Так соціальне виховання плекає загальнолюдські ідеали, а також поглиблює самосвідомість молодого людини як громадянина своєї держави, як вірного сина свого народу.

Формування внутрішньої культури дитини неможливе без цілісного зв’язку від “малого до великого”, від близької історії рідного краю до історії України. Про вплив рідної природи на душу дитини К.Д.Ушинський писав у своєму юнацькому щоденнику: “Називайте мене варваром в педагогіці, але я узяв із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий виховний вплив на розвиток молоді душі, із яким важко конкурувати впливу педагога, що день, проведений дитиною серед гаїв і полів, коли її голову заповнює якийсь солодкий туман, в теплій волозі якого розкривається її молоде серце для того, щоб безтурботно і несвідомо вбирати в себе думки і зародки думок, які потоком ллються з природи, що такий день вартує багатьох тижнів, проведених на шкільній лаві” [7, 52]. Саме в такому природному середовищі, в оточенні усього рідного, зберігаються ті фундаментальні зв’язки, біологічного із системою поза біологічно вироблених механізмів, що програмують діяльність людини, і зливаються в єдине ціле, і тоді стають нерозривними процес виховання й система моральних цінностей, фундаментальні ідеї, культурні орієнтири.

Знання найближчого оточення, минулого й сучасного свого народу, відчуття себе “живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму” є, за висловом І. Франка, першим ступенем, першою прикметою раціональної освіти [8, 117]. Цього можна досягти, насамперед, вивченням і усвідомленням багатогранних зв’язків рідного краю. Чим глибше учні вникають в історичні і культурні відносини краю з іншими регіонами і територіями України, тим чіткіше осмислюється поняття Батьківщини. “Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності”, – писав М.Грушевський [1, 50].

У вихованні відданості Україні, національної самосвідомості, глибокої поваги до свого й інших

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (1900 – 1939 рр.)

народів пріоритет, безперечно, належить історії. Адже того, що може дати рідна історія в сфері морального, соціально виховуючого впливу, його безпосередності, не може дати ніяка інша. “Треба горнутися до свого, українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами”, але ж “звичайно, вивчення історії рідного краю не має стати самоціллю, перешкодою до глибокого засвоєння курсів загальної історії та історії України. Тут слід мати міру, керуватись розумною доцільністю з тим, щоб учень міг пізнати, яке місце належить всьому своєму в загальному, аби воно в його уяві не було ані занадто великим, ані занадто малим” [2, 25].

П.Кирчів, І.Копач, І.Ющишин та ін. вважали, що в дітей необхідно виховувати повагу до людей інших національностей та віросповідань, оскільки любов до рідного краю відкидає будь-які прояви шовінізму, бо це руйнуюча сила, замість заохотити до позитивної праці для рідного народу, вчить ненавидіти і шкодити іншому народові. Однак виховання патріотизму повинно носити здоровий характер, без ознак шовінізму, а тому любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів. Учні повинні так пізнавати історію народу і людства, щоб у них розвивалася братня народна і міжнародна любов, щоб сформувалась потреба вдосконалення себе і людства, почуття взаємної любові і здатності до особистої пожертви. Не проповідуючи найменшого шовінізму і національної нетерпимості, треба навчити молодь все своє рідне любити: село, хату, народ, звичаї, рідну землю й історію, народну поезію і писану літературу, науку, а над все рідну мову, котру чоловік мусить зберігати як найбільшу святість і найдорожчий духовний скарб народу.

Розкриваючи питання формування в молоді патріотичних почуттів, педагог наголошує, що “основа любові до свого народу – це прив’язання до родинного гнізда, до батьківщини. Дитина прив’язується з природи до свого найближчого світу й людей, які її оточують. Вона любить своє родинне місце з усім його природним багатством і красою, любить матірню мову й пісні, ношу й звичаї. Ті природні почування любові до свого рідного скріплюються, поширюються й усвідомлюються в нею дитини вже в передшкільному віці завдяки домашньому впливу... Патріотизму вчиться дитина під вправною рукою виховника при кожній нагоді, під час розмов, при навчанні географії, історії, геології, природознавства тощо... а вже дуже легко вчити в народному дусі співу, руханки, рисунків і ручних робіт” [3, 216 – 217].

Змістом кожної території є її жива і мертва

природа. Вона має служити підставою фізичного існування людини, впливати на струни людської душі та розбуджувати в ній чуттєві й вольові реакції. Щоб наблизити учня до природи, виховник повинен говорити з ним рідною мовою.

Такої ж думки дотримувався Іван Ющишин. Розмірковуючи над змістом географії як предмету навчання і виховання, педагог розподілив дидактичний матеріал з географії таким чином: 1) рідний край (Heimatkunde); 2) держава (батьківщина, Vaterlandskunde); 3) знання країв (Landerkunde); 4) загальна географія (Allgemeine Erdkunde); 5) астрономія (Himmelskunde). Особливе значення має наука про рідний край (“родинознавство”), оскільки дитина перші враження про рідний край отримує в колісці, у рідній хаті. Школа поширює і поглиблює ці знання, а також повинна дати кожному громадянину таке знання батьківщини, щоби він міг стати для неї корисним. На більшому чи меншому клаптику рідного краю – конкретно рідного села й повіту – має дитина пізнати всебічно й ґрунтовно всі елементи науки математичної, фізичної, біологічної й антропологічної географії, на яких далі буде будуватиме шляхом наукових і мислительних аналогій загальної географії, про всі країни і частини світу, про цілий земний світ і всесвіт. Через основне вивчення вужчої батьківщини, рідного краю, повинна дитина, спершись на чинний любові до того ж рідного краю, зрозуміти й відчути свій і свого народу духовий, політичний і господарсько-економічний зв’язок із ближчими й дальшими країнами й народами – та з цілим світом... Дитина навчиться і зрозуміє, що все, що вона в житті має й чого їй треба до існування, вона може дістати тільки від рідного краю, або через нього” [9, 20]. Патріотичні почуття, які формуються з раннього дитинства у сім’ї, родині до рідного краю, стають ще сильнішими і виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції.

Висновки. Вивчення джерельної бази дає підстави стверджувати, що вітчизняні педагоги міжвоєнного періоду розглядали краєзнавство як важливе джерело патріотичного виховання учнів. Особливу увагу приділяли природному середовищу, оточенню усього рідного, а географію рідного краю вважали першим каменем фундаменту, на якому найкраще будується свідомий національний патріотизм.

Сьогодні, у добу духовного зламу і розчарувань українського народу, коли одним з найважливіших обов’язків освітян є плекання патріотизму, значення краєзнавства важко переоцінити, бо завдяки йому можемо подолати

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ ХХ ст.

почуття меншовартості, відродити ідею самооцінки отчого краю, виховати синівські почуття до традицій і обрядів. Подальшого вивчення заслуговують питання реалізації принципу краєзнавства на уроках читання, іноземної мови у початковій школі, педагогічні основи краєзнавчо-туристичної діяльності з учнями молодшого і середнього шкільного віку.

1. Грушевський М. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. – К.: Знання, 1991. – 240 с.

2. Грушевський М. *Про українську мову і українську школу*. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.

3. Дзерович Ю. *Педагогіка*. – Львів: Накл. Греко-католического Богосл. Академії, 1937. – 240 с.

4. *Національна програма виховання дітей*

та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2005. – № 4 (5). – С. 6 – 30.

5. Русова С. *Краєзнавство в народній школі // Шлях виховання й навчання*. – 1933. – Кн. 1. – С. 25 – 33.

6. Сухомлинський В.О. *Роки дитинства // Вибрані твори в п'яти томах*. – К.: Рад. школа, 1977. – т. 3. – С. 99 – 279.

7. Ушинський К.Д. *Избранные педагогические произведения*. – М.: Просвещение, 1968. – 510 с.

8. Франко І. *Галицьке краєзнавство // Зібрання творів: В 50-ти т.* – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116 – 150.

9. Юцишин І. *Географія як предмет навчання й виховання в народних школах // Шлях виховання й навчання*. – 1933. – Кн.1. – С.13 – 25.

Марія Чепіль, доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри педагогіки

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Я. Франка

Любов Прокопів, кандидат педагогічних наук, професор, заступник директора

Педагогічного інституту

Прикарпатського національного університету

ім. Василя Стефаника

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті висвітлено компоненти, зміст та критерії педагогічних здібностей, розкрито досвід роботи з педагогічно обдарованою молоддю у педагогічних вищих навчальних закладах України упродовж другої половини ХХ ст.

Постановка проблеми. Здібності до педагогічного спілкування, педагогічного впливу, найкращої реалізації покликання вчителя набувають надзвичайно великого значення в епоху інформативного суспільства. Саме тому у вищих педагогічних навчальних закладах першочерговим завданням є не стільки підготовка спеціаліста з певного фаху, скільки навчання і виховання майбутнього вчителя до роботи з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом особистість студента, його обдарування, шляхи і форми їх виявлення на різних етапах розвитку суспільства постійно були і є предметом пильної уваги вчених – істориків, філософів, соціологів, педагогів і психологів. Їх вивчали Е. Бріджмен, Е. Вудьярд, Дж. Рензулі,

Е. Торнадайк, Е. Торренс та ін. Серед українських науковців виділимо О. Антонову, В. Моляко, О. Музику, В. Роменця, Л. Чорну й ін.

Виклад основного матеріалу. Серед видів обдарованості варто виокремити обдарованість педагогічного характеру. Сам по собі такий вид обдарованості ще не є загальноприйнятим. Переважно обдарованість вбачають у галузі науки, техніки, мистецтва, навіть спорту. Водночас, проблема вивчення природи обдарованості людини (не тільки майбутнього вчителя), співвідношення різних видів обдарованості дуже складна, бо може бути джерелом певних конфліктних ситуацій. Так, дослідники вже звертали увагу на те, що в процесі розвитку обдарованих особистостей виникають суперечності між високим рівнем здібностей і

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ XX ст.

іншими індивідуальними якостями, високою професійно орієнтованою мотивацією і відсутністю відповідних умов для самореалізації. Окреслені конфліктні ситуації можуть мати негативні наслідки у процесі виявлення та розвитку обдарованої особистості саме у наш час, коли людина постає перед свободою вибору.

Показовими з цього погляду є наслідки проведеного нами анкетування, серед студентської молоді Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, коли перед молодими людьми було поставлено запитання про те, яким чином можна досягнути успіху в житті. З'ясувалося, що 62 % опитаних надають перевагу реалізації власних здібностей та професіоналізму, 34 % – матеріальному становищу, що сприяє реалізації професійних уподобань, 53% – вихованню дітей на своїх життєвих принципах.

Це дає підстави стверджувати, що в основі формування у студентської молоді уявлення про успіх у житті є ідеологія розвитку власних здібностей та обдарувань. Звертає на себе увагу те, що у відповідях на питання згаданої анкети респонденти не надавали переваги одній якості, а майже однаковою мірою вважали необхідними і професіоналізм, і реалізацію власних здібностей, і, нарешті, що для нас особливо важливо, виховання дітей на своїх життєвих принципах. А останнє і є намаганням проявити ту педагогічну обдарованість, про яку вже йшлося.

Виходячи із вищесказаного метою статті є аналіз факторів, які впливають на розвиток педагогічних здібностей, обдарувань майбутніх учителів включно з методикою їх виявлення та розвитку у студентів вищих навчальних закладів України упродовж другої половини XX ст.

Так дослідниця О. Антонова стверджує, що педагогічні здібності передбачають відповідну спрямованість особистості (світоглядну, політичну, моральну), ділові якості (педагогічні уміння, навички, досвід), риси характеру (вміння спілкуватися, емоційна врівноваженість). Серед характеристик особистості педагога, без яких педагогічні здібності не зможуть набути ефективного розвитку, науковець виділяє спрямованість людини на педагогічну діяльність, мотивацію до творчості, наполегливість на шляху до самовдосконалення [4, 74].

“Український педагогічний словник” дає визначення педагогічних здібностей як “сукупності індивідуально-психологічних особливостей особистості, які сприяють успішності педагогічної діяльності: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості,

емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність тощо” [1, 135].

Педагогічна обдарованість включає якісно своєрідне поєднання *педагогічних здібностей, мотивації та свідомої професійної спрямованості особистості, що дозволяє досягти успіхів у творчій педагогічній діяльності*. Існують різноманітні думки щодо змісту та критеріїв педагогічних здібностей. На наш погляд, задатки до педагогічної обдарованості закладені природою, однак на її формування впливає мікро- і макросередовище. Запорукою педагогічної обдарованості студентів є органічне поєднання самовідданої любові до дітей, глибоке знання навчального предмета і високий рівень розвитку здібностей.

Серед провідних напрямів роботи з педагогічно обдарованою молоддю визначаються такі: довузівський, аналітико-інформаційний, науково-дослідницький, професійно-педагогічний, художньо-естетичний, фізично-оздоровчий

Загалом особистість студента, його обдарування, шляхи і форми їх виявлення на різних етапах розвитку суспільства постійно були і є предметом пильної уваги вчених – істориків, філософів, соціологів, педагогів і психологів. Їх вивчали Е. Бріджмен, Е. Вудьярд, Дж. Рензулі, Е. Торнадайк, Е. Торренс та ін. Серед українських науковців виділимо О. Антонову, В. Моляко, О. Музику, В. Роменця, Л. Чорну й ін.

Вищезгадана проблема була у центрі уваги практиків і теоретиків педагогіки упродовж другої половини XX ст.

Незважаючи на всілякі труднощі економічного і політичного характеру, вплив офіційної ідеології, все ж було накопичено певний творчий доробок у справі підготовки обдарованої молоді до здобуття педагогічної професії.

Уже на початку 60-х рр. XX ст. певну увагу було приділено організації прийому у педагогічні навчальні заклади. У процесі відбору майбутніх педагогів почали брати участь не тільки педагогічні інститути, а й різні громадські організації, органи народної освіти. Мета полягала в тому, щоб відібрати на навчання до педагогічних закладів молодих людей, які мають нахил до роботи з дітьми, надавати їм постійну допомогу в підготовці до вступних екзаменів. Однак, на наш погляд, під час відбору до педагогічних ВНЗ обдарованої молоді не завжди враховувались здібності до педагогічної професії. Враховувались цільові скерування, які не завжди засвідчували наявність педагогічних здібностей. Одним з факторів відбору молоді до педагогічних ВНЗ була належність до партійних та комсомольських

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ ХХ ст.

організацій, навіть успіхи у спорті чи художній самодіяльності. Але, незважаючи на певні негативні впливи, які не могли не відбиватися на всій роботі вищих навчальних закладів, у тому числі і на системі вступних іспитів, все ж треба визнати, що вже тоді, наприклад, зверталася увага на залучення до навчання у педагогічних ВНЗ сільської молоді, для чого створювалися підготовчі курси, практикувалося проведення педагогічних консультацій [6, 109].

Цікавим у цьому плані, на наш погляд, є досвід Полтавського педінституту, де була створена комплексна система раннього профвідбору майбутніх абітурієнтів. Там, починаючи з 1974 року, було розроблено і реалізовано програму “Учитель”. Сутність її полягає насамперед у залученні до вчительської діяльності педагогічно обдарованої молоді. У цій експериментальній програмі було внесено додаткові принципи психодіагностики особистості: гармонії, незалежних експертів, комплексності, лонгitudності [3, 117–118].

Досвід Полтавського педагогічного інституту, який вже був неодноразово описаний, має не лише практичне, але й теоретичне значення, що нас насамперед і цікавить у зв'язку із темою дисертаційного дослідження. Саме в плані вирішення питань специфіки педагогічної обдарованості варто ще раз звернутися до згаданого досвіду, який в останні роки, як нам здається, виявився несправедливо забутим. Однак саме в теоретичному плані дуже важливо усвідомити концептуальні підходи, які були покладені в основу програми “Учитель”. Тут перш за все панував принцип гармонії, який полягав у аналізі і врахуванні цілісних рис особистості майбутнього вчителя загалом та її складових характеристик [3].

Для повної об'єктивності впроваджувався принцип незалежних експертів, коли характеристика особистості складалася кількома незалежними дослідниками (перш за все – кращі вчителі, а також представники органів народної освіти та громадських організацій).

Примальна комісія вирішувала питання про зарахування абітурієнтів на основі шкільної та психодіагностичної характеристик, оцінок експертної комісії, оцінок екзаменаційної комісії. Важливо підкреслити, що психолого-педагогічні спостереження проводилися не лише під час вступних іспитів, а часто задовго до них. Так здійснювався принцип лонгitudності, який полягав у послідовній систематичній психодіагностиці учнів, наприклад, VIII – X класів – слухачів факультативу “Юний педагог”.

Додамо, що такі спостереження проводилися і надалі – серед студентів педінституту і навіть молодих учителів, що працювали у школі перші три роки. Останнє має принципове значення, бо дає можливість робити висновки про наявність чи відсутність педагогічної обдарованості не лише в результаті короткої співбесіди, але й упродовж довготривалого спостереження.

У сучасних умовах, коли значно зростає увага до проблем розвитку сільської школи і до відповідної підготовки вчителів для неї, вкрай необхідно враховувати той позитивний досвід, який вже був накопичений у попередні десятиліття в українській освіті. Ось чому система “школа-педагогічний інститут”, яка успішно функціонувала у 70 – 80-х рр. ХХ ст., заслуговує на пильну увагу. Там увага концентрувалася на розв'язанні певних завдань, а саме: на теоретичному обґрунтуванні методики, організації й удосконаленні факультативу “Юний педагог” для різновікової групи учнів загальноосвітньої восьмирічної і середньої школи; методиці діагностики педагогічних здібностей школярів, спільної роботи педагогічного ВНЗ й органів народної освіти заради цільового набору в інститут здібної до педагогічної діяльності молоді. Для досягнення цієї мети було визначено основні вимоги до педагогічної професії і чинники придатності до неї, розроблена структура психологічної готовності [3].

Зрозуміло, що тодішні умови не могли не накласти свій відбиток на змістовій стороні факультативу “Юний педагог”. Сьогодні не може викликати подиву те, що на першому плані там стояло “формування основ комуністичного світогляду й атеїстичне виховання”, “виховання комуністичного ставлення до праці; розширення політичного кругозору”, “виховання комуністичної моральності” тощо. Такі гасла були, на жаль, загальнообов'язковими, і їх відсутність могла поставити під сумнів саму ідею виявлення і розвитку педагогічної обдарованості молоді, її підготовки до навчання у педагогічних ВНЗ. Більш вагомим був не ідеологічний, а суто професійний підхід до зазначеної проблеми. З цього погляду принциповим була підготовка до свідомого вибору професії, розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці, основ естетичної і фізичної культури, розвиток художніх здібностей тощо.

Ініціатива полтавців із проблем раннього виявлення і відбору педагогічно обдарованої молоді, розвитку її педагогічних здібностей знайшла підтримку в колективах Криворізького, Луцького, Тернопільського, Київського та інших педінститутів.

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ XX ст.

Отож, незважаючи на те, що на змістовному рівні у процесі роботи з обдарованою молоддю (наприклад, зі старшокласниками, які вирішили пов'язати своє життя з педагогічною професією) відчутно віддзеркалюються ідеологічні стереотипи, властиві певному часу, досвід Полтавського педагогічного інституту та й інших ВНЗ педагогічного спрямування України має бути використаний і на сучасному етапі. Він має доповнити комп'ютерні методики, тестування тощо. Погодьмося, дуже важко з'ясувати готовність молодшої людини стати педагогом лише на основі її почасті випадкових відповідей на питання анкети, запропонованої на вступних іспитах.

У другій половині 80-х рр. XX ст. розпочався період пошуку нових форм і методів професійно-педагогічної освіти студентів. Поступово відбуваються зміни в структурі навчальних планів педагогічних інститутів. Зокрема, у деяких з них були відкриті кафедри педагогічної майстерності, які внесли істотні зміни у процес підготовки вчителів. На превеликий жаль, предмет "Основи педагогічної майстерності" наприкінці XX ст. майже непомітно зник із навчальних планів педагогічних інститутів та університетів.

На наше глибоке переконання, це було помилкове рішення, яке, без сумніву, має бути виправлене в найближчий час, бо саме там створюються умови для розвитку і вдосконалення педагогічної обдарованості студентів. Педагогічні здібності проявляються головню не стільки в процесі механічного вивчення тих чи інших навчальних курсів (з наступним репродуктивним відтворенням набутих знань під час іспитів, тестування тощо), скільки в процесі живого спілкування "викладач – студент" (курс "Педагогічна майстерність"), а надалі "студент", потім "вчитель – учень" (педагогічна практика і безпосередня праця в школі). Принцип діяльнісного підходу має пряий стосунок до процесу виявлення й удосконалення педагогічної обдарованості студентів, бо і теорія, і практика свідчать, що лише у процесі безпосередньої діяльності відбувається становлення особистості як педагога.

Проблема підготовки молоді для здобуття педагогічної професії, методичні підходи до виявлення здібних до педагогічної професії молодих людей не втратили своєї актуальності і в останнє десятиліття, коли українська вища школа отримала можливість розвиватися на основі власних надбань і традицій. Так, на початку 90-х рр. XX ст. у республіці діяли факультети майбутнього вчителя, педагогічні класи, школи

юного педагога. Вищим навчальним закладам дозволено, за погодженням із Міністерством освіти прирівнювати випускні іспити на атестат зрілості професійно орієнтованої молоді до вступних. Деякі педінститути (Київський імені М. Драгоманова, Уманський та ін.) зараховували без вступних іспитів випускників загальноосвітніх шкіл, яким видавались рекомендації вчителів-новаторів ("за довірою").

За рішенням приймальної комісії Івано-Франківський педінститут (з 1992 р. – університет) приймав до ВНЗ без вступних іспитів випускників педучилищ, які одержали дипломи з відзнакою, але лише з тих педучилищ, з якими було укладено договір, де члени екзаменаційної комісії вищого навчального закладу брали участь у прийомі випускних іспитів учнів педучилищ [5].

При педагогічних інститутах відкривалися Малі академії наук, факультети довузівської підготовки. Однією з ефективних форм роботи з обдарованою молоддю стало заснування ліцеїв, шкіл-лабораторій при педагогічних інститутах та університетах. Вони почали організовуватись з 90-х років XX ст. при ВНЗ з метою залучення обдарованої молоді до навчання у вищих навчальних закладах. Серед них заслуговують на увагу ліцеї на базі ВНЗ (Донецького державного університету, Київського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова), а також такі ліцеї: Полтавський, Чернігівський, Сумський, Ніжинський, Рівненський [2].

Поряд з гімназіями та ліцеями, великі можливості для виявлення і розвитку педагогічних здібностей школярів та студентів педагогічних ВНЗ надавала самоосвіта. Ще не починалися розмови про Болонський процес, але життя вимагало від майбутніх фахівців більш глибокого і свідомого ставлення до своєї професії. Раніше також ніхто не заперечував проти важливості цього напрямку в навчально-виховному процесі, але умови інформаційного суспільства, коли знання у будь-якій галузі потребують оновлення чи не кожні десять років, стало зрозумілим, що прожити усе життя лише зі знаннями, одержаними колись у студентські роки, неможливо. Сказане має пряий стосунок до професії вчителя, який не тільки сам має бути відкритим для одержання і використання будь-яких інноваційних технологій, але й готувати своїх учнів до постійного саморозвитку, самовиховання і самоосвіти. Психологічна і професійна готовність до такого напрямку діяльності є одним із найважливіших компонентів педагогічної обдарованості.

Цікавою для нашого дослідження була робота

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II ПОЛОВИНИ ХХ ст.

викладачів та студентів Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Ушинського (м. Одеса), спрямована на формування готовності студентів до самоосвіти. Серед важливих умов організації самоосвіти студентів у ВНЗ було: стимулювання їх професійної та інтелектуальної активності, що викликало необхідність усунення переважаності студентів лекційними, аудиторними заняттями, співтворчість та співпраця між викладачами й студентами; колективні форми планування навчального процесу, аналізу його результатів, проведення спільних наукових конференцій викладачів і студентів, випуск тематичних наукових збірників, диференційований підхід до студентів, консультування їх щодо необхідності і специфіки самоосвіти, розробка і запровадження різноманітних курсів, які вимагали практичного оволодіння різними педагогічними технологіями і, зокрема, ґрунтовним знанням таких необхідних педагогічних дисциплін, як уже згадані “Основи педагогічної майстерності”, “Педагогічне спілкування”, “Теорія і практика самонавчання і самовиховання”, “Наукова організація праці вчителя” та ін.

Подальше дослідження обраної теми буде виходити з уявлення про те, що навчально-виховна робота з обдарованою молоддю у досліджуваній період проходила як у процесі аудиторної, так і позааудиторної роботи. Навчально-виховна діяльність українських педагогічних ВНЗ включала такі форми: самостійна робота і підготовка рефератів з фундаментальних, прикладних, гуманітарних дисциплін, розробка методичних матеріалів тощо; дослідницька діяльність на лекціях; наукові семінари; спецсемінари; лабораторні заняття; виробнича та педагогічна практика і виконання нетипових завдань дослідницького характеру, розробка нестандартних уроків тощо; курсові, дипломні, магістерські роботи; презентації.

У позааудиторний час робота з обдарованою молоддю проходила в індивідуальній, груповій та масових формах. Індивідуальні форми роботи з обдарованою молоддю включали в себе індивідуальні дослідницькі завдання, роботу за індивідуальним графіком навчання, наукові студентські звіти, опублікування робіт у науковій періодиці.

До групових форм роботи з обдарованою студентською молоддю належали: наукові гуртки; проблемні групи: “викладач – аспірант – студент”, наукові семінари, педагогічні клуби, клуби інтелектуалів.

**di odi odi odi odi odi odi odi odi odi odi odi odi o
oo**

Масові форми роботи з обдарованою молоддю передбачали: творчі конкурси, науково-теоретичні та науково-практичні конференції, наукові читання, предметні олімпіади, наукові об’єднання.

Робота з обдарованою молоддю у педагогічних ВНЗ передбачала певні методи її стимулювання: оголошення подяки, нагородження грамотами, дипломами, коштовними подарунками, виплата грошових премій, призначення іменних стипендій.

Накопичений позитивний досвід може бути використаний і в новітню епоху, коли відбувається перебудова української вищої школи у напрямку Болонського процесу.

Таким чином, можна констатувати, що вже накопичена велика кількість матеріалів, присвячених проблемам педагогічної обдарованості та її компонентам. Водночас, треба визнати, що вимагають глибшого і детальнішого аналізу фактори, які впливають на розвиток педагогічних здібностей, обдарувань майбутніх учителів разом з методикою їх виявлення та розвитку у студентів вищих навчальних закладів України упродовж досліджуваного періоду. Звичайно, така робота повинна починатися ще з довузівської підготовки, яка багата у чому активізує і вдосконалює досить складний процес підбору контингенту до навчання у вищі педагогічні заклади.

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

2. Жерносек І. Удосконалення науково-методичної роботи в сучасних загальноосвітніх школах, ліцєях, гімназіях: Монографія. – К., 2001. – 204 с.

3. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

4. Наукова школа: центр професійної підготовки педагогічних кадрів: Наук. зб. / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка / О. Дубасенюк (ред.). – 2. вид., доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 419 с.

5. Прикарпатський університет: здобутки та перспективи. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 192 с. [247].

6. Про роботу з молодими вчителями в Житомирській області // Радянська школа. – 1963. – №9. – С. 108 – 110. [251, 109].

7. Розвиток здібностей: Методичні рекомендації / Р. Хмельюк та ін.; Південноукраїнський державний пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 1998. – 48 с.

Василь Зінкевич, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
кафедри менеджменту та підприємництва
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

МЕНЕДЖМЕНТ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

У статті висвітлюються актуальні питання необхідності застосування аграрного менеджменту в практиці роботи селянських (фермерських) господарств як важливого засобу нарощування виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення його ефективності.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сьогодення в Україні створюється альтернатива колективним і державним сільськогосподарським підприємствам у вигляді фермерства. І хоча сьогодні ще не можна говорити про конкуренцію цих різних у своїй основі форм господарювання, усе ж фермерство в Україні має перспективи і, безумовно, займе чільне місце в народногосподарському комплексі країни [5]. Однак для досягнення цієї мети потрібні господарі, збагачені глибокими знаннями про нові методи і підходи ринкової економіки в галузі сільського господарства [1].

Крім цього, все частіше останнім часом виникає питання раціонального використання землі. Багато людей одержали у власність ділянки або земельні паї, причому не завжди родючі. Найчастіше земля є для них єдиним джерелом існування, особливо у віддалених селах. А як правильно обходитись із землею вони часто не знають, а якщо і є первинні знання, то вони на рівні дідівських методів господарювання, а не на рівні сучасних європейських технологій. І це проблема не тільки молоді, а й старшого покоління [7]. Звідси випливає, що до моменту, допоки Україна стане економічно сильною державою, необхідно більшу увагу звернути на практичну фахову освіту, яка буде більше відповідати нашій спроможності та потребам [2]. У цих умовах виникає потреба як безпосередньо у фермерів, що вже працюють, і їх потенційних колег, так і студентів вищих навчальних закладів, спеціалістів сільського господарства, науковців у поглибленні вивченні питань фермерського виробництва, і, зокрема, однієї з важливих його сторін – менеджменту.

Мета статті. Метою даної статті є розширення розуміння аграрного менеджменту, визначення умов його становлення і розвитку в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. Аграрний

менеджмент може бути визначений як діяльність з організації і координації виробництва на сільськогосподарських підприємствах з метою отримання зростаючого прибутку в довгостроковому періоді, а також досягнення інших специфічних для кожного фермера цілей. Він може розглядатися і як комбінація виробничого менеджменту, комерційного і фінансового менеджменту, менеджменту маркетингу і менеджменту персоналу.

Питанням менеджменту приділяють значну увагу фермери за кордоном. Так, наприклад, у США і в країнах Західної Європи для того, щоб стати фермером, потрібно мати спеціальну освіту. Сьогодні вже багато фермерів у цих країнах мають ступінь бакалавра зі спеціальності “аграрна економіка” чи “аграрний менеджмент”, закінчивши аграрний коледж університету. Без знань у галузі менеджменту і умінь використовувати їх на практиці в умовах сучасної економіки успішне ведення фермерського господарства стає просто неможливим [6].

Селянські господарства, що мають рівні умови свого функціонування – розмір, капітал, трудові ресурси, спеціалізацію, можуть отримувати повністю різні кінцеві результати господарювання завдяки ефективному чи неефективному використанню менеджменту. Поряд із землею, працею і капіталом менеджмент виступає четвертим виробничим ресурсом, без якого не можуть ефективно функціонувати і три інші види ресурсів [4]. Основна суть менеджменту полягає у прийнятті рішень. Перед менеджером завжди стоїть проблема вибору в процесі прийняття рішень. Він повинен визначити цілі господарювання, які виробничі ресурси для цього потрібні і в якому співвідношенні, скільки якої продукції виробляти і в які періоди часу. Для цього фермеру потрібно мати відповідні знання і практичні навички роботи.

В умовах ринкової економіки товаровиробник,

МЕНЕДЖМЕНТ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

яким є і фермер, працює для отримання прибутку. Якщо виробництво не забезпечує середньої норми прибутку, що склалася у відповідній галузі виробництва чи на певному ринку, то воно втрачає всякий сенс [3]. Отримання прибутку не завжди може бути для фермера основною метою в його діяльності, але і без ефективного господарювання ферма не зможе функціонувати протягом тривалого часу.

Саме з прибутком пов'язані виробничі витрати фермерських господарств як фактор, що безпосередньо регулюється фермером, залежить від нього як від менеджера. Від фермера майже не залежить рівень цін на сільськогосподарську продукцію, яку він реалізує. Рівень цих цін визначає ринок. Однак на собівартість виробленої продукції фермер може і повинен впливати, і саме ця його діяльність – одна з основних сторін менеджменту фермерського господарства.

У селянському (фермерському) господарстві фермер виступає одночасно і в ролі власника і менеджера. Менеджмент як самостійний вид діяльності, присутній у великих сільськогосподарських корпораціях (на Заході) і у наших колективних та державних сільськогосподарських підприємствах. Не будемо зупинятися на перевагах та недоліках різних форм функціонування менеджменту, зазначимо лише те, що у селянському (фермерському) господарстві існує своя специфіка цього функціонування, пов'язана з організаційними та іншими особливостями даного типу господарства.

Менеджмент безпосередньо впливає як на формування виробничих витрат, так і на ефективність господарювання. Ефективність менеджменту може бути визначена як відношення певного результату від прийнятих рішень (отриманий дохід, урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби і т. п.) до виробничих витрат, пов'язаних з їх виконанням.

До основних напрямів діяльності фермера-менеджера в сільському господарстві слід віднести:

- визначення цілей господарської діяльності;
- розгляд і аналіз альтернативних напрямів діяльності;
- виділення та ідентифікація існуючих проблем;
- організація заходів з подолання наявних проблем;
- пошук, опрацювання і використання відповідної інформації;
- прийняття певних специфічних і конкретних рішень;

- оцінка результатів від прийнятих рішень;
- розробка програми дій для учасників виробництва;
- управління і оцінка діяльності працюючих;
- прийняття рішень купівлі і продажу певних товарів і продукції;
- стратегічне і оперативне планування;
- контроль за виробничим процесом;
- фінансовий контроль;
- організація ефективного використання виробничих ресурсів;
- координація діяльності всіх ланок виробничого процесу і маркетингу.

Основою діяльності менеджера є визначення цілей господарювання. Фермер також може мати різні цілі свого господарювання, але майже всі вони досягаються в умовах високоефективного ведення господарства, складовими якого є мінімізація виробничих витрат і максимізація доходу (прибутку).

Важливим елементом діяльності фермера є його здатність чітко формулювати цілі, уміти їх викласти письмово, приймати рішення на виконання цих цілей, а також оперативно змінювати рішення в умовах зміни обставин. Потрібно також враховувати, що сільськогосподарське виробництво – це галузь, на яку мають вплив ряд факторів зовнішнього оточення і перш за все природних, – наявність опадів і вологи в ґрунті, можливість посухи, морозів, градобою, хвороб рослин і тварин, температури повітря і ґрунту та ін. Крім цього, фермерське виробництво, як і будь-яке підприємство, пов'язане з діяльністю інших суб'єктів на ринку – постачальниками, сервісними службами, державними і фінансовими органами, страховими компаніями, організаціями і підприємствами, яким реалізується продукція, і т. д. Усі ці фактори, починаючи від природних і закінчуючи зв'язками із закордонними партнерами при міжнародній торгівлі, зумовлюють діяльність фермера в умовах ризику і невизначеності. Тому бути успішним фермером означає весь час враховувати ці фактори, співвідносити ризик з можливими результатами. Ризик – це нормальний стан роботи фермера. Але для того, щоб успішно працювати в умовах ризику і невизначеності, фермеру потрібно мати знання і достовірну інформацію про всі процеси, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції. Хоча в прийнятті рішень не останнє місце посідає й інтуїція фермера, його здатність інтуїтивно відчувати ситуацію і передбачати можливі наслідки.

Значною частиною діяльності фермера є фінансовий менеджмент, адже саме у сфері боргах.

Залежно від стилю господарювання, що включає всі перелічені вище моменти, фермери США поділяються на такі п'ять категорій. Перша група – це “новатори”, люди, які активно займаються бізнесом, цілеспрямовано крокують до поставленої мети і мають успіх. Таких людей налічується всього п'ять відсотків від загальної кількості фермерів. Вони активно використовують кредити банку, залучають різноманітних консультантів з питань технології, організації виробництва, фінансів, активно займаються аграрним менеджментом. Ці фермери мають чітко визначені плани виробництва і забезпечують їх втілення у життя.

Друга група фермерів – це “гравці”, активні люди, що енергійно беруться до розв'язання проблем, ризикують, якщо є шанс виграти. Таких фермерів невелика кількість. Як правило, вони не ставлять перед собою мети розширення свого виробництва. Головне для них – це нагромадження коштів, а також утвердження себе в суспільстві, здобуття певного визнання.

До третьої групи входять фермери, яких можна назвати “виробники”. Вони концентрують всю свою енергію на виробничому процесі, технології та організації і значно менше часу приділяють питанням маркетингу чи фінансів.

Наступна група об'єднує фермерів старшого віку, що не приймають ризикованих рішень, мають мінімальні борги, не прагнуть нарощувати виробництво, а ведуть його так, щоб мати якнайвищий рівень фінансової безпеки.

Остання група – це фермери, пов'язані значними боргами, і кожне їх нове рішення призводить до нових боргів. Цих людей можна назвати легковажними, для них фінансовий стрес – нормальні умови роботи. Звичайно такі фермерські господарства неминуче приходять до банкрутства.

Майже кожне рішення фермера, яке він приймає стосовно виробничого процесу, пов'язане з формуванням виробничих витрат. Чи це буде питання технології виробництва, чи його організації, чи купівлі певного виду ресурсу – всі ці питання безпосередньо впливають на кінцевий результат господарювання – дохід (прибуток) – через формування виробничих витрат. Так, в умовах виробництва конкуруючих видів продукції збільшення виробництва одного виду продукції приводить до зниження обсягів виробництва інших видів продукції. Наприклад, у рослинництві культури, по яких збігаються технологічні цикли виробництва (сівба, догляд за посівами, збирання), є конкуруючими (ярові зернові і кормові культури, з одного боку, та цукрові буряки і соняшники, з іншого).

Неконкуруючі види продукції – це продукція,

по якій не збігаються технологічні цикли виробництва, що дає можливість рівномірно протягом року використовувати трудові ресурси, техніку та обладнання. Прикладом таких видів продукції є озима пшениця і кормові буряки, або виробництво і заготівля кормів та відгодівля великої рогатої худоби в осінньо-зимовий період.

Кінцевим же результатом менеджменту як процесу є прийняття рішення, котре вже і визначатиме рівень витрат. Для того, щоб мати успіх у фермерстві, недостатньо лише бажання працювати в сільському господарстві. Не досить також мати тільки сільськогосподарські знання, зокрема з рослинництва, тваринництва, механізації. Недостатньо також мати і економічні знання. Для успішного менеджменту, що означає ефективне господарювання, потрібно знати хоча б основи людської психології та соціології, теорію менеджменту. Процес прийняття рішень, як основа процесу менеджменту, включає такі етапи:

1. Визначення цілей.
2. Виявлення проблеми.
3. Отримання необхідної інформації.
4. Розгляд можливих альтернативних рішень.
5. Прийняття рішень.
6. Розробка заходів на виконання рішень.
7. Розподіл відповідальності серед працюючих.
8. Оцінка прийнятого рішення.

Процес прийняття рішення вважається завершеним після аналізу результатів цього рішення. Так, якщо фермер досяг витрат кормів 1,2 ц кормових одиниць на 1 ц молока, то чи привело це до зниження собівартості молока і зростання продуктивності корів? Як виконання цього рішення вплинуло на якість молока і його прибутковість? Тільки шляхом оцінки фактичних результатів рішення фермер може зробити висновки про його доцільність.

Функціонування менеджменту зводиться до визначення цілей виробництва і забезпечення досягнення цих цілей, тобто в умінні так організувати працівників і всю виробничу систему, щоб ці цілі були виконані. У процесі прийняття рішень важливою є саме постановка цілей – у якому напрямі необхідно рухатися. Ось які рекомендації з цього приводу дають американські і канадські вчені для фермерів:

1. Цілі повинні бути конкретними. Наприклад, не можна ставити мету заробити більше грошей. Метою може бути збільшення чистого прибутку на 2000 доларів шляхом збільшення поголів'я корів.
2. Цілі повинні бути об'єктивними і реальними, тобто такими, які можна досягти, виходячи з наявних можливостей.
3. Виконання цілей повинно передбачати

*Ольга Панагушина, викладач кафедри менеджменту освіти
Південноукраїнського регіонального інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів
м. Херсон*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлюються питання впливу соціально-педагогічної роботи, як пріоритетної складової гуманітарної політики, на процес виховання, розвитку, становлення та соціалізації особистості.

Постановка проблеми. Перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, викликають кардинальні зміни умов життєдіяльності різних верств населення і потребують серйозного наукового осмислення та обґрунтування. Загострення соціальних проблем, тривалий процес духовного і матеріального зубожіння розширяють коло завдань, які постають перед працівниками соціально-педагогічної сфери, пред'являють додаткові вимоги до рівня їх професійної підготовки. Невід'ємною складовою останньої є набуття знань і вмінь, застосування яких стає запорукою практичного успіху у вирішенні конкретних проблем людини і розв'язанні різних життєвих ситуацій.

“Соціально-педагогічна робота” – прийнятий у наукових сферах вислів, що означає виявлення гуманного ставлення людини до людини. Виникла вона ще у стародавні біблейські часи як благодійність, релігійний обов'язок віруючого, як система гуманітарних послуг нужденним. Однак соціально-педагогічна робота суттєво відрізняється від виховання, філантропії та подібних видів діяльності своєю орієнтацією не лише на допомогу людям у розв'язанні повсякденних проблем (побутових, культурних, моральних, дозвільних, оздоровчих, творчих, інформаційних), але й на розвиток у ній, при необхідності, техніки подолання труднощів, навичок самоорганізації, самопомоги, самовиховання [4; 10].

Аналіз останніх досліджень. В останні роки вітчизняними і зарубіжними вченими зроблено численні спроби теоретичного узагальнення соціально-педагогічної роботи (В.П. Андрущенко, В.Г. Бочарова, В.П. Бех, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, М.П. Лукашевич, Л.В. Мархадаєв, Л.І. Міщик, І.І. Минович, А.В. Мудрик, В.А. Нікітіна та інші). У своїх наукових працях вони спиралися на теоретичні й практичні напрацювання видатних мислителів минувшини

Аристотеля, Платона, Гегеля, Канта, Конфуція та інших. Поряд із цим, на сьогодні невирішеними лишаються чимало проблем, пов'язаних з організацією соціально-педагогічної роботи і, насамперед, з дітьми і молоддю.

Мета статті. Показати роль соціально-педагогічної роботи щодо цілеспрямованої соціалізації особистості під впливом різних інститутів соціальної системи.

Виклад основного матеріалу. Необхідність у комплексній соціально-педагогічній роботі, як свідчить набутий досвід, особливо зростає в кризовий період країни, коли пригнічується емоційний і економічний стан більшості людей. Сучасне моральне здоров'я українського суспільства значно погіршує процес поглиблення соціальної нерівності, несправедливий розподіл народного добра, застаріла і неієдздатна судово-правова система. Слід зазначити, що український народ, на відміну від західного, немає досвіду життя серед масової корупції, звик до рівномірного розподілу суспільного продукту, як і раніше розраховує на розуміння своїх проблем з боку держави на її підтримку й допомогу. Тому держава не може полишати напризволяще більшість своїх громадян, у період стагнації її економіки функції соціального захисту людей мають зростати [9]. На цьому фоні значно підвищується рівень розуміння цінності соціально-педагогічної роботи, її суспільної необхідності.

Наука про соціально-педагогічну роботу дуже молода і тому більшість проблем перебувають у стані незавершеного дослідження, триває уточнення і корекція понятійно-категорійного апарату, ведуться наукові дискусії навколо термінології, розуміння змісту і структури соціально-педагогічної роботи, доцільності використання тих чи інших методів практичної діяльності. Однак, маємо зазначити, що суспільство наблизилось до усвідомлення необхідності системного, комплексного розвитку

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

всіх сфер суспільного життя, центральним, опорним принципом якого має стати активна гуманітарна політика, а її важливою частиною власне і є соціально-педагогічна робота [2; 10].

Гуманітарна політика, в найширшому розумінні цього терміна, має за мету “олюднення” всіх сфер і галузей суспільного життя, створення можливостей і умов для максимальної самореалізації кожної особистості, формування у неї внутрішньої потреби, сміливості та здатності брати участь у економічному, політичному і культурному житті держави та суспільства, відстоювати гуманітарні пріоритети й цінності. У словнику Ожегова-Шведової поняття “гуманітарний” означає ніщо інше, як оберненість до людської особистості, до прав та інтересів людини. Тобто в основному об’єкт і спрямованість гуманітарної політики і соціально-педагогічної роботи співпадають.

Таким чином, гуманітарний підхід базується на розгляді людини як центральної проблеми суспільного розвитку, як своєрідного центру суспільної гармонії, зосередженості суспільно-силових ліній, які мають об’єднати їх в єдине й органічне ціле. Гуманітарний підхід – це проникнення та осмислення таємниці суспільного буття через призму пріоритету особистості як головного осередка суспільної цілісності.

Поняття “гуманітарна політика” для нас є відносно новим. Однак слід зазначити, що інтерес до людського розвитку в українському суспільстві має місце впродовж багатьох віків. Зазвичай, у нашій культурно-історичній традиції поняття “людського” трактувалося в контексті “свободи, справедливості, рівності, працьовитості, волі, добробуту, милосердя”. У такому ж сенсі воно трактувалося й у світовій науковій думці. В ієрархії цих цінностей на першому плані, безперечно, стоять свобода і рівність: не просто задекларовані, а реальні, забезпечені як системою конституційних гарантій, так і діяльністю державних структур, суспільних і громадських інституцій [9; 10; 12].

Реалізуючи принципи гуманітарної політики, соціально-педагогічна робота підвищує рівень свободи всіх суб’єктів та об’єктів, які потрапляють в коло діяльності соціально-педагогічних працівників: діти без батьківської опіки і піклування, мігранти, безробітні, інваліди, правопорушники, діти, підлітки, молодь, що мають проблеми із суспільним порядком і законом, і таке інше. Реалізація прав цих груп населення, їхнє включення в активне суспільне життя дає можливість їх членам почувати себе повноцінними громадянами країни проживання,

більш упевнено відстоювати свої соціальні права, виконувати свої обов’язки громадянина.

Отже, гуманітарна політика – це не лише однобічний механізм забезпечення людського розвитку, а механізм взаємодії особи, суспільства і держави, який виявляється з одного боку, у спрямованості на людину, поліпшенні умов її життя, підвищенні її інформованості, інтелекту, а з іншого боку – у залученні людини до активної суспільної діяльності для більш широкої соціокультурної творчості.

Таким чином, сучасна гуманітарна політика має спрямовуватися на формування, розвиток і збереження фундаментальних загальноцивілізаційних та національних цінностей. Вони є вічними надбаннями історії, культурологічної діяльності усіх попередніх поколінь, надбаннями, що залишаються незмінними незалежно від якісних чи кількісних змін суспільних систем, тих або інших процесів та явищ [5].

Сучасні соціально-економічні процеси, що постійно змінюються, мають неоднозначну специфічну спрямованість. На жаль, вони не сприяють розвитку людських відносин, а часто й руйнують їх. Сьогодні в українському суспільстві превалюють тенденції стрімкого майнового розшарування, прояви егоїстичного індивідуалізму, знецінення людської гідності та людського життя й інші негативні явища, у досить своєрідних формах відбувається нагромадження капіталу, поглиблюється структурне розшарування населення, що у свою чергу спричиняє до утвердження складних соціальних стосунків. У результаті народжуються “непопулярні” рішення, які обмежують видатки на науку, освіту, культуру, охорону здоров’я, екологію, спорт, соціальний захист, підривають моральні устої та обмежують поступ у цивілізоване майбутнє [9].

За наявних суспільних трансформацій різко загострилися соціальні проблеми, вони набули системного, затяжного, а іноді й загрозливого характеру. Для подолання хронічних виразок суспільного життя потрібна науково обґрунтована гуманітарна політика, інструментом якої є соціально-педагогічна робота.

Цілком очевидно, що ефективну гуманітарну політику можна розробити тільки у контексті розуміння світоглядно-ідеологічних підвалин нашого життя, тому проблема єдності багатовекторного соціального буття – ось чи не центральне методологічне питання сучасної соціально-педагогічної роботи.

Загальновідомо, що соціально-педагогічна робота охоплює конкретні проблеми життєдіяльності особи, групи, спільності людей.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Це не означає спрощення її предмета, бо соціальні явища, стосунки не є застиглими, уніфікованими – це послідовна зміна станів, стадій, що закономірно чергується в поведінці й розвитку особи, сім'ї, соціальної групи, суспільства. “Зміст і структура соціально-педагогічної роботи як виду професійної діяльності, з одного боку, виходять з прийнятого філософського і психологічного трактування діяльності, а з другого – враховують специфічні особливості й фактори, які характеризують об'єкт, що вивчається ними” – вважає А.Й. Капська [12, 19].

Завдання соціально-педагогічної роботи – виявляти і досліджувати суттєві, об'єктивно необхідні зв'язки і явища. Конкретні й повторювані соціальні процеси втілюються у результатах психологічного, педагогічного та управлінського впливу на стан і поведінку особи, групи людей, спільності [2; 3; 10]. Соціально-педагогічна робота взаємопов'язана з різними соціальними інститутами виховання та сферами суспільної практики, функціонує як розгалужена система зв'язків і відносин. Досвід показує, що засади соціально-педагогічної роботи формуються в результаті синтезу знань, що отримуються різними науками і проявляються системно у притаманних соціально-педагогічній роботі процесах і явищах, які потужно впливають на процес соціалізації особистості [5; 10; 11].

Маємо зазначити, що людина (особистість) залишається однією із найскладніших проблем, хоча є предметом вивчення цілої сукупності наук: філософії, педагогіки, психології, соціальної психології, соціології, антропології, фізіології та інших. Поняття “особистість” акцентує увагу на соціально значущих рисах людського індивіда. “Спочатку і до кінця особистість – це явище соціальної природи, соціального походження. Мозок же – лише матеріальний орган, за допомогою якого особистість реалізується в органічному тілі людини, перетворюючи її тіло в слухняне, легко кероване знаряддя”, – стверджує Е. Ільєнков [1, 328].

У контексті проблеми слід зазначити, що стратегія і тактика розвитку суспільства тісно пов'язані зі стратегією і тактикою виховання особистості, її соціалізацією. Поняття “соціалізація” виникло у західній соціології наприкінці XIX ст. з метою позначення основного механізму взаємодії людини з іншою людиною, із суспільством в цілому. Таким механізмом вважалося соціальне наслідування, що регулювалось суспільством через систему освіти й виховання, сім'ю та громадськість.

Важливою складовою успішної соціалізації

людини є набуття соціального досвіду, засвоєння соціокультурних надбань, сприйняття реалій навколишнього світу, формування знань про нього. Об'єктом соціально-педагогічної роботи є індивіди, сім'ї, групи та спільноти, які перебувають у скрутній чи кризовій життєвій ситуації та у зв'язку з цим потребують допомоги у здійсненні соціалізації.

Визначальний вплив на формування людини має життєве та естетичне навколишнє середовище, які не однаково можуть визначати роль молодого покоління та значення кожної особи зокрема. Відбувається послідовно-спадкоємна зміна поколінь у суспільстві відповідно до загально соціологічних законів і молода зміна виступає не лише об'єктом соціального впливу, вона є суб'єктом соціально-педагогічної діяльності, як процесу соціалізації.

У багатьох наукових джерелах подаються схожі за змістом визначення системи соціалізації: її різновиди – цілеспрямована, стихійна (за критерієм наявності мети щодо засвоєння соціального досвіду) та саморозвиток. Цілеспрямована соціалізація – це багатогранний процес, коли людина ставить мету стосовно змісту соціального досвіду, який вона прагне засвоїти і знає, яким чином його досягти. Цілеспрямовану соціалізацію створює соціальна система – це дитячі садки, різні за рівнем учбові заклади, позашкільні (культури, спорту, дозвілля) установи, державні й громадські структури соціальної роботи, благодійні, громадські організації та інші. В тій чи іншій мірі цілеспрямована соціалізація – це насильницький процес. Міра насилля залежить від ступеню демократичності суспільства, а також від змісту, форм і методів виховання молодого покоління. Вони мають бути такими, щоб людина (дитина) не намагалася від них захищатися, шукати ненормовані суспільством способи входження у дорослий світ. Загальновідомо, що надлишкова цілеспрямована соціалізація може призвести до потужного вияву стихійної соціалізації [6, 24 – 25].

Цілком очевидно, що соціалізація – це складний процес входження індивіда у соціум, що породжує зміни в соціальній структурі і в структурі особистості, це стимуляція й активізація людини до здатності взаємодіяти із середовищем не тільки через засвоєння його вимог (адаптацію), це вміння змінювати середовище, впливати на нього, визначати свій життєвий світ і шлях. Як зазначає В.М. Піча, – “Соціалізація – складний процес засвоєння соціальних ролей і культурних потреб, який починається з малечого віку і закінчується в глибокій старості (зі смертю людини)” [8, 70].

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ “МОЛОДЬ І РИНОК”

1. Приймаються одноосібні статті (співавтори). Текст обсягом 8-10 друкарських аркушів із двома-трьома ілюстраціями (рисунок, фотографія). У статтях повинно бути чітко і стисло, без зайвих математичних формул, викладено те нове та оригінальне, що досягнуто авторами в їх практичній діяльності. Потрібно уникати повторів, зайвих подробиць та загальновідомих положень, на які можна посилатися, вказуючи відповідний номер у списку літератури, що додається.

2. Рукопис статті надсилається у двох примірниках (обов'язково перший), надрукованих через півтора інтервали на одній сторінці стандартного аркуша паперу, з пронумерованими сторінками.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ:

- реферат статті на окремому аркуші паперу у двох примірниках українською та англійською мовами;
  - рисунки, фотографії з підписаними підписами;
  - список літератури, оформлений у відповідності з діючим ДСТ-ом (за абеткою; у тексті в дужках позначається позиція та сторінка [3,47]);
  - відомості про автора (авторська карточка: прізвище, ім'я та по-батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, наукове звання, адреса (службова, домашня), телефони).
3. До статей додається рекомендація кафедри (відділу) установи, де автор працює, і рецензія доктора чи кандидата наук; для статей докторів та кандидатів наук рецензій не потрібно.
4. Таблиці повинні мати назви та порядковий номер. Одночасне використання таблиць та графіків для пояснення одних і тих же положень не рекомендується.
5. Статті підписуються всіма авторами із зазначенням домашньої адреси, номерів домашнього та службового телефонів автора, який буде листуватися з редакцією з приводу цієї статті.

Редколегія відхиляє статті з порушенням цих вимог:

Відповідно до вимог ВАК України (Постанова №7-06. 1 від 15 січня 2003 р.) необхідно дотримуватися таких елементів написання статей: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Головний редактор Мирон Вачевський

Комп'ютерний набір та верстка Іван Василиків
Технічний редактор Наталя Примаченко

Підписано до друку 13.11.2006 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір XEROX. Гарнітура TimesNew Roman.
Наклад 100 прим.

Віддруковано у поліграфічній фірмі “КОЛО”
вул. БОРИСЛАВСЬКА, 8,
м. ДРОГОБИЧ,
тел.: (03244) 2-90-60;
e-mail: kolo@dr.lv.ukrtel.net